

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

ВИКЛИКИ
УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА НАН УКРАЇНИ**

**ВИКЛИКИ
УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Київ 2008

УДК 17.035.3
ББК 71.05
В – 43

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. – К.: Національна академія управління, 2008. – 288 с.

ISBN 978-966-8406-28-7

У збірнику представлені матеріали учасників науково-практичної конференції «Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми», проведеної 20 квітня 2007 р., Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, а також журналу «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія:

Буряк Л.І., к. іст. н.
Єрмошенко М.М., д. екон. н.
Єрохін С.А., д. екон. н.
Льчук Л.І., к. політ. н.
Осічнюк Ю.В., д. філос. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол №1 від 31.01.2008 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол №1 від 28.01.2008 р.).

Упорядник: *Буряк Л.І.*, к. іст. н., завідувач кафедри суспільних наук
Національної академії управління.

УДК 17.035.3
ББК 71.05
В – 43

© Національна академія управління, 2008

ISBN 978-966-8406-28-7

ЗМІСТ

Науково практична конференція Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми	7
---	---

Пленарне засідання

Архиєпископ Переяслав-Хмельницький Димитрій (Рудюк) Місія церкви в екологічній проблемі світу	8
Єпископ Станіслав Широкоградюк Духовна єдність чи єдність конфесійна: пріоритети українських реалій	13
Архиєпископ Ігор (Ісиченко) Українська православна спільнота у цивілізаційному розламі	16
Діонісій (Ляхович) Дві парадигми мислення і шанси розуміння ідентичності українського народу	23
Шнипко О.С. До зрілої національної ідентичності крізь працю та віру	28
Шейх Ахмед Тамім Современное информационное пространство и роль Духовного управления мусульман Украины в оздоровлении общественного мнения и межконфессионального диалога	37
Мельник Л.Г., Дегтярьова І.Б. Напрями національної трансформації політики в контексті формування інформаційної економіки	42
Соскін О.І. Формування національної буржуазії – основа економічної єдності України	53
Сандул Г., Лапін В. Єдність України: міфи та реальність	58
Ромащенко В. Тіньова економіка: роз'єднує чи об'єднує Україну? .	62
Осічнюк Ю.В. Национальная идея в аспекте идентичности Украины	65
Решетніков Ю.Є. Українська національна ідентичність: виклик поліконфесійності	70
Лощихін О.М. Правовий, політичний та економічний аспекти соціальних трансформацій в Україні	76
Браславець О. Концепція соціальної єдності Йозефа Рацінгера	79
Буряк Л.І. Актуалізація національної ідентичності в українській історичній фемінології доби національного Відродження	90

**Духовні, культурні, історичні чинники
ідентичності української нації**

Желєзняк Н.М. Відображення особливостей соціокультурного простору у мовній картині світу	97
Кротюк С.Ф. Європейська ідентичність і Україна	100

Горбунова О.О. Соціокультурні проблеми ромського населення (на прикладі Закарпаття)	103
Кашка М.Ю. Формування етнічної належності закарпатських русинів-українців до східно-слов'янського ареалу в працях О. Духновича та А. Добрянського	105
Присухін С. І. Релігійно-філософські погляди Папи Івана Павла II та сучасність	107
Оласюк Г.П. Цивілізаційні чинники розвитку України	110
Корж А. В. Визначальна роль української мови в освітній сфері	112
Стряпко І.О. Крайове товариство «Просвіта» та його роль у формуванні української національної ідентичності на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.	115
Павлишин О.В. Етико-естетичне виховання української молоді як націоконсолідуючий чинник	117

Політико-правові чинники української ідентичності

Гольцов А.Г. Вплив геополітичних чинників на політичну еліту України	121
Арутюнов В.Х. Українська перспектива: цивілізаційні орієнтири і можливі сценарії розвитку	124
Софіюк Т. Громадянське суспільство як чинник єдності українців ...	129
Фарафонова А. Становлення громадянського суспільства в Україні: реалії та сподівання	133
Іванілов О.В. Принцип альтернативності як політологічна категорія (логіко-структурна характеристика)	136
Юрійчук Є.П. Пропорційна система на місцевих виборах: інтеграційний дискурс	139
Коршевнюк Л., Галь Г. Комплексна система національної безпеки як чинник української національної ідентичності	142
Кузнєцова О.В. Консолідація політичної еліти як необхідний чинник подальшого демократичного розвитку України	145
Крекін М. Політичний чинник єдності українського суспільства	147
Золін А.О. Регіональні особливості політичної культури як чинник неоднорідності українського суспільства	152
Милосердова А.А. Влияние политических институтов на формирование электорального маркетинга в Украине	155
Нікітін Ю.В. Національна безпека України в контексті євроінтеграційних процесів	158
Григор'єва О.В. Сучасні загрози українській ідентичності	160

Адамович Н.М. Сутність конституційної реформи в Україні та її відповідність традиціям демократизму українців	163
Нікітіна І.В. Психологічний простір формування духовної єдності індивідуального та універсального	168
Бровко Н.І. Захист особистої свободи індивіда в контексті внутрішньодержавних інтеграційних процесів	175
Соціально-економічні, екологічні та інформаційні параметри визначення єдності українського народу	
Ільчук Л.І. Ідентичність української нації – проблема загальнонаціональна	174
Александрова Ю.Ю. Молодіжне безробіття – проблема номер один на ринку праці	178
Петренко Ю.М. Національні інтереси в інформаційному суспільстві	182
Кисіль Ю. Українська національна ідентичність як аспект соціальної безпеки	185
Сивак А.В. Проблема старіння населення: морально-етичний аспект	190
Давидюк О.О. Соціальні трансформації в українському суспільстві: тенденції до поляризації	195
Болюбах В.В. Процес демографічного старіння населення та його вплив на соціально-економічний розвиток країни	200
Новікова Т.В. Основні підходи до формування соціальної стратегії корпорацій в Україні	204
Лисенко С.В. Соціальні стандарти в Україні: стан та удосконалення	207
Плечко С.П. Екологічні виклики у соціально-демографічних ризиках українського суспільства : міфи та реальність	211
Набрusco І.Ю. Соціальна реклама та поле її впливу на стан масової свідомості: єдність і протистояння	216
Неговська Ю.М. Стан і потенційні можливості суспільства знань в Україні	220
Гуменюк О.І. Освіта як важливий чинник інноваційного розвитку України	223
Рогожа М.М. «Bonding capital» та «bridging capital» як форми моральних зв'язків у громадських організаціях сучасного суспільства	226
Кулішенко Г. Екологічний туризм в Україні: стан і тенденції розвитку	229

Іванова К.В. Характер і ступінь впливу інституційної структури фондового ринку на формування економічної та соціальної єдності суспільства	231
Георгінова Л.В. Управління здоров'ям студентської молоді в умовах інформаційного суспільства: фізичний і психологічний аспекти	234
Суржко М. Державне регулювання як необхідна передумова ефективного розвитку України	236
Лук'яненко О.М. Теоретико-методологічні аспекти становлення соціально-інформаційної політики	239
Глебова Т.В. Нові методологічні орієнтири освіти для сталого розвитку	241

Етикет і комунікація за умов суспільного протистояння

Дерев'янюк А. Музика в контексті сучасної молодіжної субкультури	243
Дерев'янюк Т.М. Прикладна етика як різновид сучасного етичного знання	246
Василевська Т.Е. Дисципліна як псевдоцінність бюрократичного середовища	250
Абрамов В.І. Зв'язок раціональності та образу при формуванні політичних цінностей в інформаційному суспільстві	252
Бевз Т. Національна ідентичність як колективний культурний феномен	255
Лесів Т.В. Образно-символічна ідентичність українського сакрального мистецтва	258
Ярош Л.О. Християнська духовність як проблема інформаційного суспільства	261
Пітякова Т.С. Феномен масової культури та інформаційне суспільство	263
Северин Л.В. Людина в умовах постіндустріального суспільства: деякі аспекти світогляду	266
Покотило Г.М. Антеїзм – домінанта світогляду українців	269
Войнаровська Л.І. Особливості національної культури в умовах глобалізації	273
Остапенко Е.О. Розвиток особистості: педагогічні аспекти	274
Голубкова А.С. Компроміс: етико-комунікативні виміри	278
Машкова І.М. Етика бізнесу: методологічні аспекти	280
Ситніченко Л.А. Морально-антропологічні засади становлення сучасної української нації	282

Науково практична конференція Виклики українській ідентичності: політико- економічні та соціокультурні проблеми

«Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми» – під такою назвою проводилась сьома науково-практична конференція, організована Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень у рамках гуманітарного проекту, метою якого є сприяння розвитку духовних цінностей в українському суспільстві, і перш за все, у молодіжному середовищі. Конференція стала органічним продовженням попередніх форумів, присвячених обговоренню актуальних гуманітарних проблем України і світу.

Учасниками конференції було обговорено широке коло актуальних питань, що торкались проблем української ідентичності, зокрема: 1) історичні, культурні, релігійні, мовні чинники ідентичності української нації; 2) духовна чи конфесійна єдність: пріоритети українських реалій; 3) соціальні трансформації та їх роль в об'єднувчих процесах українського народу; 4) політичні, економічні та духовні еліти в контексті єдності/протистояння суспільства; 5) виміри економічної єдності України: теорія і практика; 6) формування нового інформаційного простору в інтересах української нації; 7) екологічна складова консолідації українського суспільства; етикет і комунікація за умов суспільно-політичного протистояння.

Конференція проходила у форматі пленарного та секційних засідань, що надало можливість побудувати плідний діалог між науковцями, представниками різних конфесій, діючих в Україні, студентами вузів довкола проблем української ідентичності.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Архієпископ Димитрій (Рудюк)*

МІСІЯ ЦЕРКВИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ ПРОБЛЕМІ СВІТУ

Ми усвідомили, хоча із запізненням, реальні масштаби проблеми, що поза сумнівом пояснює чутливість і активність, яку проявляють не тільки міжнародні організації, але й прості люди в швидкому, якщо це можливо, вирішенні цієї серйозної проблеми, що стала особливо небезпечною для життя людини.

Сучасна людина покликана офіційними деклараціями або драматичними зверненнями міжнародних та інших громадських організацій подумати про наслідки промислового і технологічного прогресу, що створив дивовижні зручності й умови для освоєння навколишнього середовища і поліпшення умов її життя. Людина нового часу пережила промислову революцію з ентузіазмом філософської мрії про *незалежну людину* як про ядро всіх прийнятих біотеорій або світоглядів. Цей ентузіазм поступово просочив не тільки духовне життя людини, але і функцію її наукового знання до такого рівня, що в тіні незалежної і всесильної людини спотворено її об'єктивне ставлення не тільки до *Бога*, але й до *світу*.

Нові відносини людини до Бога і до світу в антропоцентричній перспективі нової європейської інтелігенції й ідеології розкрили надмірну велич людини і понизили цінність Бога і світу. У XIX ст. вимагали смерті Бога для того, щоб проявити самостійну велич людини. Якщо людина була для християнського суспільства *іншим Богом* на землі, то інтелігенція нового часу показала її як натхненника Бога на небі, проголосивши, що Бог є *іншою людиною* на небі. Вільнодумець Вольтер говорив, що якщо християнство навчає нас, що Бог

---

* ректор Київської православної богословської академії, архієпископ Переяслав-Хмельницький (УПЦ Київського Патріархату)

створив людину за *Своїм образом і подобою*, то тепер настав час воздати Йому, і створити Бога за образом і подобою людини.

Проте, антропоцентрична теорія нової європейської філософської думки мала непередбачені наслідки не тільки для духовної зовнішності людини, але й для її відношення зі світом. Філософія й ідеологія ХХ ст. вже вимагали і смерті людини у вигляді розкладання священної й унікальної цінності людської особи в ім'я мрії про соціально несвідоме, *нав'язуючи* одночасно механічну *інтерпретацію відношення* людини до світу. Вилучення священного елемента у *людини і у світу*, відторгнення їх від Бога, неминуче привело до зміни відношення людини до світу, оскільки ослабла єдність людини і світу в новій інтерпретації відносин Бога, людини і світу. Призначена Богом вартова божественного творіння – людина – перетворюється довільно на самостійну володарку, що застосовує свою лихварську владу над природним середовищем і нав'язує правила своєї сили у своїх відносинах зі світом. Факт відступу людини від Бога визначений великою мірою і її відносинами зі світом, які сучасна людина переживає як хворобливий досвід у межах екологічної та інших криз.

Поза сумнівом, що будь-яке порушення або спотворення відносин між Богом, людиною і світом стає початком формування основних елементів нового світогляду і біотеорії, що мають відповідні наслідки для духовного змісту відносин людини як з Богом, так і з світом. Явище, наприклад, атеїстичних пошуків нової ідеології висувало, в основному, абсолютну самостійність і автономію людини у визначенні її відносин зі світом. Тобто воно відкидало *панування* Бога над усім творінням для того, щоб висунути панування людини над світом. Але одночасно воно показувало людину як абсолютного володаря і деспота всього творіння, яке підкорилося її зарозумілій всемогутності, випробувавши хворобливі наслідки її лихварського свавілля.

Божественне творіння втратило свою *святість* і свою *єдність* у мисленні нової людської ідеології і розумілося як незалежна матеріальна реальність, яка повинна задовольняти життєво важливі потреби своєї володарки-людини. Людина більше не була *бережливою вартовою* божественного творіння, вона стала деспотом і загарбником навколишнього середовища за ради марнотратної експлуатації, яку вона використовувала дивно швидкими темпами як для своїх наукових пошуків, так і для технологічного прогресу.

Згідно з християнським вченням, людина була створена Богом як вінець божественного творіння для того, щоб стати, за Божим заповітом, його господарем, вартовою, і бережливим розпорядником в безперервному наверненні до Творця. Сучасна людина своїм егоїстичним самовдоволенням гордовито обертає все творіння до самої себе, перетворюючись таким чином на довільну насильницю якнайглибшої причини божественного творіння. XX ст. було століттям великих досягнень у галузі пізнання Всесвіту і в спробі людини підпорядкувати природу своїй волі. В минулому столітті стали очевидними і сила, і безсилля людини. Після таких досягнень ніхто вже не сумнівається в тому, що панування людини над навколишнім середовищем не приводить до щастя і до краси життя. Після цього людина повинна була вже зрозуміти, що знаходиться далеко від Бога, а науковий і технологічний прогреси стають знаряддям руйнування як природи, так і суспільного життя. Особливо це стало очевидним після краху комуністичної системи. Одночасно з цим крахом ми повинні відзначити і ту невдачу, яка досягнула всі антропоцентричні ідеології, що сформували в людини минулого століття духовний вакуум і створили екзистенційну невпевненість, приводячи цим багато сучасних людей до пошуків спасіння в нових псевдорелігійних рухах, а також до ідолопоклонництва перед матеріальними цінностями цього світу.

Наполегливість, з якою християнський світ зв'язує сучасна екологічна криза через відступ сучасної людини від волі Божої, не може розглядатися як однозначний або теоретичний християнський догматизм, що обмежує або ігнорує реальні масштаби проблеми. Християнське вчення узагальнює і навіртає до Бога весь духовний пошук людства в питанні його відношення до Бога, до людини і до світу, який органічно включає питання про спасіння людини і світу в плані божественної ікономії.

Виконання біблійного очікування спасіння людини і світу звершенням обітниці Творця здійснилося через вочлнення Сина і Слова Божого. Христос у своїй людській природі узагальнив і відновив не тільки людство, що відступило від віри, але й знецінене після падіння людини творіння. Апостол Павло у своєму посланні до римлян каже: «Бо знаємо, що всі істоти разом стогнуть і мучаться донині; і не тільки вони, але й ми самі, маючи початок Духу, і ми самі в собі стогнемо, чекаючи усиновлення, відкуплення тіла нашого» (Рим. 8, 22, 23).

У цих межах визначається сучасний обов'язок Церкви в подоланні екологічної кризи як за допомогою повнішого використання її вчення про відношення Бога, людини і світу, так і показом практичних наслідків сучасного оскарження або навіть і заперечення панування Бога над світом і святості божественного творіння. Сучасна людина відчуває трагедію хворобливих наслідків своєї самовпевненої претензії на панування над навколишнім середовищем і шукає відчайдушно рішення зовні. З характерним відчаєм пропонує норми поведінки або міри для захисту навколишнього середовища від руйнівної манії людини, але вона не готова відмовитися від бездарної ролі володаря й узурпатора божественного творіння. Вона наполегливо заперечує владу Божу над Його творінням і хаотично шукає рішення, які є фрагментарним втручанням в управління приватними явищами екологічної кризи, що загрожує самому життю на планеті.

Іншими словами, сучасна людина, прагнучи вирішити екологічну проблему, здійснює ту ж помилку прояву гордовитої самостійності, яку зробила і при створенні проблеми довільної відчуженості від навколишнього середовища. Вона систематично уникає пов'язання трагічних наслідків з коренем зла і намагається вилікувати їх відсіканням гілок. Вона не відступає від своїх довільних виборів і показує удавану чуйність до неминучих наслідків своїх виборів, перекладаючи з дивовижною легковажністю відповідальність на надмірне використання або зловживання великими можливостями технологічного прогресу. Вона ставить себе поза рамками відповідальності за екологічну кризу і не вважає своїм особистим обов'язком боротися за її радикальнее uzдоровлення, залишаючись таким чином один із головних чинників погіршення кризи.

У цьому сенсі заяви міжнародних організацій про настійну необхідність швидкого розв'язання екологічної кризи залишаються лише теоретичною проповіддю правильної екологічної поведінки, яку не вловлюють чуйні антени людини і тому не передають на повсякденну агонію громадськості. Сучасна держава, як приймач екологічних програм міжнародних організацій, залишається заблокованою в порочному крузі свого політичного розвитку і неготова або не бажає реалізувати хоч би основні принципи цих програм за рахунок агонії розвитку. Сучасне суспільство не бажає напоумити свою споживчу істерію, оскільки його члени не усвідомили взаємну відпові-

дальність за екологічну кризу, що поглиблюється з кожним днем і роком.

Вселенська Патріархія виразила православну чуйність з приводу боргу Православ'я активно сприяти подоланню екологічної кризи і проголосила рішенням Святого і Священного Синоду перший день вересня (день початку церковного року) днем молитви за збереження навколишнього середовища (1989 р.). З метою глибокого вивчення проблем екології в Київській православній богословській академії з 2006 р. введено курс «Основи екології», під час вивчення якого студенти-теологи будуть знайомитися з даними питаннями з точки зору Церкви.

Таким чином, навколишнє середовище показує трагічну картину якогось магазину-універсаму, що знаходиться на межі банкрутства, в якому покупці вимагають всього для себе і за якомога меншу ціну. Хто навчить цей народ тому, що природа не магазин-універсам на межі банкрутства з привілейованою клієнтурою, яка складається з людей нашого або наступного покоління? Хто надасть глибокого духовного змісту споживчому або марнотратному ставленню сучасної людини до природного середовища? Хто перетворить пасивну агонію на активну відповідальність за виконання особистого обов'язку захисту дому людини всіх епох? Хто проллє бальзам надії на все більший і більший відчай, що зростає, за цілісність божественного творіння? Хто підігріє пошану і віру у владу Творця і святість творіння? Хто переконає людину в тому, що її байдуже ставлення до навколишнього середовища – це зневага Божої заповіді про збереження і захист божественного творіння? Хто навчить людину тому, що, згідно з Божою заповіддю, її стосунки з природою повинні бути аскетичними і виключати споживчу жадність як важке духовне порушення? Ці питання, які можна знайти в сучасних екологічних програмах міжнародних організацій, визначають і сучасну місію Церкви за повне усвідомлення екологічної проблеми як глибоко екзистенційної і духовної агонії сучасної людини. Церкви мають у своєму вченні всі антропологічні і космологічні передумови для того, щоб пристосувати свою проповідь до виявлення глибоких духовних вимірів екологічної кризи, що посилюється.

Єпископ Станіслав Широкоградюк*

ДУХОВНА ЄДНІСТЬ ЧИ ЄДНІСТЬ КОНФЕСІЙНА: ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Одним з найбільших чинників єдності народу є саме пошук такої єдності, бо якщо триває пошук, хоча і в різний спосіб, то це все є знаком того, що єдність є бажаною і розуміється як добро народу. Розуміння і бажання такої єдності не приходять спонтанно, воно виховується і дозріває разом із духом народу, так як виховується свідомість, патріотизм, відповідальність і любов до свого народу, а також свідомість бути вільними.

І тут варто зазначати, що тільки вільна людина може бути здатною на справжній патріотизм і любов до свого народу.

Під час однієї зі своїх подорожей до Польщі Іоан Павло II відвідав Католицький Університет у Любліні, і там у своїй промові він виголосив дуже цікаве заохочення: «Університет! Навчай правди і проголошуй правду, бо проголошуючи правду ми визволяємо людину і чинимо її вільною. Бо тільки правда завжди визволяє з будь-якої неволі».

Між іншим, тема свободи була завжди найефективнішою ідеєю яка єднала людей, а найвидатніші лідери під цією ідеєю успішно вигравали в міру того наскільки змогли схилити повірити в цю ідею, як у правду.

Ця постійна спрага свободи і правди надихала на якусь боротьбу, часом звільняла з однієї неволі і провадила до нової. І завжди залишала відкритим це питання: що таке свобода і що таке правда?

У Вільнюсі (Литва) є академічний храм, який залишився ще з часів Польсько-Литовських князів. Це була дуже розумна ідея – мати академічні храми там, де були університети й академії: в них відбувалися урочисті Богослужіння на початок і закінчення навчального року, а також і звичайні Богослужіння для студентів. Традиція такого духовного виховання залишилася і сьогодні у всіх католицьких державах. І ось у цьому Храмі є напис з часів боротьби Царської Росії з

---

* Єпископ Києво-Житомирської дієцезії (Римсько-Католицька Церква)

Польщею. Цей напис не містить якихось ворожих слів проти ворогів, не має заклику до повстання, а лише пояснення неволі словами: «Тільки підлість власного Духу похиляє шиї вільних людей до ланцюга».

Дух народу неможливо підняти без духовності, бо який дух без душі, а душа без духовності, і тут треба розуміти, що навіть у неволі людина може бути вільною, і вільна людина може бути в неволі. Історія нашого народу є досить бідненька і невесела, якщо аналізувати головні події, починаючи від козацьких воєн, Переяславської ради, червоного перевороту, незалежності України, Помаранчевої революції. Останні події, які переживаємо, теж змушують задуматись: вільні ми, чи ще у неволі, хоча і вільні. Між іншим, події Майдану і пародії на Майдан дають теж відповідь, що тільки духовна єдність є можливою, і це те що по справжньому єднає.

Хочу пригадати, як під час Помаранчевої революції всі християни дружно молились в усіх Церквах і навіть на Майдані. Це дійсно єднало всі конфесії в одному бажанні миру і спокою для народу. І тепер можна було зауважити щось, що теж могло б якось єднати – це віра в Ісуса Воскреслого. У Страсний Тиждень – може це теж мавпування Майдану, але у Страсну П'ятницю з'явилась ікона на сцені, привітання з прийдешніми святами, але у привітання з прийдешніми святами публічна обіцянка утриматися від гучних концертів, бо у всіх Страсна П'ятниця. Хоча ми знаємо, жодного посту там не було, м'ясо і горілка йшли не менш, як у звичайні дні, але погодьтесь – це вже якісь кроки до духовного єднання. І найголовніше, постійно наводилися приклади з Євангелії, особливо події Страсного Тижня. Так часто слухали приклади Юдової зради, і ніхто не бажав щоб його називали зрадником – Юдою.

Оскільки ми ще переживаємо Пасхальний період, то у світлі Євангельських подій я хотів би показати повторення історії, її подоби у сьогоднішніх подіях нашого народу.. Думаю, що це допоможе зрозуміти в чому проблема всіх нас – таких різних людей з різними поглядами. Ісус Христос був геніальним вчителем, був Богом... А кого покликав, 12 апостолів – так різних...

Можна було б сказати, що це невдалий вибір. Тут і молодий недосвідчений Йоан, і досвідчений, але недовірливий Фома, вірний, але боязливий Петро, і звичайно, срібллюбець, зрадник Юда. І далі первосвященик Анна; його обов'язок перед Богом справедливо розсудити, а не шукати фальшивих свідків і бажати розіп'яти сина

свого народу. Тут бачимо й Ірода, сина свого батька, який хотів вбити ще дитя Ісус, і намісника окупаційної влади Пілата, і юрбу народу. Дивно, але власне народ допомагає спочатку прославляти Ісуса, а потім розп'яти.

У світлі цих подій треба впізнати своє місце – де я знаходжусь і кому допомагаю. А Воскресіння Ісуса Христа показує правдиву перемогу над злом і несправедливістю та навіть над смертю. Бог дозволяє виконання кожної волі людини: чи то доброї, чи то злої, нікому не перешкоджає ані зраджувати його, ані фальшиво свідчити, несправедливо судити, навіть розпинати.

Яка чудова відповідь, чому існує зрада, фальшиві свідки, нечесні судді і навіть наймані вбивці, а юрба народу завжди має право вибору між Варравою та Ісусом.

Я переконаний, що тільки віра і духовне виховання має шанс бути тим правдивим чинником єднання. Тому що в світлі Євангелії можемо виховати націю у єдності і відповідальності. Зрозуміти, що різні люди різних поглядів мають право на виконання своєї вільної волі. Але свідомість, що ми віримо в Ісуса не тому, що Він був розп'ятий, а тому, що за нас був розп'ятий, і найголовніше – що Він воскрес. Це виховує відповідальність перед Богом, який залишається Суддею справедливим, що за зло карає, а за добро винагороджує. І так як під час воскресіння Ісуса не могли повірити, що Він воскрес, тому що повірили у перемогу зла, до якого і самі доєдналися, так і тепер є велика проблема повірити у перемогу добра, бо багато еднаємося зі злом.

Але не існує іншого способу виховання, як релігійний (духовний). Навіть атеїстична ідеологія мусила видумати релігію (культ Леніна вічно живого), щоб піднімати дух народу.

А вже 2000 років Християнська історія вчить, що не треба видумувати, треба краще навчитись і усвідомити своє CREDO, яке говорить, що віримо в Ісуса Христа, який воскрес, сидить праворуч Отця і вдруге прийде судити живих і мертвих, а його Царству не буде кінця.

Все інше і будь-яке панування чи царство має свій початок і дуже швидкий кінець.

Архиепископ Ігор Ісиченко*

УКРАЇНЬСКА ПРАВОСЛАВНА СПІЛЬНОТА У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗЛАМІ

Якщо й загалом популярність до Хантингтонових теорій «зіштовхнення цивілізацій» прийшла за вісім років після публікації відповідної статті в «Foreign Affairs» (1993), після 11 вересня 2001 р., то в Україні ідеї «цивілізаційного розламу» набувають авторитету в міру цілеспрямованого протиставлення двох частин нашого народу, схильних частіше послуговуватися в побуті різними мовами. Слідом за Хантингтоном [1, 256], карта пріоритетних симпатій виборців різних областей починає використовуватися як «дорожня карта» для політичного поділу України. І з властивим посткомуністичним елітам цинізмом цю карту намагаються наповнити конфесійним змістом. Скажімо, депутати Антикризової коаліції Верховної Ради 5-го скликання зверталися до глави Католицької Церкви з грізним застереженням проти втручання у внутрішні справи України. Або російські монархісти, які на виборах 2004 р. застерігали голосувати проти «уніята» Ющенка, закликаючи підтримати його опонента як «питомо православну людину».

Щоправда, координати «цивілізаційного розламу» виглядають тим більш розмитими, чим ширше коло чинників ми враховуємо. Схематичне протиставлення «уніятського Заходу», належного до західної цивілізації, «православному Сходу» України руйнується, щойно ми починаємо міркувати, як бути з історично православними Буковиною та Волинню, куди віднести вельми значний латинський складник Поділля й Житомирщини, понад тисячу православних громад Галичини й Закарпаття, чи варто цілком нехтувати істотним протестантським компонентом релігійного життя Півдня та Донбасу. Зрештою, наскільки східний характер з'єднаної з Римом Церкви візантійського обряду дозволяє ототожнити її вірних із латинською церковною традицією.

Характерно, що сам Хантингтон, виділяючи «православну цивілізацію», вміщує її центр у Росії й протиставляє її західному християнству.

---

* Архиепископ Харківський і Полтавський (Українська Автокефальна Православна Церква)

янству з цілком світських мотивів: візантійські корені, двохсотрічне татарське ярмо, бюрократичний деспотизм, обмежений вплив Відродження, Реформації, Просвітництва [1, 56]. Йдеться про формат присутності в цивілізаційному просторі східних деспотій, антихристиянських за своєю суттю, а не про самотні православні цінності, які мали б стати основою аксіологічної системи цієї цивілізації. І дуже сумнівно, щоб концепції Хантингтона всерйоз сприйняли представники безсумнівно православних цивілізацій сучасних Румунії, Греції, Кіпру. Характерно, що й сербські церковні лідери, зацікавлені в російській підтримці, під час політичного конфлікту в цій країні у вирішальний момент зайняли позицію, протилежну позиції офіційної Москви та Московського Патріархату, засудивши режим Мілошевича.

Можна було б не зупинятися докладно на цілком контроверсійній, якщо не бездоказовій теорії Хантингтона, якби не два чинники. По-перше, і московські, і американські політтехнологи, активно заробляючи на наших виборах і суспільних кризах, постійно намагаються нав'язати масовій свідомості міф про дві України, ворожість між якими зростає. По-друге, найбільш політизована частина Православної Церкви часом неவிбагливо долучається до цієї гри, роздмухуючи скандальні випадки міжконфесійної конкуренції в широку картину католицького прозелітизму. Чого варті демонстрації проти візиту папи Івана Павла II до Києва 2001 року! Крім того, образ «цивілізаційного розламу» досить вдало наклався на відому з патріотичної публіцистики метафору України, вміщеної «поміж двох світів».

Важко заперечити проти самого вміщення України на цивілізаційному пограниччі. Однак, спроби перенести змагання цивілізацій у площину релігійних цінностей приречені на поразку, як і намагання позначити цивілізаційний розлам на географічній карті нашої держави. І вже зовсім абсурдним виглядає ілюстрування цього примарного конфлікту карикатурним змаганням «помаранчевих» і «донецьких» на сусідніх київських майданах. Справа значно складніша: ми всі перебуваємо в ситуації цивілізаційного розламу, і релігійний чинник у системі його вимірів має радше периферійний характер. Образи «донецьких» під хоругвами й червоними прапорами, які роздають на Майдані пофарбовані блакитним крашанки та паски, гасла «Янукович ти наш бог», «Янукович і Віссаріон спасуть Україну», помічені в Донецьку у Світлу Середу 2007 р., як і виснажлива

великодня акція роздавання Благодатного вогню президентською родиною в ніч з 7 на 8 квітня 2007 р. – звичайний декор, покликаний надати політичному конфлікту релігійного іміджу.

Драма православної спільноти значною мірою пов'язана з пізнім і важким процесом виходу зі світу імперій, інтегруючись у який Церква мусила йти на політичні компроміси, зокрема приймаючи успадкований від античного світу державний статус панівної релігії. Історики античності люблять згадувати, нібито часом звільнені раби не знали, що чинити зі своєю свободою, й воліли повернутися до старого господаря. Подібна психологія властива і для частин церковних діячів, звиклих до сервілізму стосовно земної влади.

Чи є це властивим для т.зв. «православної цивілізації»? Нічого подібного! Багатомільйонні православні спільноти в країнах вільного світу вже давно звикли діяти за умов конституційних гарантій свободи совісті. На Заході виникли кращі богословські школи ХХ ст.: Свято-Сергіївський інститут у Парижі, Свято-Володимирська семінарія та семінарія Чесного Хреста в Бостоні. Там виростала нова культура парафіяльного життя, яка згодом засвоювалася на історичній батьківщині православних французів чи американців. Пригадаймо, що й перший патріарх відродженої Російської Православної Церкви свт. Тихон (Белавін), і наш блаженної пам'яті патріарх Мстислав (Скрипник) сформувалися як церковні лідери в Північній Америці.

На жаль, суспільна діяльність різних відламів Православної Церкви в Україні все ще тяжіє до старої, імперської моделі церковно-державних стосунків. Хіба що конфлікти з державною владою спонукають Церкву виявляти вимушену незалежність у поведінці, яка часом лише маскує вплив на Церкву зарубіжних політиків. Запобігливим демонструванням своєї політичної лояльності рясніють великодні та різдвяні послання багатьох ієрархів. Комплексом меншовартости можна пояснити балотування православних клириків на депутатські посади, в тому числі за списками ліворадикальних, а відтак програмово ворожих Церкві партій. А що вже під час святкових об'їздів президентом київських кафедральних соборів можна побачити, краще не згадувати... Траплялося, що предстоятель залишає престіл під час Служби Божої, йде назустріч президентові, частує його в окремій кімнатці, – а потім ще намагається повернутися до престолу, щоб продовжити літургійну відправу.

Може, це і є невід'ємна властивість «візантійського православ'я»? Але мужній свт. Іоан Золотоустий волів піти на заслання, не

мирячись з аморальністю панівних еліт і викриваючи саму імператрицю. Святитель же Василій Великий відмовив 372 р. в причасті самому імператорові, звинуваченому в ересі. Брак відповідальної суспільної позиції, підміна її патріотичною риторикою, запобігливість перед владою – вияв психології східного авторитаризму, що не має нічого спільного з євангельським ученням.

Нескінченними одноманітними розмовами про канонічність заангажовані церковні публіцисти часто намагаються відвернути увагу від давно назрілої теми церковної моралі. Якщо ми будемо вимірювати належність до певної цивілізації рівнем корупції, пошаною до людської особистості, подружньою вірністю, кількістю дітей, убитих до народження, вбивств, крадіжок, пограбувань, боюся, що ідентифікувати нашу сучасну культуру в будь-якому регіоні України як християнську – чи західну, чи православну – навряд чи знайдуться підстави. Безкарність злочинів високопосадовців – це все ж не причина, а наслідок психології потурання злу й чужої християнській антропології зневаги до прав людини.

Після кожного Різдва й Великодня міліція задоволено рапортує про кількість присутніх на богослужіннях. Облишмо наразі делікатну проблему відповідності цих рапортів конституційним гарантіям прав громадян України. Для мене натовпи випадкових людей, які імітують свою релігійність, є важким докором сумління. Ці люди навряд чи зайдуть до храму, але за столом задоволено згадуватимуть: «Аякже, ми православні, і до церкви ходимо. Ось торік паски святити, і цього року були. Батюшка і нас, і паски покропив». Це випадкове окроплення свяченою водою здаватиметься їм достатнім заміном і повсякденної молитви, і щонедільної літургії, і читання Святого Письма, і участі в таїнственному житті Церкви...

Ні, проблема пасивності релігійного життя зовсім не є ані суто українською, ні навіть лише православною проблемою. Англійська Церква у Великій Британії, лютеранська спільнота Прибалтики переживають не менш гострі випробування. І це ще одне свідчення некоректності різкого протиставлення сучасної церковної ментальності Сходу й Заходу.

Але, говорячи про цивілізаційний розлам, ми мусимо врахувати не лише догматичні та канонічні чинники, а й ті аспекти церковного життя, які мають найбільшу значущість із погляду повсякденної побожності. Адже саме вони формують ментальність релігійної людини, справляючи помітний вплив на позацерковну культуру сус-

пільства. І саме на цьому рівні ми можемо виявити декілька дуже цікавих особливостей.

Обряд Київської митрополії був реплікою грецького чи то візантійського обряду. При цьому слід врахувати, що обрядове життя в православній традиції будувалося за взірцем певного авторитетного духовного центру: собору Святої Софії в Константинополі, Великої лаври прп. Сави Освяченого під Єрусалимом, Студійського монастиря тощо. Так, на зміну принесеному в XI ст. до Києва Студійському уставу в XIV ст. запроваджується Єрусалимський устав. Кожен із них не був точним копіюванням богослужінь церкви-взірця, а був певним пристосуванням взірцевих норм до конкретних обставин.

Перебування під юрисдикцією Вселенського Патріярха гарантувало не лише тяглість обрядової традиції, але й постійний зв'язок із богослужбовою культурою Церкви-Матері, більш чи менш оперативне прийняття тих змін, які відбувалися в ній. Це рятувало Київську Церкву від потрясінь, що їх зазнала Московська Церква в середині XVII ст. через реформу патріярха Никона: відновлення однозгідності московського обряду з грецьким штовхнуло в старообрядницький розкол значну частину православних росіян. Але з 1686 р. підпорядкована Московському Патріярхові частина історичної Київської митрополії відходить від єдності з Константинополем. Традиційний порядок богослужінь поступово пристосовується до російських взірців, найвищим з яких був устав Успенського кафедрального собору Московського Кремля. Відповідно змінюються богослужбові облачення, вимова церковнослов'янських текстів, практика церковного співу, манера читання. До того ж після виходу з Османської імперії грецькі Церкви Сходу йдуть на унормування парафіяльного уставу відповідно до нових реалій життя. Більш консервативна ж Синодальна Церква Росії все відкладала й відкладала богослужбові зміни до Помісного Собору, який вдалося провести лише 1917–1918 рр., коли уставні проблеми відійшли цілком на другий план.

Спроби Православних Церков України повернути помісний устрій і відновити автентичні традиції богослужіння реалізувалися в кількох етапах обрядових реформ. Найсміливіші з них відбулися в УАПЦ протягом 1921–1930 років. Більш помірковані й аргументовані з богословського погляду реформи розроблялися в міжвоєнний період в Автокефальній Православній Церкві в Польщі, а по війні – в українських Церквах діаспори (УПЦ в США, УГПЦ в Канаді,

УАПЦ в діаспорі). Спільним для цих реформ був взірцевий характер «Службника» й «Великого Требника» свт. Петра Могили.

Сучасний етап обрядового життя в Україні значно більш суперечливий і неврегульований. Час від часу, декларуючи повернення до київської традиції та визнаючи авторитет грецької Церкви-Матері, православні громади фактично лишаються в орбіті московської обрядової культури, навіть коли вживають українську мову в богослужінні. Приймаючи патріярший сан, наші предстоятелі воліють носити московський кукуль, невідомий у грецьких Церквах. В Центрі й на Сході України православні священики майже повсюдно використовують московські фелони. Під час великодніх богослужінь можна було побачити в церквах різних юрисдикцій однакові червоні ризи або ж нескінченну зміну риз на одному богослужінні – типово московські звичаї, беззмістовні з погляду літургійної традиції, але мотивовані російською національною інтерпретацією сакральної колористичної символіки або тамтешньою купецькою релігійною субкультурою XIX – початку XX ст.

Семіотика православного богослужіння фокусує в собі явища й тенденції, що відображають ситуацію діалогу цивілізацій. Суттю моголянських реформ 20–40-х рр. XVII ст. було прагнення закріпити обрядову ідентичність Київської Церкви як помісної частини християнства візантійської традиції, органічно включеного до загального контексту європейської (в понятті Хантингтона і його епігонів – західної) цивілізації. Вчення про сім Христових таїнств, формула розгрішення на сповіді, биття себе в груди при читанні митаревої молитви, печатання гробу – все ці елементи київської сакральної культури, які свідчать про пошук свого питомого місця в широкому колі різних обрядових традицій, коли засвоєння чужого досвіду поєднується з гідним збереженням власної totoжності.

Цивілізаційний розлам виникає на межі не колишніх сфер культурного впливу Візантії та Риму, а світу східних деспотій і західної демократії з властивими їм типами релігійності. Політичний авторитаризм тяжіє до повного інтегрування релігії державною культурою, перенесення акценту на зовнішні, видимі знаки сповідання віри, плекання релігійного фундаменталізму й ксенофобії, пасивної ролі мирян у громаді. Християнська релігійність євроатлантичного світу виходить із реалій відокремлення Церкви від держави, визнання свободи совісті вищою цінністю, граничної відкритості й простоти обряду, що передбачає якомога безпосередніше залучення до

ного церковної спільноти. Навряд чи можна виводити ці тенденції з впливу Реформації або Другого Ватиканського собору. Радше і протестантські рухи XVI ст., і католицьке «аджорнаменто» були спричинені більш масштабними, загальними для Христової Церкви тенденціями до звільнення від середньовічних компромісів із тоталітарною культурою імперій. Останні уламки старих імперій, що тримаються на Сході, намагаються творити свою рецепцію релігійної культури, базованої на державницьких та національних цінностях.

У нашому літургійному житті цей конфлікт відображається в змаганні між пишною, ігровою обрядовістю, підкреслено протиставленою реальному життю, та зосередженою молитвою з прозорою символікою ощадливих священнодійств, що передбачає свідоме залучення учасників обряду. Скажімо, як часто зачиняються царські двері під час літургії? Або чи прийнята т.зв. «воздвиженська переступка», запроваджена в Росії для євангельських читань? Глядячи на цей конфлікт є і проблема календарної реформи, і мова богослужіння, і вміщення стільців у храмах візантійської традиції. Всі ці теми, за винятком мовної, у нас сьогодні не зачіпаються, хоча кожна з них є показовою: у православних храмах заходу сидять в окремі моменти богослужіння не лише священнослужителі, але й миряни, а в грецьких, румунській і болгарській церквах вже давно запроваджено новий календарний стиль. Це справді є речі не найважливіші для Церкви, однак для позиціонування себе в цивілізаційному конфлікті досить показові. І, звичайно ж, найбільш показовою є поведінка мирян: вони можуть безцільно блукати по храму, розмовляти, ставити свічки, доки священник править щось у вітарі, а можуть співом відповідати на заклики ектенії, спільно виголошувати «Символ віри» й «Отче наш», у молитовній призадумі переживати піднесені миті пресуществлення Святих Дарів.

Ми обираємо, чи правити Літургію Ранішосвячених Дарів з вечірною такою ввечері, як належить за грецьким уставом, чи вранці, як призвичаїлися росіяни. Боячись осуду традиціоналістів, залишаємо ектенії оголошених і молитву третього часу на літургії, яких уже давно не виголошують у грецьких чи румунських церквах. І цим також засвідчуємо, що православні України не готові подолати розлам між цивілізаціями.

Я належу до середовища, що бачить перспективу виходу із ситуації церковного розколу в поверненні разом із нашими церквами

в діаспорі під омофор Вселенського Патріярха з подальшим творенням автокефальної Помісної Церкви. І серед мотивів такої позиції не останнє місце належить і цивілізаційному чинникові. Вже інтегровані в західний світ грецькі та українські церкви можуть допомогти нам вийти з провалля, подолати яке самотужки православна спільнота України ніяк не спроможеться. Бо саме таким проваллям може стати для нас цивілізаційний розлам між зрослим на християнській основі європейським Заходом і простором східного авторитаризму, який його адепти та заведені ними в оману політологи воліють проголосити «православною цивілізацією».

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.

Діонісій (Ляхович)*

ДВІ ПАРАДИГМИ МИСЛЕННЯ І ШАНСИ РОЗУМІННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Мета цієї доповіді – показати широкий історичний і духовно-культурний обрій, у якому можна розрізнити дві парадигми, що лежать в основі європейської цивілізації, а саме: семітсько-біблійну та індоєвропейську. Усвідомлення існування цих парадигм відкриває можливість розуміння двох протилежних способів мислення, їхніх цінностей і способу дії. Така доволі спрощена схема наводиться для того, щоб окреслити бодай основні орієнтири сучасної цивілізації, яка після падіння великих систем (капіталізму й комунізму) розгубилася серед ярмарку релігійних, філософських і політичних пропозицій сучасної постмодерної епохи.

Семітсько-біблійну парадигму визначають «відносини між різними», і то на різних вимірах та з різними суб'єктами: Бог і людина та людина і Бог; людина та інша людина; людина і цілий народ; людина і природа. Тут не діє сама лише тотальність. Ці відносини утворюють комунікативно-діалогову парадигму, в якій мислять і діють категоріями історії та заповітів, установленням і розривом зв'язків,

---

* єпископ-помічник Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви

благодаті й гріха. Біблія – це історія союзів Бога з людиною, історія падіння й спасіння людства. Людина, якщо вона є вірною і слухається Божих заповітів, – благословенна; якщо ж вона невірна і розриває союзи, то стягує на себе кару. Вершиною заповіту та історії спасіння став Ісус Христос, який єднає новим і вічним союзом Бога й людину в одній особі на всі віки, встановлюючи новий закон любові, що робить людину здатною жертвувати собою за друзів, а навіть і за ворогів.

У семітсько-біблійній парадигмі «інший» має першість, випереджує тотальність, він навіть здатний віддати своє життя заради життя інших. «Інший» є джерелом життя і всього буття. Любов – рушій цієї здатності до стосунків. І самого Бога розуміють як стосунки: Бог – це три Особи, що їх об'єднує сама любов. Тому Бог один у любові; Бог – це Любов. Любов добродійна, жертвна, вихідна, здатна вийти назустріч іншому, в якій немає жодної домішки самолюбства і сконцентрованості на собі.

Індоевропейська парадигма, навпаки, відзначається своєю тотальністю. Тотальність як абсолют, як щось замкнене в собі, що потрібно захищати, а тому боротися проти іншого. Така тотальність помітна в грецькій теогонії і космогонії, в боротьбі богів. Грецька філософія, передусім, тільки перенесла цю тотальність в інший вимір, перетворила її на раціональну систему. Філософія греків осмислює «буття як таке», як «фізис», космос, природу. Ця «фізис» є началом тотальності. Людина знаходить себе в тотальності космосу, оскільки вона є його складником, хоч і раціональним, а Бог як «непорухливий двигун» є тільки причиною руху, однак без найменшого стосунку до космосу. Тотальність – це космос, тому грецька філософія відома як **космоцентризм**.

Грецька філософія у своїй геніальності спромоглася сформулювати раціональні категорії мислення, якими користується сучасна цивілізація. Досить згадати лише про категорії субстанції, причини й доцільності, матерії і форми, ідеї, душі, розуму.

Згадані дві протилежні парадигми зіткнулися ще з апостольських часів, поклавши початок так званій «геленізації християнства», подекуди вельми напруженій і не завжди успішній, що стало причиною христологічних і тринітарних ересей у добу Святих Отців, а згодом навіть поділу між Сходом і Заходом. Тотальна й статична категорія «буття» інколи бере верх над динамічною християнською категорією любові; динамічна категорія «завіту» та «історії» замінюється

статичною структурою «сутности» та її метафізичних причин. Очевидно, зустріч із геленізмом і спроба синтезу обох парадигм зродила гігантів мислення доби Святих Отців і перших сімох Соборів, де ортодоксальність християнського мислення остаточно перемогла поганську філософію.

У Середньовіччі відбувається інший синтез біблійно-християнської парадигми з грецькою філософією, зокрема з аристотелізмом, що сягає вершини в синтезі св. Фоми Аквінського, зароджується нова філософська система, відома як **теоцентризм**. Начало «Космос» переміщується на «Бог». Тепер світ і людина осмислюються у складі тотальности Бога. Всі єства мають своє місце у цьому новому центрі, однак філософи продовжують застосовувати інструментарій із грецькими категоріями мислення.

У XVI ст. зароджується нова філософська система. Філософи намагаються знайти інше певне і незмінне начало мислення, на зразок математичного методу, застосованого в науці, яка саме в той час почала розвиватися. Це сталося завдяки таким визначним науковцям, як Галілео Галілей, Ньютон і Кеплер. Французький філософ Р. Декарт переконаний, що «я мислю, отже, я існую» є тим певним і незмінним виправним пунктом нової філософської будови. Виникає нова тотальність – «Я»; «Я мислю, отже, Я існую», з послідовними «Я знаю», «Я паную», «Я абсолют», «Я бог», «Я творець законів і цінностей» тощо. Тепер Бог і світ входять до складу тотальности «Я». Людина посідає місце «Космосу» й «Бога». Тепер тотальністю є людина, а модерну філософію визначає **антропоцентризм**.

Модерна філософія сягає вершини у філософії Гегеля, який розуміє розвиток людського духу аж до «абсолютного духу», що завершується концепцією надлюдини Ф. Ніцше. Отже, тотальність «людина» є володарем світу, началом цінностей і творцем богів.

У сучасній європейській культурі дві парадигми мислення співдіють у свідомому чи несвідомому діалектичному розвитку. З одного боку, семітсько-християнська парадигма, що визначається діалоговістю, і філософія тотальности з трьома відмінними системами (космоцентризм, теоцентризм і антропоцентризм), які користуються грецьким інструментарієм мислення. Якою буде система, такою буде концепція буття, світобачення, істини, моралі, цінностей, законів, суспільства тощо.

Порівняймо, наприклад, концепцію «свободи» й «закону» у модерній антропоцентриській системі і семітсько-християнському сві-

тобаченні. У модернізмі людина почуває себе абсолютно вільною. Це її повне право! Французький філософ Ж.П. Сартр навіть визначає людину як «свобода». Проте побіч однієї людини співіснує інша, яка обмежує її, вимагаючи свого простору свободи, в результаті чого вже раніше був сформульований принцип: «Моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого». Згідно з таким принципом, якщо людина не має обмежень із боку інших, вона може робити все, що захоче... Проте стає відчутним, що «людина людині вовк», а щоб мирно співжити, потрібно встановити «закон» і силову структуру, яка б стежила за дотриманням цього закону. Такий закон не заснований на космосі (космоцентризм), ані Бозі (теоцентризм); він є витвором суспільного контракту чи компромісу. Джерело закону – народ, через своїх представників у парламенті.

У семітсько-християнській парадигмі «свобода» – це обмін дарами між мною та іншими. Між суб'єктами такого обміну відкритий простір свободи. Таким чином, «дар від іншого» має першість над «моїм правом». Закон уже закладений Творцем у серці людини і виявляється в пошані один до одного, взаємній любові. «Люби, і що захочеш, роби!» (Св. Августин), бо в істинній любові ніхто нікому зла не вчинить.

Очевидно, тотальні системи можуть удосконалюватися, створити демократичну структуру, солідне законодавство, динамічну систему управління й контролю, в якій верховодитиме соціальна справедливість, захищеність основних прав людини, на зразок «Карти ООН» та сучасного європейського законодавства. З іншого боку, існує ризик, що знайдуться безвідповідальні поводитирі, які легко зможуть перейти від тотального мислення до тоталітаризму. Тенденцією тоталітарних систем є наголошення на суспільному протистоянні, бажання нейтралізувати, навіть елімінувати конкурентів, нищити дисидентів, підкорювати інші народи, планувати голокості і геноциди. Трагедії ХХ століття є витвором саме тоталітарних систем. У тоталітарних системах «інші» чи «периферія» позбавлені прав. Це маса, а не спільнота, що є суб'єктом прав і обов'язків. «Інші» існують поза межами системи, а такими «іншими» можуть бути меншини, релігійні конфесії, раси й культури. Бог зайвий у таких системах; можна хіба що використати на власну користь вірування людей. Всі ресурси природи мають служити системі, не зважаючи на забруднення довкілля чи на прийдешнє покоління.

Біблійно-християнський світогляд за своєю суттю віддає першість «іншому». Таким «іншим» є Бог, ближній, природа. Це дар,

який треба цінувати; благодать, за яку потрібно дякувати. Іншого не можна нищити й заперечувати, а навпаки, захищаючи його, потрібно навіть пожертвувати власним життям. Так само природа – це щось «інше», ніж я, те що підтримує моє життя. Буде здорове повітря й вода – буде здоровою людина. Коли природу нищать і забруднюють, шкода, якої їй завдають, обертає своє смертельне вістря проти людини. Гріх розуміється як розрив правильних відносин на різних вимірах: із Богом, іншими людьми, самим собою і природою. А таких «гріхів» багато – особистих і суспільних, проти окремих осіб і цілих народів, проти природи і проти Бога.

Діалоговість не є якимось біблійним міфом чи вигадкою філософів. Можемо спостерегти в мові, що слово «буття» походить від дієслова «бути». Дієслово «бути» має форми теперішнього, минулого і майбутнього часів, видові значення змінюються за особами. І має свої імперативи! Не тільки «світ – є», «Бог – є», «Я – є» як якась закрита тотальність, але «світ – є», «Бог – є» і «Я – є» саме через їх стосунки, через їх діалоговість. Першість у бутті має «Ти» – інакший від мене. «Ти» з великої літери, як остаточна причина всього, і «ти» з малої літери. Без «ти» іншого «я» не може існувати. Дитина існує завдяки батькам і завдяки любові матері: «Ти, мамо, мене любиш», тому «я існую». Дієслово «бути» свідчить також, що «Ми – є», Вони – є, «були» в минулому і так само, можемо сподіватись, «будуть» у майбутньому. Ця відмінність буття і життя в Євангелії називається «Любов» – як з великої, так і з малої літери.

І після синтетичного викладу начал культур запитаємо себе, які шанси дають ці дві парадигми для розуміння ідентичності українського народу?

Україна як традиційно християнська держава заснована на діалоговій парадигмі, має великі шанси, щоб відкрити та утвердити свою оригінальну ідентичність у контексті європейських держав. Комунікативно-діалогове тло християнської парадигми, збудоване на принципі любові, сприяє приймати «іншість» і «відмінність» – географічну, культурну, релігійну, партійну – як засіб для вироблення багатовимірної та різнобарвної ідентичності. Відмінності, замість бути перепорою, мають стати засобом витвору багатонаціональної ідентичності.

Україна – багата країна: має степи й ліси, чорноземні рівнини та гори Карпати, ріки, озера й моря. Її ідентичність творять гуцули, бойки, поліщуки, подоляни, Правобережжя та Лівобережжя, Слобожанщина й Крим. Україна – багатомовна країна, хоч офіційно украї-

номовна держава; переважна більшість населення православного віросповідання, але разом із ним співживуть тисячі римо- і греко-католиків; разом працюють протестанти, юдеї і мусульмани. Сприйняття цих відмінностей дає шанс для створення оригінальної держави у складі держав Європи та світу.

Отже, перед нами вибір: мислити тотально, навіть тоталітарно, і вважати «інших» за суперників і ворогів, яких треба підкорювати або знищувати; або мислити комунікативно-діалогово, відповідно до семітсько-біблійної парадигми, по-християнськи, тоді «інший» і «відмінний» стане даром і шансом для розбудови досконалішого суспільства.

І тоді зможе сповнитися пророцтво Ісаї: «Вовк буде жити разом із ягням, і леопард буде лежати разом із козеням; і теля, і молодий лев, і віл будуть разом, і мале дитя буде водити їх. І корова буде паситися з ведмедицею, і дитинчата їх будуть лежати разом... Не будуть робити зла і шкоди на всій святій горі моїй, бо земля буде наповнена віданням Господа, як води наповнюють море» (Іс. 11, 6–9).

Ця утопія, дослівно – «без ґрунту», нездійсненна мрія, з волі Божої і трохи з людської все-таки може збутися. Людина з людиною житимуть разом і щасливо, в мирній країні.

О.С. Шнирко*

ДО ЗРІЛОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КРИЗЬ ПРАЦЮ ТА ВІРУ

Проблема формування української національної ідентичності є більш ніж актуальною для сучасної України. Причина полягає, насамперед, у внутрішній розпорошеності того адміністративно-політичного та духовно-культурного простору, який на картах всього світу фарбується в однаковий колір та підписується для когось благозвучним, а для когось неприйнятним словом «Україна».

Претендуючи на звання зрілої європейської нації, ми повинні пройти через болісний процес «внутрішнього возз'єднання», як це

---

* канд. економ. наук, доцент, віце-президент Української спілки промисловців-підприємців, м. Київ

успішно зробили інші європейські народи (наприклад, німці). Під час Другої світової війни державне «тіло» України в його наявному вигляді було «зшито» з територіальних фрагментів інших держав – Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. Крим, що був російським регіоном, увійшов до складу України тільки у 1954 році. До цього часу такі «післяопераційні шви» не розійшлися. Навіть через багато років Україна залишається державою різко позначених регіонів. Духовно-ментальна різниця між Львовом, Харковом і Сімферополем (або Чернівцями, Луцьком і Донецьком) відчувається майже фізично.

За таких умов Київ має виконати доволі важке завдання: інтегрувати в єдину націю-державу регіони, між якими відмінного все ще залишається більше, ніж спільного. Таке завдання є не просто важливим, воно є визначальним, навіть доленосним. Чому? У тій Україні, яку ми маємо, ознакою політичної сміливості значної кількості політиків та мас-медіа стали, по-перше, міркування щодо закономірного виходу регіонального протистояння на критичний рівень, по-друге, прогнози щодо перетворення відцентрових тенденцій у незворотний сценарій етнополітичного розвитку нашої країни.

Доцільно провести таку паралель. Якщо протягом 9-х років минулого століття елементом особливо розвинутої далекоглядності були прогнози щодо близького розпаду Російської Федерації, то зараз ця малоприємна тема міцно закріпилася за Україною: коли, у який спосіб та на скільки регіональних уламків розлетиться територія, протягом XVIII–XX ст. «штучно збита» в єдину конструкцію московськими царями та першими секретарями ЦК КПРС.

Виходом із ситуації може й повинен стати не лише процес формування української національної ідентичності, але й надання цьому складному комплексному явищу змістовних характеристик відповідно до кращих світових стандартів.

Фактично проблематика національної ідентичності переживає певний ренесанс. Нас на планеті стає дедалі більше, вже сьогодні землян більше 6 мільярдів. Комбінації «етнос – етнос», «нація – нація», «етнос – нація», «особистість – етнос» та ін. невпинно ускладнюються. Сім'ї, змішані за етнонаціональною ознакою, стають нормою розвитку сучасного суспільства, в тому числі й українського.

Важливо усвідомити та осучаснити висхідні ідеї щодо проблематики національної ідентичності

Ідентичність – це сукупність специфічних рис, які виділяють певну групу людей з кола інших груп і служать окремій особі підста-

вою для віднесення себе до цієї групи. **Найпоширенішою та найбільш стабільною формою ідентичності є національна (етнічна) ідентичність**, що базується на таких групових рисах, як спільність походження, мови, культури, релігії, обрядів, ритуалів, артефактів, історичної пам'яті, історичної долі тощо.

Нормальна людина має широку гамму внутрішніх прагнень, що ґрунтуються на бажанні співвіднести себе з іншими людьми на основі класових, соціальних, релігійних, професійних, культурних та ін. показників. **Проте найбільш потужною силою, невіддільною від людської сутності, є її прагнення до національної ідентифікації**. Людина порівняно легко терпить звинувачення у недостатньому професіоналізмі, нещирості, нечесності, неспортивності, сімейних негараздах тощо. Проте нападки на її етнонаціональні витоки та ознаки належать до найбільш брутальних і жорстоких образ людської гідності, на які людина реагує миттєво та найбільш рішуче.

Як це не парадоксально, але нові мотиви усвідомлення природи етнонаціональних процесів народжуються під впливом глобалізації як планетарного явища. Глобалізація своїми наслідками має кілька взаємопов'язаних, але суперечливих явищ:

- посилюється прозорість державних кордонів;
- різко зростають обсяги та інтенсивність транскордонних потоків капіталів, послуг, інформації, трудових ресурсів;
- продовжується експорт та адаптація до місцевих політичних традицій західної моделі ліберальної демократії;
- всесвітнього поширення набувають західні стандарти споживання та побуту, західні ментальні схеми та стереотипи;
- прогресує роль недержавних регуляторів світової економіки та міжнародних відносин;
- формується віртуальний простір електронно-комунікаційного спілкування, різко зростають можливості залучення окремо взятого індивіда до світових інформаційних потоків і технологій;
- у світових інформаційних мережах культивується почуття відповідальності локальних громад та окремих громадян за чужі долі, проблеми, конфлікти, екологічні негаразди, катастрофи та ін. трагічні події в будь-якому куточку планети;
- не вщухає «ідеологія глобалізації», заснована на необхідності світової інтеграції та об'єднання можливостей людства під егідою єдиного цивілізаційного центру, на роль якого претендують, насамперед, США та ін. країни «золотого мільярда».

А людська душа не безмежна. Пересічній людині незатишно на вітрах глобальних інформаційних потоків. Вмістити в себе 6 мільярдів радощів і трагедій (хоча їх набагато більше) не дано жодному з нас. За таких умов цілком природним виглядає бажання пригорнутись до «рідного, споконвічного», що повертає людину до звичної і продуктивної системи діяльності попри тайфуни, землетруси, війни і терористичні акти, які лавиною падають на споживача інформаційної продукції.

Ось чому теорія етнонаціоналізму, етнодержавознавства, етнодержавотворення – напрямки сучасної науки, що розвиваються особливо динамічно. Науковому загалу навіть пропонується поняття «максимальної етнічності» як готовності і здатності людей з різними етнічними витоками відстоювати, захищати спільні культурні, соціальні, економічні та політичні інтереси того соціального середовища, до якого вони належить.

Останню думку доцільно посилити до такого звучання: **сучасна економіка може бути дієвим чинником становлення національної ідентичності, при цьому істотним чинником впливу на економічну свідомість певного соціального суб'єкта може бути релігія як досконала духовна конструкція, перевірена багаторічною практикою людства.**

Аргументами на користь таких тверджень є успішність західних моделей промислового виробництва, забезпечення конкурентоспроможного та інноваційного розвитку економіки, несуперечливого конфесійного супроводу соціальних процесів.

Нещодавно в Києві відбувся міжнародний круглий стіл на тему «Досвід Німеччини у створенні конкурентоспроможної національної економіки». Згаданий круглий стіл можна було б назвати й так: «Досвід Німеччини у формуванні зрілої національної ідентичності». Така паралель має беззаперечне право на існування з огляду на те, що німецьке суспільство обґрунтовано розглядається нами як взірць економічної могутності, заснованої на національних цінностях і потужних протестантських переконаннях.

За популярним в Україні визначенням «маємо те, що маємо» – Європа має Федеративну Республіку Німеччину – світового економічного лідера, країну з третім у світі економічним потенціалом, зразок якості промислового виробництва, економічну систему постіндустріального (інформаційного) типу. Маємо «землю обітовану» для тисяч страждальців східноєвропейського, мусульмансь-

кого, африканського походження, яких ваблять соціально-економічні можливості ФРН і які головною мрією свого життя вважають еміграцію в Німеччину.

Чому так відбулося? Чому держава, яка розпочала і програла дві світові війни, не лише воскресла, але й досягла величезних успіхів?

Насамперед, слід акцентувати увагу на моральному очищенні, через яке пройшла німецька нація після Другої світової війни. В суспільній свідомості сучасної Німеччини існують жорстко табуйовані теми, прізвища, статистичні викладки, з якими німці поводяться надзвичайно обережно. Німеччина словом і ділом допомагає десяткам інших держав, у тому числі й Україні. Проте головне полягає у моральному покаянні, на яке зважилася Федеративна Республіка. Слова прощення, що прозвучали з вуст німецьких державних мужів перед пам'ятниками і могилами безвинних жертв у різних європейських країнах, стали вододілом між коричневою Німеччиною, що дійшла в історичне небуття, та новою німецькою державою.

З цього почалось формування нової німецької нації, матеріальні результати діяльності якої перевищили регіональні виміри та набули глобальних характеристик.

У зв'язку з цим для нас може бути корисним досвід колишньої Німецької Демократичної Республіки, яка в цілому успішно інтегрувалася в економічне тіло своєї могутньої сусідки – Федеративної Республіки Німеччини. А ситуація на момент падіння Берлінського муру виглядала катастрофічною. Експортні можливості НДР у багато разів поступалися аналогічному показнику ФРН. Повного оновлення вимагали транспортна та соціальна інфраструктура. На об'єднання двох держав необхідно було витратити 1,4 трлн. євро. Сьогодні ці випробування позаду. Німеччина стала світовим економічним лідером і стає лідером політичним.

Ми маємо єдиний шлях – запозичити ту соціально-економічну модель, яка довела свою ефективність на німецьких землях і яка може бути ефективно реалізована в Україні. Економічне диво німецької нації-держави має кілька витоків. Один із найбільш важливих – це вихована з покоління в покоління ментально-психологічна настанова на якість кінцевої продукції, яка стала рисою національного характеру німецького народу.

Так само важливим є і те, що німецька нація та побудована нею держава створили надійні технології захисту власних економічних інтересів. Такі технології передбачають узгоджене застосування

правових, торгових, митних, валютних, інноваційно-технологічних, гуманітарних та ін. механізмів, сукупний прояв яких дозволяє з року в рік нарощувати економічний потенціал Німеччини.

Ще одним показником економічної досконалості є ставлення ФРН до конкуренції у цивілізованому розумінні цього явища. Німеччина стала каталізатором перетворення показника конкурентоспроможності в головний критерій економічного успіху держави. Під впливом спочатку Бонна, а тепер Берліна економічна конкуренція в країнах європейської економічної культури визнається тільки конструктивною соціальною силою.

До згаданих джерел формування зрілої німецької ідентичності слід додати протестантизм як особливий ціннісний маніфест суспільств західноєвропейського типу. Виявилось, що проповідувана протестантизмом повага до праці та безумовна покора існуючим порядкам і владі – не стільки зло, скільки благо, яке відіграло роль третього кута в конструкції «нація – економіка – релігія». Протестантизм відповів на питання «Як верблюду пройти крізь вушко голки?» Відповідно до канонів цієї релігії, потяг до багатства не є асоціальним бажанням. Людина, яка чесно наростила свої матеріальні можливості, може претендувати на місце в раю. Багата людина у випадку дотримання нею загально визнаних моральних приписів – це окраса суспільства, а не об'єкт експропріації з боку численних шарикових.

Філософію формування зрілої національної ідентичності через збагачення громадян сповідують Великобританія, Франція, Італія, Польща, Угорщина, Чехія, інші європейські держави. Намітилися успіхи у наших сусідів словаків, болгар і румунів.

Логічне питання: а як у цьому контексті виглядає Україна?

Про **регіональну розпорошеність** країни, що перешкоджає процесам складання національної ідентичності, вже йшлося. Перед Києвом стоїть важке завдання інтегрувати в реальну, а не декларативну державу ті регіони, які періодично «вибухають» ідеями про Галицьку державу, Південно-Східну автономію або Республіку кримських татар.

З **економікою** ситуація краща не набагато. Наростає негативний баланс зовнішньоекономічних зв'язків. Ринок затоварений не найкращою продукцією наших зовнішніх конкурентів. Власність переходить до рук іноземців. Зростає трудова еміграція. Назвемо речі своїми іменами: люди тікають з України. Жінки й дівчата, науковці та

програмісти, аналітики й митці «голосують ногами». На їх глибоке переконання, залишатися в Україні – означає подарувати своїм дітям безрадівне майбутнє.

За підсумками 2006 р. Всесвітній економічний форум віддав Україні 78-е місце в переліку світових конкурентоспроможних економік. Це – «початкова» стадія розвитку, де партнерами нашої країни є 46 інших країн-невдах, серед яких – найбідніші пострадянські республіки та країни Африки, Азії, Латинської Америки. Як наслідок, національна економіка залишається слабким «клеєм», поки що нездатним забезпечити формування економічної ідентичності нації.

Чому наша економіка – це здебільшого негатив? Чому ми програємо торгові війни? Чому гра на рівних з економічними конкурентами (не обов'язково гігантами) поки що залишається мрією наших ділових кіл?

Назву лише головні причини. **Перша** з них полягає у відсутності системних технологій захисту від торгових ударів наших економічних опонентів. У більшості випадків міністерство (галузь, підприємство), залучене в торгову війну, залишається наодинці зі своїми проблемами. Державно забезпечених правових, інформаційних, організаційних методів захисту власних економічних інтересів Україна все ще не має.

Друга. Україна має надзвичайно мало торгово-економічних союзників. Іноді не має взагалі. Мало того, цілеспрямована робота щодо їх пошуку, селекції, обміну ресурсами та можливостями здебільшого відсутня взагалі. Штучно створивши список з 18 «стратегічних партнерів», що представляють Європу, Азію, Північну та Південну Америку, Україна не має такої ж кількості надійних економічних опор у різних регіонах світу. Доходить до парадоксів: стратегічний партнер іноді є торгово-економічним ворогом України. І таку роздвоєність сутності міждержавних взаємин доводиться терпіти та маскувати за допомогою дипломатичної косметики.

Третя. Державні структури України (міністерства, відомства, служби) не розуміють сутності торгових війн і не розробляють конкретних заходів протидії. Люди в уніформі поки що не усвідомили кримінальної складової майнових, інвестиційних, фінансових та ін. проблем, у вир яких залучена наша країна. Вбивства бізнесменів нарощують невтішну аргументацію щодо того, що бізнес в Україні – це ходьба по мінному полю. І бути ефективним мінним тралом держава поки що нездатна.

Економічна війна проти нас не об'єднала українців. Економічний (навіть спортивний) програш Донецька вітається у Львові і навпаки. Неподолана ментальна міна, яка звучить приблизно так: немає більшої втіхи, ніж пожежа у дворі сусіда.

Що можна протиставити наростанню таких невтішних тенденцій? Чи можливо досвід ФРН застосувати в умовах сучасної України?

Беру на себе сміливість стверджувати, що **прізви між Німеччиною і Україною в осмисленні ключових економічних проблем та створенні механізмів їх подолання не існує**. Попри всі історичні зигзаги, обидві наші країни – продукт європейського історичного розвитку, європейської політичної культури, яка піднялась над історичним спадком двох світових війн та Холодної війни. Виходячи з цього, ті економічні схеми, що ефективно працюють в Рурському економічному регіоні, інтегрують східні землі до єдиного економічного комплексу ФРН – можуть бути не менш ефективно запроваджені у Донецьку, Запоріжжі, Криму чи Кривому Розі, забезпечивши таким чином національну ідентичність України, про що ми сьогодні так заклопотано говоримо.

Розпорошеність властива й **конфесійній сфері України**. Для сучасної конфесійної ситуації в Україні характерна відсутність національної помісної церкви, здатної виконувати об'єднавчі функції щодо суспільства і держави, та розкол православної віри на УПЦМП, УПЦКП та УАПЦ.

Як наслідок, міжконфесійна ситуація в Україні залишається напруженою, що пояснюється слабкістю православ'я через його внутрішнє протистояння, поступовим, але неухильним прогресом ісламу у південних регіонах (насамперед, у Криму), а також помітним поширенням новітніх релігійних течій, сект і деномінацій.

Яким може бути вихід із ситуації конфесійної розпорошеності України?

Не допускаючи жодних ознак дискримінаційного ставлення до представників інших релігій, головна увага державотворчих сил повинна бути прикутою до православ'я. Саме ця віра завдяки своїй поширеності серед більшості населення України та потужному ритуальному оформленню здатна бути дієвим важелем консолідації, сприяти процесові самоорганізації українського суспільства. Виходячи з таких міркувань, з боку держави бажаним є помірне стимулювання (але в жодному випадку не тиск) об'єднавчих тенденцій у

середовищі священників і мирян різних православних напрямків, у тому числі Української Православної Церкви Московського Патріархату. Об'єднання православних церков здатне стимулювати формування важливої компоненти української національної ідентичності, посилити взаємодію духовних цінностей релігійного і світського порядків.

Фундаментальні національні інтереси України прості й зрозумілі. Насамперед, це збереження цілісності держави та її зміцнення; подолання загроз сепаратизму; залучення до державотворчого процесу представників наявних етнічних, регіональних, мовних, конфесійних та ін. груп; зміцнення внутрішньої консолідації суспільства та збереження міжетнічного миру; посилення громадянського суспільства; остаточне визначення місця країни у системі геополітичних і гео економічних координат.

Фрагментація українського суспільства за мовними, регіональними, культурними та ін. ознаками є цілком об'єктивною. У той же час вона ставить Україну перед необхідністю термінової національної консолідації. Єдиний шлях консолідації – це становлення спільної ідентичності громадян України. Наявність такої ідентичності є передумовою повноцінної життєдіяльності держави у сучасному конкурентному світі.

Звична на Заході формула «до національної ідентичності через економіку та релігію» в Україні поки що розвитку не отримала.

Проте чітко сформований позитив процесу ствердження національної ідентичності українства полягає в тому, що є від чого відштовхнутись. В українському суспільстві існує багатий набір внутрішніх субідентичностей – регіональних, етнічних, культурних, мовних, конфесійних. Це багатство, яким необхідно раціонально, виважено розпорядитись. Образно кажучи, ми маємо необхідні «пазли» для того, щоб скласти розмаїтий, але неконфліктний портрет сучасної України.

І ще один безумовний позитив. Важливо, що ми заговорили про це вголос, без спотворень ситуації та з надією на майбутнє.

Шейх Ахмед Тамим*

СОВРЕМЕННОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО И РОЛЬ ДУХОВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МУСУЛЬМАН УКРАИНЫ В ОЗДОРОВЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО ДИАЛОГА

Ныне средства массовой информации стали одним из решающих факторов, который влияет на формирование общественного мнения, массовую культуру, представления социума о том или же ином явлении, процессах происходящих в современном глобализированном мире.

В Украине средства массовой информации в целом к мусульманам относятся толерантно, но иногда встречается использование терминов «исламский экстремизм», «исламский терроризм», что не отвечает сути происходящих событий и в определенной мере способствует формированию в обществе негативных клише по отношению к мусульманам. Но это, скорее всего, происходит из-за незнания журналистами особенности терминологии.

Также следует обратить внимание на роль учебников истории и религиоведения, на формирование правильных представлений об Исламе, например, нам приходилось встречать неверную информацию, что мусульмане поклоняются Черному Камню, что не признают Иисуса и Моисея. Необходимо вносить коррективы в подобные учебные материалы, чтобы у подрастающего поколения сформировались правильные представления об Исламе.

Мусульмане Украины не остаются в стороне от происходящих перемен и стремятся донести до людей неискаженную информацию о своей религии, обычаях и традициях, используя последние технические достижения, в том числе и Интернет.

Духовным управлением мусульман Украины (ДУМУ) было основано издательство «Аль-Иршад», которое выпускает религиозную

---

* Председатель Духовного управления мусульман Украины, Президент Исламского университета, муфтий Украины, эксперт по вопросам экстремистских сект

литературу на разных языках: русском, украинском, узбекском, таджикском, татарском, азербайджанском, турецком, арабском, фарси, урду, английском, французском. Отдельно следует отметить газету «Минарет», издаваемую уже свыше 12 лет.

На страницах газеты рассматриваются различные аспекты Исламского Вероучения и права, главное внимание уделяется знаниям о нашем Создателе и его Пророках и Посланниках. Также рассказывается об Исламских ритуалах, правилах совершения Намаза, соблюдения Поста, проводятся конкурсы на знание Ислама. Там же освещается жизнь исламских общин Украины, рассказывается о взаимоотношениях украинских мусульман с зарубежными единоверцами. В частности в газете «Минарет» пишется о том, что диплом, выдаваемый Исламским университетом при ДУМУ, признается университетом «Аль-Азхар».

Газета Духовного управления мусульман Украины «Минарет» на своих страницах предоставляет слово зарубежным духовным лицам и дипломатам иностранных государств.

Особое внимание редакцией газеты «Минарет» уделяется идеологическому противодействию распространению радикально-экстремистских идей на территории Украины, в частности ваххабизма, идеологии партий именуемых «Джамаат исламийя» и «Хизб-ат-Тахрир». Этой проблематике посвящен целый ряд материалов на страницах газеты.

Неоднократно интервью корреспондентам газеты «Минарет» давали послы Египта, Ирана, Алжира и других стран. В своих выступлениях они высоко оценили деятельность Духовного управления мусульман Украины в возрождении Ислама и в противодействии различным экстремистским течениям. Газета предоставляет слово и простым мусульманам, которые могут рассказать читателям о своей жизни, о том, как проходят праздники и памятные события в их общинах и семьях. Подобные материалы способствуют налаживанию диалога между людьми разных национальностей и сплочению украинского общества.

В целом редакционная политика газеты «Минарет» направлена против экстремизма и носит просветительский характер. Для детей выпускается приложение к газете «Минарет» под названием «Светлячок». На страницах газеты дети могут ознакомиться с основами Ислама, событиями из жизни Пророка Мухаммада, мир Ему, других Пророков и их последователей.

Книги издательства «Аль-Иршад» также посвящены различным аспектам Ислама, начиная от вопросов Вероучения и заканчивая правилами этикета мусульман. Всего выпущено более 80 наименований книг, брошюр и буклетов.

Отдельное направление деятельности – перевод на русский и украинский языки работ всемирно известных исламских теологов Абу Ханифы, Ибн `Асакира, Абу Джа`фара ат-Тахауи. Готовы к выпуску несколько изданий на украинском языке. Все это позволит большему кругу читателей ознакомиться с основами Ислама, с культурой и традициями народов, исповедующих Ислам.

Особенностью изданий ДУМУ является передача Аятов Священного Корана, изречений Пророка Мухаммада, мир Ему и высказываний исламских ученых на языке оригинала. Это позволяет читателям осваивать азы арабского языка и в дальнейшем при необходимости знакомиться с первоисточниками. Также выпускается аудио- и видеопродукция религиозного содержания.

Литература, выпускаемая ДУМУ, пользуется большой популярностью как у мусульман, так и немусульман. В издательство «Аль-Иршад» обращаются студенты, специалисты в области различных гуманитарных специальностей и просто люди интересующиеся Исламом. Наши издания распространяются по всей территории Украины и активно влияют на формирование представлений об Исламе в украинском обществе. Книги и газеты, выпускаемые ДУМУ, известны и в дальнем зарубежье (США, Франции, Италии и других западных странах) среди интересующихся жизнью мусульман на Украине.

С некоторыми религиозными центрами стран СНГ заключен договор о переиздании литературы выпускаемой издательством «Аль-Иршад». Все это подтверждает популярность литературы издательства не только в Украине, но и за ее пределами. Высокую оценку литература Духовного управления заслужила и в широкоизвестном исламском университете «Аль-Азхар».

ДУМУ, а также Исламский университет активно участвуют в работе всеукраинских и международных конференций, которые проводились в Марокко, Египте, Индонезии, США, ЮАР, странах СНГ. ДУМУ работает для развития межконфессионального диалога и сплоченности общества в противостоянии экстремизму, глобальным проблемам наркомании, СПИДа, защите семьи и прав человека, человеческой ценности, за социальное обеспечение. Во все-

мирной сети Интернет действует сайт Духовного управления мусульман Украины (www.islamyat.org) на русском, арабском, татарском, узбекском, английском и других языках, посетители которого могут ознакомиться с исламской литературой и узнать о жизни мусульман в Украине. Периодически проводится обновление сайта, он пополняется новыми материалами об Исламе и мусульманах.

Уделяется большое внимание общению с представителями зарубежных СМИ. В Духовное управление мусульман Украины неоднократно обращаются представители СМИ Египта, Сирии и других исламских стран, чтобы рассказать в своих странах об Украине и жизни украинских мусульман. Это способствует популяризации Украины в исламских странах, формированию положительного имиджа нашей страны за рубежом.

Каждое воскресенье на канале государственной телекомпании Всемирная служба «Украинское телевидение и радиовещание» в 19:00 транслируется программа «Минарет», рассказывающая о духовной культуре и жизни мусульман. Трансляция осуществляется через эфирно-кабельную сеть, спутник и Интернет.

Также во многих областях на территории Украины ретранслируется передача «Минарет» и готовятся собственные передачи о религии Ислам от ДУМУ. Все это позволяет жителям Украины и не только формировать свои представления об Исламе.

Однако, немного отклоняясь от темы, следует затронуть одну проблему, которая существует в информационном пространстве Украины: это распространение изданий некоторых радикально-экстремистских организаций, которые дают искаженную информацию о Вероучении, обрядах и культурно-нравственных аспектах Ислама. Некоторые из этих организаций действуют нелегально и отнесены мировым сообществом к экстремистским и террористическим организациям. Они с помощью ряда общественных организаций, взявших на себя функции религиозных общин, но не зарегистрированных как религиозные организации, осуществляют неконтролируемое распространение на территории Украины различных экстремистских идеологий, ввозят, тиражируют и распространяют издания, искажающие представления об Исламе, а иногда даже призывающие к неподчинению государству и изменению государственного строя. Подобной практикой занимается политическая партия, известная под названием «Хизб ат-Тахрир». По вине представителей этой организации возникают конфликтные ситуации в исламских общинах Украины, особенно остро проблема

стоит в Автономной Республике Крым, где во главе исламских общин эта партия пытается ставить своих сторонников. Это неоднократно приводило к срыву проведения Намазов в мечетях и применению силы к несогласным с их идеологией, что развивает религиозную вражду. Известно, что в Узбекистане, где у этой партии много сторонников, предпринимались неоднократные попытки совершения государственного переворота.

Также на территории Украины осуществляют свою деятельность последователи Ибн 'Абд аль-Ваххаба (ваххабиты), которые сеют рознь и вражду между людьми. В некоторых случаях противостояние возникает даже внутри семей, так как дети, примкнувшие к ваххабитам, начинают неуважительно относиться к своим родителям, не разделяющим их взгляды. Отмечены даже случаи убийства ваххабитами своих же родственников, не согласных с ними. В этом нет ничего удивительного, так как в работе Мухаммада Ибн 'Абд аль-Ваххаба «Книга Единобожия», признанной в России экстремистской литературой, напрямую звучат призывы к убийству несогласных по принципу: «кто не с нами, тот против нас». Необходимо предпринимать меры по противодействию распространению подобной идеологии в Украине.

Такую литературу уже издают и внутри Украины. Так, в 2001 г. в Крыму (другие выходные данные отсутствуют) была опубликована работа Мухаммада ибн Джамиль Зину под названием «Исламская акыда». В этой книге пропагандируются идеи, противоречащие как Исламскому Вероучению, так и направленные на подрыв суверенитета страны и демократического государственного строя Украины. Но наибольшее беспокойство вызывает экстремистская литература, которая издается в Украине или же попадает на территорию нашей страны, не имея вообще никаких данных о реквизитах и которая пропагандирует антигуманные идеи, направленные на эскалацию межэтнической напряженности. Особенно опасно распространение подобной литературы в Крыму, где проживают люди разных национальностей. К сожалению, там не предпринимаются никаких усилий для ограничения и запрета распространения подобной литературы. Это связано с тем, что в Украине нет четкой законодательной базы, ограничивающей или запрещающей распространение экстремистских изданий.

Необходимо помнить, что информация из этих изданий может стать катализатором для обострения межэтнических и межконфессиональных отношений в Украине.

Следует отметить, что на базе Духовного управления мусульман Украины имеется возможность проведения экспертизы на соответствие канонам Ислама как ввозимой в Украину, так и издаваемой на территории нашей страны литературы и другой печатной, аудио- и видеопродукции.

Л.Г. Мельник*

НАПРЯМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Соціально-економічний устрій, на порозі якого стоїть зараз людство, спеціалістами називається постіндустріальним, постекономічним, інформаційним суспільством. Перехід людства до інформаційного суспільства дасть змогу створити передумови розв'язання водночас економічних, соціальних і екологічних проблем.

Саме інформація є тим продуктом, виробництво якого дозволяє економіці залишатися в екологічних межах матеріально-енергетичних порогів саморегуляції природних систем. Інформація – той магічний продукт, який вирішує проблему створення необмеженого в обмеженому. Це єдина природна субстанція (на відміну від речовини та енергії), вилучення якої з природних систем не тільки не руйнує їх, а, навпаки, дає змогу підвищити рівень екологічної досконалості виробництва, оскільки дозволяє наблизитися за ефективністю до рівня природних систем. Економічне зростання за зменшення матеріального виробництва – це реальність, яку може забезпечити інформація. Інформація має стати ключовим чинником революційних змін в економічній системі та соціальному устрої майбутнього суспільства.

Виробляти інформацію з інформації за допомогою інформації – ось магістральний напрямок економічних систем майбутнього. Вже сьогодні у структурі споживання розвинутих країн на частку інфор-

---

* доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки Сумського державного університету

маційних товарів і послуг (наука, освіта, туризм, мистецтво, спорт, декоративне квітництво, відео- та аудіо продукція тощо) припадає більше половини суспільних витрат. І ця частка буде відвойовувати все більш вагомі позиції порівняно з суто матеріальними товарами.

Матеріальне виробництво буде еволюціонувати (притому дуже швидко) у напрямку наближення до нанотехнологій, тобто мініатюрних заводів і реакторів, розміром з клітину (як у живій природі). Прообраз саме такого виробництва вже сьогодні втілено у сучасному комп'ютері, де в крихітній інтегральній схемі фактично вміщується обчислювальний центр ще недавнього минулого.

У соціальній побудові суспільства домінантні позиції соціальних груп і регіонів визначатимуться не капіталом або володінням засобами виробництва (інформаційні системи будуть доступні всім, як зараз вже доступний Інтернет), а здатністю осмислювати, засвоювати і переробляти інформацію.

Перехід до нового суспільства вимагає зміни основних складових соціально-економічного устрою та механізмів управління суспільним розвитком. Можна назвати кілька найбільш важливих напрямів трансформаційної політики, які визначатимуть успіх країни на шляху до сталого розвитку і входження в інформаційне суспільство.

1. Підсилення соціальної пам'яті суспільства. Під системою соціальної пам'яті розуміють здатність суспільства накопичувати, зберігати та відтворювати інформацію про події зовнішнього світу і реакції на них самої соціально-економічної системи. В сучасних умовах України велике значення має відновлення її історичної пам'яті та інформаційна відкритість, інтеграція у глобальне середовище.

Одна з функцій соціальної пам'яті спрямована на відтворення інформаційних програм поведінки суспільних систем. Управління – це, насамперед, процес впливу на соціальну структуру з метою підтримки стійкості даної системи або зміни в заданому напрямку її стану. При цьому соціальна система може змінюватися тільки за тими траєкторіями, за якими в її пам'яті існує достатній інформаційний ресурс. Це значить, що серед можливих сценаріїв поведінки системи можуть виявитися лише ті, які дозволяють залучити або сконструювати її пам'ять.

Об'єктивні результати будь-яких дій і їхнє суб'єктивне сприйняття людьми, що формують систему, є функціями пам'яті даної со-

ціальної системи. На етапі прийняття рішень і перше, і друге може бути реалізовано тільки у віртуальній реальності, тобто бути передбачуваним. Чим багатший арсенал віртуальних продовжень стану системи й вищі аналітичні здатності рішення, яке приймається, тим успішнішим буде вибір.

Один із можливих напрямків розгортання пам'яті системи на-зустріч змінам, що готуються, – проведення освітніх, просвітницьких і тренінгових програм. Люди таким чином наближаються до майбутнього, що готується. Воно буде лякати їх тим менше, чим краще вони будуть ознайомлені з можливими його деталями. І чим більше люди будуть знати, тим більше можливостей розширити коло своїх можливих пізнань. Адже в книзі (за влучним висловом, здається, Бредбері) можна вчитати не більш того, що знаєш.

Ще одним позитивним ефектом попередньої інформаційної підготовки є превентивне виявлення можливих проблем і помилок пропонованої програми дій, а значить і шляхів їхнього вирішення або виправлення.

Дослідження ролі пам'яті в процесах розвитку систем дає можливість зробити два важливих висновки:

по-перше, період часу, протягом якого система здатна розвиватися, визначається інформаційною ємністю її пам'яті; інакше кажучи, система здатна розвиватися лише стільки, на скільки вистачає її пам'яті; для нескінченного розвитку система повинна мати нескінченні ресурси пам'яті;

по-друге, темпи розвитку системи залежать від здатності системи накопичувати, закріплювати й відтворювати інформацію та швидкості відповідних процесів.

2. Збільшення соціальної (культурної, політичної тощо) різноманітності суспільства. У цьому зв'язку надзвичайно важливими є два ключові напрями. Перший пов'язаний зі збереженням вже напрацьованих форм суспільного життя. Другий передбачає можливість створення нових компонентів розвитку. Останнє можливе лише тоді, коли суспільство сприйматиме. Через це необхідною є атмосфера толерантного діалогу культур. Хоча на перший погляд зазначені два напрями можуть здаватися своєрідними альтернативами, насправді вони доповнюють один одного, забезпечуючи умови інформаційного розвитку країни. Саме здоровий національний консерватизм є тим підґрунтям, яке відбирає нову інформацію, що органічно може бути засвоєна саме у даному соціальному середови-

щі. Це є запорукою ефективного закріплення і подальшого відтворення інформації, необхідної для прогресивного розвитку.

У цьому контексті показовим є приклад Японії, яка фактично, починаючи з кінця XIX ст., відкрила себе для інформаційного обміну зі світом, залишаючи непохитними власні культурні традиції, які витримали перевірку індустріальною епохою та першими хвилями постіндустріалізму. Міцність національного суспільного фундаменту, до речі, є своєрідним фільтром для можливих деструктивних форм, від ризику появи яких не захищена жодна суспільна система.

В контексті питання, що розглядається, треба застерегти від «більшовицьких» спроб швидких рішень перебудови суспільства «згори»: чи то мова йде про укрупнення сіл, чи то про силове об'єднання університетів, чи навіть про створення єдиної помісної Церкви. Як правило, під час подібних наскоків першими «під ніж» ідуть всілякі «дрібниці» культурної спадщини (які насправді і є нашою інформаційною цінністю, окремі поселення, інституції, заклади), оскільки несуть основну інформаційну цінність певної культурної спільноти. На щастя, приходять усвідомлення, що існують методи створення нового (в тому числі й інтеграційного характеру) без руйнації існуючих форм.

Наприклад, Кембріджський університет насправді є унікальним об'єднанням великої кількості юридично і фінансово незалежних закладів (зокрема, 31 коледжу та понад 30 факультетів, тобто науково-дослідних інститутів), кожен з яких має свої власні традиції, методи управління, форму фінансової діяльності. В Україні ж перші спроби укрупнення університетів вилилися у «більшовицьку колективізацію», що призвело до ліквідації їх юридичної та фінансової самостійності. Вочевидь саме через це такі спроби і виявилися невдалими [3]. Починаючи з утворення незалежної України, лунають заклики до створення єдиної помісної православної Церкви. Але лише зараз починає приходити усвідомлення, що це може реалізуватися не тільки методом адміністративного об'єднання трьох чинних Церков, а на основі партнерських співпричинних відношень з усіма Церквами-Сестрами [1].

Не слід забувати головного, заради чого необхідне інформаційне різноманіття суспільства, – добір найбільш ефективних форм розвитку соціально-економічної системи. Все це втрачає будь-який сенс, якщо буде зруйновано механізм природного добору, а його функції перебере на себе чиновник, який буде керуватися зовсім

іншими критеріями. Щоб у суспільстві відбувався природний добір ефективних форм (а значить, і розвиток системи), суб'єкти соціальної структури (юридичні і фізичні особи) повинні мати право на зміст чи падіння залежно від результатів своєї діяльності.

3. Оволодіння суспільством (особливо його інтелектуальною й управлінською елітою) основними засадами теорії стійкого розвитку. Найбільш важливі положення, які мають бути засвоєні, такі:

- методи відтворення у суспільстві ключових елементів тріади розвитку: «мінливість – спадковість – добір»;

- методика застосування найбільш ефективних форм реалізації механізмів негативного та позитивного зворотного зв'язку: перший застосовується для підтримання гомеостазу (динамічної рівноваги) системи, другий – для здійснення цілеспрямованих трансформацій системи;

- шляхи удосконалення національної системи суспільної пам'яті (ефективних методів накопичення, закріплення та відтворення інформації);

- механізми створення у суспільстві оптимальних умов для реалізації функції соціального «добору».

4. Розвиток у суспільстві навичок використання елементів нелінійної логіки дозволить досягти максимальних темпів прогресивної трансформації економіки. Особливістю нелінійної логіки є здатність використання перешкод як сприятливих чинників позитивної трансформації.

Нелінійне мислення є необхідною умовою трансформації будь-якої соціально-економічної системи в напрямку до нового рівня гомеостазу. Принципова відмінність лінійної і нелінійної логіки полягає в тому, що перша зорієнтована на використання механізмів негативного зворотного зв'язку (передбачають збереження колишнього рівня гомеостазу), а друга – на застосування механізмів позитивного зворотного зв'язку (ведуть до зміни рівня гомеостазу системи).

Збереження стійкого рівня гомеостазу створює умови для лінійного характеру залежностей параметрів системи від зміни чинників зовнішнього середовища. При цьому поведінка системи характеризується оборотністю стану, безперервністю найважливіших параметрів, передбачуваністю змін у системі, незмінністю в часі причинно-наслідкових зв'язків [3]. Відповідно, всі ці властивості закладаються в принципи керування системою, загальний напрямок якого умовно можна назвати лінійним.

Основний принцип управління, побудованого на лінійному мисленні, полягає в ослабленні (нейтралізації) дії несприятливих (для існуючого рівня гомеостазу) чинників («чим менше, тим краще...») і посилення дії сприятливих чинників («чим більше, тим краще...»).

Нелінійна логіка та властиві їй методи управління застосовуються при переході системи від одного рівня гомеостазу до іншого або спрямовані на переведення системи до її нового стану. У цій ситуації система втрачає властивості лінійності. Її поведінка починає характеризуватися необоротністю стану, нестійкістю найважливіших параметрів системи, непередбачуваністю змін, змінюваністю в часі причинно-наслідкових зв'язків. І що найголовніше, зникають передумови використання механізмів негативного зворотного зв'язку, тобто сприяння прояву сприятливих чинників і протидії впливу несприятливих чинників. У цих умовах варто взагалі змінити подібне трактування чинників. Якщо зникає колишній рівень гомеостазу, немає необхідності його підтримувати. Завдання застосування механізмів зворотного зв'язку докорінно змінюється. З'являється можливість впливати не на чинники зовнішнього середовища (підсилюючи або послаблюючи їхню дію), а на стан системи, перебудовуючи його таким чином, щоб він щонайкраще відповідав умовам зовнішнього середовища. Отже, не чинники середовища варто трактувати як сприятливі чи ні, а стан самої системи як більш або менш відповідним умовам середовища. Немає поганих умов, є наше невміння їх використовувати. Завдання управління докорінно змінюється: основна енергія має спрямовуватися не на подолання «несприятливих» зовнішніх умов, а на вдосконалення вміння її використовувати з користю для системи.

Примітка:

Одне з найбільш образних понять нелінійного мислення зустрічається в романі Михайла Анчарова «Самшитовий ліс». На думку автора, різницю між лінійною й нелінійною логікою легше всього осягти в ситуації, коли на голову падають камені. Лінійна логіка змушує тікати або ховатися, нелінійна припускає використання з метою захисту сили каменю. Останнє можливо, якщо перебороти страх (Анчаров, 1986).

Історія України – суцільні камені з неба. Скільки не тужити про «знедолений», «покалічений»... веселіше не стане й у кишенях не додасться.

Так, наша історія – неприємна подорож у часі. Але тут головне – не те, що ми пережили, а те, що ми всупереч усьому вижили. Незважаючи ні на що, наші люди не втратили віри, надії й... почуття гумору. Змінити історію неможливо, але можна змінити наше ставлення до неї і змусити її працювати на нас.

У суспільних системах саме людина є головною діючою особою змін, що відбуваються, і нелінійне мислення створює своєрідний

міст між існуючим станом і майбутнім. Основна функція нелінійного мислення полягає в тому, щоб сприяти формуванню такого напрямку зміни системи, який би максимально сприяв підвищенню її ефективності. Щоб це було реалізовано, необхідно, насамперед, якнайбільше використовувати «енергію тенденції» розвитку системи, тому що система завчасно починає накопичувати особливості й риси того стану, який відповідає критерію мінімуму ентропії (мінімуму розсіювання енергії). Мистецтво керівника будь-якого рівня полягає в тому, щоб, по-перше, розглянути зазначену тенденцію, по-друге, зламати старий гомеостаз системи таким чином, щоб цей процес сприяв прояву найбільш ефективних трансформаційних змін. Схематично новий гомеостаз системи повинен бути комбінацією рис існуючого стану системи з тими особливостями й властивостями, які диктує системі тенденція її розвитку.

Подібний підхід з успіхом застосовувався комсомольськими лідерами в їхній діяльності («якщо чомусь не можна запобігти – його потрібно очолити»).

Примітка:

От лише кілька орієнтовних підходів до рішення соціально-економічних завдань. «Якщо країну розпродають, і неможливо цьому протистояти, то потрібно вивозити те, що не можна вивезти». Наприклад, географічний центр Європи, що розміщується в Україні (у формі експорту туристичних послуг, сувенірів тощо). Якщо наша часто трагічна, часто славна історія вже відбулася – її потрібно продавати, популяризувати й перетворюючи трагічні сторінки минулого в позитив нинішнього часу: «раз ми це перебороли, отже, здатні на багато».

Якщо відпливу умів не можна запобігти, потрібно очолити експорт освітніх послуг і технологій, у тому числі й тренінгових програм. Як потрібно переборювати трагічні сторінки історії. До останнього зокрема, належить досвід ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

5. Перехід від домінанти негативної мотивації до переважного використання у суспільстві позитивної мотивації. Негативна мотивація (заборони, обмеження, штрафи, платежі тощо) слугує, головним чином, для підтримання стану існуючої рівноваги в системі; позитивна мотивація (підтримка, пільги, премії) заохочує трансформаційні процеси прогресивного розвитку.

Перехід до інформаційного суспільства, що передбачає швидку зміну станів системи, вимагає перебудови всієї системи мотиваційних механізмів. На зміну видів впливу, заснованих на негативній мотивації, повинні прийти інструменти, в основі яких лежала б позитивна мотивація. Саме вона здатна вивільнити творчу енергію суспільства.

Позитивний інструментарій має колосальну енергію впливу. На щастя, позитивна мотивація має неменший арсенал інструментів, чим негативні важелі, От лише кілька прикладів сьогоднішнього дня.

Введення в Україні фіксованого податку (замість диференційованого) у пасажирських перевезеннях дозволило майже миттєво вирішити вічно «хвору» проблему міського транспорту. А головне – тисячі людей зробило чесними, тому що тепер не потрібно ховати свій виторг. І цей, начебто вторинний результат, за своїм соціальним значенням не менш важливий, ніж перше досягнення.

Подібних прикладів з кожним днем стає все більше. Це наслідок свободи підприємництва. Однак їх, на жаль, ще недостатньо, щоб вдихнути в обм'яклі м'язи суспільства економіки нове життя. Завдяки позитивній мотивації з'являються прогресивні перетворення. А з ними в життя ще недавно тотально закритого суспільства стрімко ввірвалися електронні провайдери, Інтернет-кафе, послуги віртуальної мережі, мобільний зв'язок, дистанційне навчання, масове використання розмножувальної техніки, експрес-кур'єрський зв'язок тощо, про що ще вчора неможливо було навіть мріяти.

Ніхто не заперечує в принципі проти збереження в суспільному житті такого методу, як покарання, з його відповідною інфраструктурою контролюючих і силових органів. Але негативна мотивація ніколи не замінить позитивну. У них просто різні функції: перша стримує, друга окриляє, надихає й рухає. Мотузка або батіг ніколи не замінять крила або двигун. Скільки не погрожуй і штрафуй, лише від одного цього не злетиш, якщо немає крил.

Система мотиваційних інструментів повинна бути збалансованою: на кожну заборону або покарання повинен існувати його антипод – стимул або пільга. Корупція й тотальне розкрадання в нашій країні дійсно є чи й не найсерйознішим економічним чинником, що суттєво гальмує соціально-економічний розвиток. Але розірвати цей «ланцюг» можна тільки енергетикою позитивної мотивації. Нехай судді й прокуратура роблять свою справу, але поруч повинна запрацювати система суспільної поваги й економічного заохочення тих, хто розвиває вітчизняне виробництво, досягає наукових або культурних результатів, просто сприяє поліпшенню життя наших людей.

6. Використання стратегії інноваційної експансії передбачає таку поведінку економічних суб'єктів, метою якої є розвиток принципово нових сфер діяльності, в тому числі нових видів конкуренції не за

переваги на ринку певних товарів, а за залучення фінансових коштів потенційних споживачів.

При переході до інформаційного суспільства відбувається прискорення зміни гомеостазів соціальних систем як окремих структур (підприємств, національних економік), так і цілих співтовариств, яким належать дані структури (країн, регіонів, світової економіки). Таким чином, з'являються передумови постійного відтворення стартових умов розвитку соціальних систем. Це пояснюється тим, що прискорення зміни гомеостазів змушує економічні системи скорочувати життєві цикли виробів і послуг, тому що суспільство все частіше «змінює шкіру», вироби повинні все швидше пробігати свій життєвий шлях, проходячи стадії «молодості» (створення й розкручування), «зрілості» (ефективного виробництва й реалізації), «старіння» (зниження попиту на товар і зняття його з виробництва). У такій системі розвиваються передумови закріплення довгострокового лідерства будь-якої із структур. Форми й переваги, отримані за рахунок накопиченого технологічного напрацювання, періодично зникають. Через зміну поколінь, базових видів продукції й технологій економічним системам доводиться знову й знову починати «з нуля» боротьбу за переваги, які б їм надавали споживачі.

Іншою причиною, що зрівнює стартові умови підприємств і економічних об'єднань, є розширення інформаційного поля (збільшення різноманіття) створення нових товарів. Інформаційна революція продукує наукові відкриття, технологічні принципи, нові матеріали й конструкторські ідеї зі зростаючими темпами. І хоча науково-технічний прогрес багаторазово полегшив промислове впровадження зазначених інновацій, підприємницька діяльність уже не встигає освоїти лавиноподібний потік інформаційних новинок.

Таким чином, на тлі постійного «розмивання ґрунту» під ногами визнаних авторитетів бізнесу починають виникати вільні інноваційні поля, куди можуть у будь-який момент увірватися новачки даного сектору ринку – як окремі підприємства, так і цілі країни. Незвичайність ситуації підсилюється ще й тим, що старожилам ринку складно контролювати свої ніші. Справа в тому, що нові вироби й послуги можуть виконувати принципово нові функції, які були непритаманні їхнім попередникам. Часто відбувається поєднання функцій, що виконувалися раніше кількома зовсім різними товарами. Через це межі секторів ринку, куди можуть проникати нові продукти, виявляються розмитими. Часові інтервали інноваційної експансії і її наслід-

ки важко прогнозовані. Усе разом зумовлює зміну видів і форм конкуренції. На зміну прямої конкуренції на ринках певних товарів і послуг (у межах тих же функцій) приходять непряме суперництво за залучення коштів (які завжди обмежені у своїй кількості) потенційних споживачів у межах різних функцій.

Наприклад, розважальні послуги Інтернету, здавалося б, не є прямими конкурентами цілому комплексу традиційних послуг і товарів (зокрема, ресторанному бізнесу і шоу-індустрії). Але вони конкурують у головному: суперництві за вільний час своїх потенційних клієнтів, оплаті з їхньої кишені.

На практиці стратегію інноваційної експансії можна сформулювати таким чином: не втручаючись у боротьбу на існуючих ринках, зайняти позицію на зовсім вільному ринковому просторі, залучаючи туди клієнтів, і розширювати сфери свого впливу в міру становлення нового товару (методу) й розвитку його прикладного потенціалу.

Таким чином, стратегією інноваційної експансії можна вважати поведінку економічних суб'єктів, метою якого є розвиток принципово нових сфер діяльності. Подібна стратегія передбачає концентрацію інноваційного потенціалу даного суб'єкта на певних напрямках.

Той факт, що Україні доводиться наздоганяти провідні країни, важко заперечити. Однак це можна робити по-різному, важливо лише правильно обрати траєкторію розвитку. Стратегія руху «слід у слід» свідомо прирікає країну на роль аутсайдера. Зворотним боком цієї стратегії є спроби підняти рівень усіх ланок до світових стандартів, налагоджуючи в них власне виробництво.

Більш перспективною слід вважати іншу стратегію – «лідера, що наздоганяє». Конкурентам на відкуп свідомо «віддаються» заздалегідь слабкі ланки національної економіки (щось купується; щось віддається інвесторам; щось просто імпортується, не вимагаючи витрат власних сил). Кошти й енергія повинні концентруватися винятково на напрямках головного інноваційного прориву, де країна має передумови в найближчому майбутньому вийти на лідируючі позиції. Таким чином, улюблений девіз М.С. Хрущова «Наздоженемо й переженемо!» – заздалегідь неправильне гасло. Переганяти потрібно не доганяючи, тобто по огибаючій траєкторії.

Одним із найбільш ефективних товарів майбутнього можуть стати освітні технології. По-перше, це найбільш наукомісткий товар; по-друге, він забезпечує країні потрібний вектор розвитку, тобто озброює громадян країни потрібними якостями для входження в

інформаційне суспільство (у тому числі здатністю самонавчання, самоврядування й нелінійного мислення); по-третє, експорт освітніх технологій забезпечить приплив у країну найбільш перспективних інтелектуальних ресурсів.

В інформаційному суспільстві з його швидкою зміною орієнтирів на провідні позиції повинні бути країни, здатні створити адекватні освітні системи, які б забезпечували необхідними знаннями й умінням адаптації в інформаційному середовищі, а за необхідності – дозволяли б швидко змінити орієнтири. І дуже важливо втримати той науковий і освітній потенціали, які, на щастя, ще має наша країна.

7. Концентрація ресурсів суспільства (фінансових, людських, технічних, природних) на розвиток виробництва інформаційних товарів та послуг. До цієї групи можна віднести: освітні програми, рекреаційні послуги, наукові технології, екологічні товари та послуги тощо.

В умовах України надзвичайно перспективною сферою інформаційного виробництва можна вважати виробництво товарів екологічного призначення. Це дозволить не тільки отримати додаткове джерело коштів від реалізації продукції, але й отримати можливість поліпшення екологічної ситуації у самій країні. Україна має безумовне право стати своєрідною екологічною столицею світу. Понад 20 років тому вона вистраждала це право, приборкавши першу (і на щастя, поки єдину) глобальну екологічну катастрофу. Сьогодні вже неможливо відвернути Чорнобильську аварію – минуле некероване. Але можна з максимальною користю використати інформаційний багаж Чорнобиля, який забезпечив Україні відомий у цілому світі маркетинговий бренд. Завдання сьогоденним поколінням перетворити його з «чорного» у «світлий», зробивши нашу країну світовим екологічним центром.

8. Застосування політики науково-культурної експансії. Вагомими чинниками такої політики мають стати:

- перехід від гальмування «відпливу мізків» до цілеспрямованого експорту освітніх технологій (які б поширювалися на наукову, культурну, мистецьку та музичну сфери);
- перехід від «утримання на дистанції» співвітчизників, які тимчасово або постійно проживають за межами країни, до активного їх залучення у суспільне життя держави;
- перехід від захисту проти російської мови до активної експансії української культури, науки та мистецтва в російськомовне середовище;

- перехід від природоохоронних стратегій до екологізації народного господарства країни, розуміючи під останнім спеціалізацію національної економіки на виробництві та розповсюдженні екологічних товарів і послуг.

9. Підсилення потенціалу індивідуального самоуправління. В умовах інформаційного суспільства життєво важливим стає здатність приймати рішення в нестандартних ситуаціях (через значне збільшення варіативності виробничого і життєвого середовища) в умовах постійного браку часу (через підвищення темпів економічних і соціальних процесів). Все зазначене обумовлює підвищення вимог до процесів відтворення особистості (включаючи її знання, навички, світогляд, здатність, етичний потенціал).

1. Бендик М. Единая поместная Церковь: Конфессионная утопия или церковная реальность // Зеркало недели.– 2007.– №14(643). – С. 17.

2. Мельник Л.Г., Ильяшенко С.Н., Ильяшенко Н.С. Vivat, Alma Mater, или Хроника палаточной революции в Сумах–2004. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 399 с.

3. Мельник Л.Г. Методология развития. Монография. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 602 с.

О.І. Соскін*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БУРЖУАЗІЇ – ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНИ

Формування держави та нації пов'язано з формуванням національної буржуазії. Якщо етнос не усвідомлює необхідність створення умов для формування національної буржуазії, то він ніколи не сформується в повноцінну націю і не зможе створити ефективну, потужну, модерну, креативну державу.

Проблема формування національної буржуазії для України є надзвичайно гострою. Саме нездатність українського етносу сформувати повноцінну системну національну буржуазію протягом останніх 400 років і призвела до того, що українська нація, яка має свою

---

* директор Інституту трансформації суспільства, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та підприємництва Національної академії управління, м. Київ

територію, мову, культуру, традиції, так і не спромоглася створити власну державу. Результатом стало те, що останні 300 років Україна була колонією різних імперій. Найбільших втрат наша країна зазнала під час колоніального пригнічення з боку Московії, а потім Російської імперії.

Після 1991 р., коли Україна відновила свою національну і державну незалежність, головне завдання на шляху формування повноцінної держави європейського типу так і не виконано. На сьогоднішній день в Україні не сформована потужна національна буржуазія. Більше того Україну спіткало таке лихо, що владу в державі захопила компрадурська космополітична буржуазія, яка сформувала кланово-корпоративні фінансові групи. В Україні сформована неефективна і паразитична модель, яка існує тільки в найбільш відсталих країнах із транзитивною перехідною економікою. Такі моделі характерні для азійських та африканських країн. Соціально-економічна система в Україні сформувалася у вигляді кланового державно-монополістичного капіталізму. Кланові фінансово-корпоративні групи захопили командні висоти в економіці, підкорили собі державну машину і використовують її для власного збагачення. Вони та їхня креатура разом із сім'ями та тими, хто їх обслуговує, становлять до 10% усього населення України. Якщо не брати до уваги земельні ресурси, то ці групи сьогодні контролюють вже до 75% національного багатства в Україні. Це один соціальний полюс суспільства. Другий полюс – це 65% бідних людей, які майже не мають засобів для існування. Розрив між цими двома полюсами суспільства набуває все більшої дистанції та обсягів.

Щоб змінити соціально-економічну модель, яка сьогодні є в Україні, необхідно змінити податкову систему і здійснити кардинальну трансформацію моделі місцевого самоврядування. Лише такі дії уможливають перехід до моделі народного капіталізму, основою якого повинна бути дрібна та середня національна буржуазія, яка функціонує у формі сімейного бізнесу і сприяє формування національних родів.

Національна буржуазія повинна розвиватися, передусім, у маленьких містечках і селищах. Сьогодні ж ми бачимо іншу картину – все соціально-економічне і культурне життя вирує у мегаполісах, таких як Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровськ, Львів. А містечка і селища, навпаки, занепадають і поступово вимирають, що призводить до втрати українських традицій, культури. Все більше грошей

витрачається на придбання предметів розкоші, задоволення паразитичних гедоністичних потреб. Україна перетворюється на карнавальну державу, характерними ознаками якої є деградація та ентропія. На жаль, не відбувається продуктивного нагромадження капіталу і його позитивного використання. Суспільство не ставиться шанобливо до своїх громадян, які показують приклади економного господарювання й економної поведінки, не розкошують, а витрачають зароблені гроші на розширення своєї справи і творення матеріальних благ. На жаль, сьогодні відсутня соціально-економічна політика з боку держави, яка б стимулювала і заохочувала клас національних підприємців до реалізації соціальних проектів, що мають на меті розвиток заможності і подолання злиднів серед широких верств українського населення. Результатом розвитку кланово-корпоративного державного капіталізму стало те, що сьогодні, по суті, відбувається прихований геноцид щодо української нації, адже спостерігається зменшення населення України в межах 300–400 тис. щорічно. Мільйони українців виїхали за кордон і працюють там на важких роботах, оскільки не мають змоги реалізувати свій підприємницький потенціал вдома.

Для того, щоб радикально змінити ситуацію і перейти до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, необхідно, передусім, подолати руйнівні ентропійні процеси в державі і перейти від карнавальної гедоністської моделі розвитку до накопичувальної моделі і формування дрібної та середньої буржуазії.

Для розвитку національної буржуазії в Україні необхідно:

по-перше, перейти до моделі директивного оподаткування. Необхідно ліквідувати існуючі фонди (пенсійний, соціальний, з безробіття, від нещасних випадків). Натомість ввести єдиний соціально-пенсійний податок на рівні 12–14% від сукупного доходу працівника. Ставка прибуткового податку з громадян має становити 10%. Окрім того, потрібно ліквідувати податок на додану вартість. Із ліквідацією ПДВ збільшиться конкурентоспроможність продукції та зруйнуються корупційні схеми, на яких сьогодні побудовано розвиток кланово-корпоративних груп, суттєво покращаться умови розвитку національної буржуазії і рівень життя громадян;

по-друге, якомога швидше ліквідувати втручання державної машини в економіку. А для цього необхідно змінити функцію державної податкової адміністрації, яка, на сьогоднішній день, є тим карним, репресивним органом, що пригнічує розвиток підприємств-

ва в Україні. Податкова адміністрація має стати консультативно-стимулюючою структурою, яка б допомагала підприємцям нарощувати бізнес;

по-третє, запровадити нову модель адміністративно-територіальної реформи в Україні, яка передбачатиме:

- двоступеневу систему місцевого самоврядування;
- громада – основна ланка місцевого самоврядування;
- ліквідацію делегованих повноважень, які передаються державною центральною владою органам місцевого самоврядування;
- ліквідацію райрад і районних державних адміністрацій;
- створення замість областей паланок-департаментів ;
- ліквідацію системи держказначейств на рівні громад;
- ліквідацію силових структур на рівні громад;

по-четверте, для розвитку національної буржуазії потрібна стабільна фінансова система і стійка національна грошова одиниця, а тому необхідно ввести модель валютного комітету. Це означає, що гривню необхідно поставити в залежність до чотирьох валют: євро, японської єни, англійського фунта і американського долара. Фактично, перейти до системи SDR, що дасть змогу стабілізувати гривню;

по-п'яте, негайно ввести державну монополію на виробництво та реалізацію горілчаних і тютюнових виробів, а також монополію на діяльність нічних клубів, казино, кабаре тощо. Кількість таких закладів необхідно суттєво зменшити, а самі заклади мають бути зосереджені в певних контрольованих ареалах, бажано за містом. Доходи від цього виду бізнесу повинні належати державі і витратитися лише на розвиток спорту, культури, підтримку непрацевдатних осіб, а також на програми боротьби зі СНІДом та споживання наркотиків;

по-шосте, важливо перетворити у відкриті публічні акціонерні товариства хімічні, нафтохімічні, нафтові, металургійні заводи та гірничо-збагачувальні комбінати. Ці підприємства є народним багатством і доходами від їх діяльності повинні користуватися всі громадяни України;

по-сьоме, посилити демократичні механізми розвитку. Для цього потрібно змінити систему відносин власності в інформаційній сфері і перейти до публічного телебачення. Це означає, що провідні приватні телекомпанії мають перетворитися на публічні відкриті акціонерні товариства, де жодна фінансово-корпоративна група чи

приватний власник не матимуть контрольного пакету. Акції такого товариства будуть відкрито торгуватися на фондовому ринку і жодна фізична чи юридична особа (чи певна група) не зможе накопичити їх у розмірі, який би давав змогу сформувати контрольний пакет;

по-восьме, корпоратизувати вищі навчальні заклади, які знаходяться у державній власності, щоб звільнити наукову думку та викладацький склад від ретроградства і бюрократизму. Перетворити ВНЗ на публічні відкриті акціонерні компанії, де може бути частка державної, комунальної власності. Пересічні громадяни повинні мати акції цих кампаній. Акції, у свою чергу, повинні торгуватися на вторинному фондовому ринку;

по-дев'яте, ліквідувати Вищу атестаційну комісію України, яка на сьогоднішній день фактично є органом, що сприяє розвитку корупції в системі вищої освіти і науки;

по-десяте, ліквідувати будь-яке державне фінансування в директивному плані щодо державних університетів і Національної академії наук України чи галузевих інститутів, які перетворилися на неефективні структури, неспроможні забезпечити швидкий науковий поступ України;

по-одинадцять, головним джерелом для формування дрібної національної буржуазії повинна бути молодь. Тому необхідним є введення відповідних систем підтримки молоді, особливо студентської, щоб молодь могла розпочати власний бізнес. Для цього потрібно створювати бізнес-інкубатори та венчурні інвестиційні фонди, які б надавали кошти для розвитку молодіжного початкового бізнесу. Молодіжні підприємства потрібно звільняти від сплати будь-яких податків на 3–5 років;

по-дванадцять, має бути низька відсоткова ставка на іпотечне кредитування. Потрібно, щоб відсоткова ставка кредитів на розвиток підприємництва не перевищувала 5–6% річних, іпотечні ж кредити повинні надаватися строком на 25–30 років, а їхня відсоткова ставка не повинна перевищувати 3–4% річних.

Отже, Україна повинна сформувати себе як європейська держава. Тільки на європейських засадах ми можемо сформувати сучасну національну буржуазію, опанувати найбільші досягнення науково-технологічної та інформаційної революції. Лише це дасть можливість створити в Україні ефективну модель народного капіталізму, основою якого буде потужній середній клас, що буде становити до 70% населення України, а його стрижнем стане патріотична національна буржуазія.

Г. Сандул, В. Лапін*

ЄДНІСТЬ УКРАЇНИ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Скільки разів на день ми чуємо словосполучення, що вже стало усталеним «Єдність України»? Але чи багато разів ми замислювалися над змістом цих слів. Останніми роками ми звикли трансформувати фундаментальне питання української історії в суто побутові суперечки і маніпулювати ключовими поняттями, які, власне, надають нам право назвати українську націю єдиною у вузькополітичних інтересах. Проаналізуємо поняття єдності, спираючись лише на наукові знання, вивільнені від політично-кон'юнктурної форми і звернемо увагу на глибинні підвалини непорушності українського єдності, спробуємо дати максимально об'єктивну оцінку поширеним стереотипам, міфам, що побутують у дискусії про монолітність українського суспільства та держави.

Зазначимо, що поняття «єдність України» – полісемічне (тобто може набувати багатьох значень). Тому пропонуємо дефініцію, яка, на нашу думку, узагальнює це поняття. Отже, єдність у національно-культурному значенні – це сукупність спільних, іманентних (атрибутивних, внутрішньо притаманних) рис та особливостей ментальності окремої групи людей, пов'язаної спільною історією, інтересами, принципами організації життя. Саме так варто тлумачити первинне значення поняття «єдність», застосовуючи його до суспільства. Адже і державна, і територіальна, і мовна єдність України, фактично є похідними порівняно з глибинними етнокультурними зв'язками, що творять глибинну ментально-психічну монолітність української нації.

На формування української єдності вплинули, по-перше, географічні чинники. Степи України, незахищені з усіх боків, стимулювали осіб, які проживали на цих теренах об'єднуватися задля доволі тривіальної справи – аби не загинути від нападу того чи іншого ворога. Другий чинник, який став ще однією причиною розуміння українством своєї непорушності як спільноти, релігійний (спочатку – язични-

---

* студенти Національної академії управління, м. Київ

цький, потім – християнський). Дійсно, нічого в світі не може об'єднати людей міцніше, ніж спільна система цінностей та ідеалів, якою є релігія. Можна з впевненістю твердити, що елементи двох ідеологічних систем – поганської та християнської були цементуючими чинниками української ідентичності. Наприклад, язичницьке вірування в духів, що покровительствують лише людям, які проживають на певній території, що, у свою чергу, слугувало підґрунтям для відокремлення даної групи (в даному випадку – праукраїнців) від інших етнокультурних груп; чи, скажімо, елемент православної традиції – формування церковної общини, яка мала через віру скріплювати зв'язки між українством.

Таким чином, визначаючи підвалини єдності, слід акцентувати увагу на двох групах чинників: природних, які ставили праукраїнців перед фактом необхідності об'єднання в міцну спільноту, та духовно-релігійних, які власне заклали принципи національної ідентичності, засновані на поєднанні дохристиянських вірувань і православної традиції, що визначили на майбутнє засади національної ідентичності українців.

Але підвалини української монолітності, хоча і залишалися незмінними впродовж століть, все ж зазнали певних трансформацій і змін, зумовлених драматичним історичним розвитком України. В певні періоди ці глибинні об'єднавчі чинники не діяли, на їх місце насаджувалися абсолютно штучні міфологізовані ідеї, на яких мало будуватися вже не національне українське суспільства, а фактично, – безвольна, «космополітична маса». Саме в часи підміни національної свідомості чужими для українського менталітету ідеями про меншовартість українського етносу, про вигідний для пануючих верств поділ українців на східняків і західняків (поділ цей, до речі, веде свою історію не з 2004 р., як це звикли стверджувати деякі державні діячі, а з початку російської окупації України в XVIII ст.), про нездатність українців в принципі керувати своїм життям та організувати його за своїми стандартами і веде початок низка концептуально оформлених різноманітних міфів, що стосувалися різноманітних аспектів єдності українства, лейтмотивом яких було твердження, що категорія «Єдність України» взагалі є оксимороном.

Перший міф – територіальний. Суттю його є теза про те, що історично територія України географічно обмежена лише малою частиною Наддніпрянщини та Західної України, а інші терени – історично є лише сферою інтересів сусідніх держав – Росії, Польщі тощо.

Зазначимо, що «конфліктні» території (наприклад, Крим, Південна Україна, Слобожанщина, Донбас, крайні західні терени), за які ведеться боротьба вже сотні років, були первинно заселені саме українцями і знаходилися під юрисдикцією різних іпостасей української держави та зоною українського культурного впливу, майданчиком для розширення меж співжиття об'єднаних спільними рисами українців. Наприклад, півострів Крим був захоплений князем Володимиром ще у X ст., як про це мовиться в «Повісті минулих літ», південь України був заселений вихідцями із сучасних Київської, Черкаської, Житомирської областей приблизно в XIV–XV ст., про що красномовно свідчать польські та турецькі хроністи. З тогочасних російських джерел ми знаємо, що Слобожанщина та інші східні регіони теж заселялися українцями з «ядра» України – Наддніпрянщини в XVII–XVIII ст. Щодо найзахідніших регіонів, то в хроніках королівств Польського, Угорського зазначимо, що ці землі були заселені людьми, які відрізнялися від польського та угорського народів. Тому можна твердити, що нинішні кордони України закріплюють (навіть не в повному масштабі!) споконвічні українські етнічні землі. Але найголовніше, що на всі ці землі завжди мала вирішальний вплив українська культура (про що свідчить етимологія назв найдавніших поселень, принципи організації життя, зрештою – спосіб спілкування тощо), яка іноді латентно, але все ж була стрижневим чинником життя людей.

Другий міф, що ставить за мету визначити іншу площину поділу українців – «мовний». Безумовно, цей міф став чи не найбільшим ударом для реставрації частково втрачених принципів української єдності. Його суть тісно пов'язана з попереднім міфом – територіальним. Існує кілька редакцій мовного міфу. За першою – «помірною» – українська мова має право існувати лише як фольклорний анахронізм, оскільки це мова офіційного спілкування лише в деяких регіонах. Це пояснюється, насамперед, визначальним впливом російської мови в більшості регіонів України. Історичні джерела свідчать, що навіть на початку XX ст. переважна більшість населення України спілкувалася національною мовою, незважаючи на неодноразову її заборону за часів царизму. За радянських часів (період страшних соціальних і культурних потрясінь, яких не зазнала жодна нація за всю світову історію) колонізаторам все ж вдалося прищепити частині українства новий світогляд, суттєвим елементом якого стала відмова від своєї мови. Та чи маємо ми право толерувати ці

порівняно нові твердження про «обмежену» сферу використання української мови, тим самим заперечуючи тисячолітню традицію її розвитку? Друга редакція цього міфу – «радикальна» – заперечує українську мову як таку. Ця теза навіть має своє концептуальне обґрунтування, яке міститься здебільшого в псевдонаукових джерелах проімперської спрямованості, де стверджується, що національна мова українців – це певний сурогат, який використовувався в політичній боротьбі проти різних форм держави Росії. Слід підкреслити, що вперше написи на мові, що була подібна до сучасної української, містилися ще на розписах Софійського собору в Києві, натомість російська мова як цілісне явище взяла початок з давньослов'янської (яка, до речі, сформувалася в Київській Русі) та оформилася лише близько XIV ст. Значною мірою «мовний» міф використовується сьогодні, бо незважаючи на глибинну потребу в наріжному камені культури – мові – певна частина українства лише через культурну імпотенцію та вузькополітичні інтереси чинить супротив невідворотному процесу відродження української мови як культурно-історичного феномену, що є центральним консолідуючим чинником для України.

Третій міф – це міф про недолугість і певну інтелектуальну та духовну відсталість українців порівняно з іншими сусідніми народами. Міф цей має довгу історію і набув такої ж поширеності, як і два попередніх, але найнебезпечніше те, що він певним чином позначився на свідомості значної частини українців, сформувавши абсолютно унікальний психотип «хохла» – несамостійної, невпевненої особи. Не дивлячись на серйозне наукове обґрунтування, спростувати даний міф навіть легше за інші, звернувшись до історії. Так, за часів князя Ярослава було відкрито єдину в Європі школу українських жінок, дочка князя Анна, дружина Філіпа Валуа, була єдиною європейською освіченою представницею монархічної родини. За більш пізніх часів (XVII–XVIII ст.), як відомо з достовірних джерел – від французів Боплана та Шевальє, «на козацькій Україні навіть діти та жінки вміють читати та писати». Це був час, коли більшість європейських держав перебували в культурній темряві, не кажучи вже про Московське князівство, що на той час було організоване за найяскравішими зразками азіатського правління. Також, поряд із науковими працями того періоду, написаних латиною, італійською, німецькою мовою творилися вагомі трактати етнічних українців – Ю. Дрогобича, С. Оріховського, М. Смотрицького та інших. Навіть

пізніше, за часів Російської імперії та СРСР провідними носіями інтелектуального потенціалу були саме вихідці з України.

Різномірне та багатоаспектне явище єдності України є реальним і таким, заперечення якого не витримує наукової критики. Це підтверджує наявність єдиної суверенної держави та сильного народу, який, не дивлячись на всі штучні поділи, надумані внутрішні проблеми та підточування його життєздатності через нав'язування ефемерних конфліктів, глибоко в душі усвідомлює свою психологічну ідентичність, що базується, насамперед, на духовній спільності, яку неможливо знищити, яка, як частково втрачене явище, знову визріває та має потенціал оформитися в новітню провідну тезу побудови дійсно **національної** держави та піднесення ідеї єдності до статусу національної ідеї.

В. Ромащенко*

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: РОЗ'ЄДНУЄ ЧИ ОБ'ЄДНУЄ УКРАЇНУ?

Проблема тіньової економіки – це проблема, що існує в Україні досить давно, розвивається дуже швидко і останнім часом стає неконтрольованою. Але ж якою б складною ця проблема не здавалася, ми, люди, завжди маємо віру в те, що безвихідних ситуацій не буває. УКРАЇНЦІ повинні аналізувати всі питання, що перед нами постають, адже тільки тоді ми зможемо ІДЕНТИФІКУВАТИ СЕБЕ ЯК НАЦІЯ і визначитись, яким шляхом іти.

Питання, яке перед нами постало на цей момент – який вплив тіньова економіка чинить на Україну, роз'єднуючий чи об'єднавчий? Це можна з'ясувати, тільки знаючи витоки даного (політичні, ментальні, етичні, релігійні).

Як же сприяв український політикум розвитку тінізації економіки? В середині 90-х років ХХ ст. Україна переживала не найкращі часи: ВВП в країні скоротився на 60 % (для порівняння: за часів Ве-

---

* студентка Національної академії управління, м. Київ

ликої депресії в США 1932–1933 рр. ВВП країни скоротився вдвічі); росло безробіття (за офіційними даними); криміналізація економіки досягла небаченого рівня. В такий важкий для українців період влада мала б стимулювати споживчий попит через впровадження громадських робіт. Натомість держава, виходячи тільки зі своїх інтересів (виконання державних функцій), почала обкладати ще вищими податками народ, якому і без того було важко. Тому природною реакцією людей на таку поведінку держави став відхід у тінь (приховування реальних доходів, заробітна плата в конвертах тощо). Це перший (політичний) чинник тінізації.

Проаналізуємо, як менталітет (етичний світогляд) українства впливає на тінізацію. Пересічний українець не в змозі проаналізувати економічні наслідки даної проблеми. Саме тому, якщо перерахувати негативи тінізації економіки (недостатнє в майбутньому пенсійне забезпечення, високооплачувана освіта, задороге медичне обслуговування тощо), то скоріш за все людина не зрозуміє всієї важливості цієї проблеми. Якщо вже українець почує про малу пенсію, то скаже: «Поки постарію, може, щось зміниться!». Але ж не можна чекати на манну небесну. Якщо ми хочемо жити добре сьогодні, то сьогодні і треба створювати це «добре життя». І пам'ятати про те, що кожна людина коваль свого щастя. Саме з цього починається боротьба за гідне життя. Тільки коли кожен скаже сам собі «піду боротися за щастя», тільки тоді це щастя має шанс настати.

Ще однією проблемою на рівні нашого менталітету є така особливість, як бажання працювати чи просто діяти тільки у своїх інтересах, незважаючи на потреби і бажання інших. Причому треба підкреслити, що це не егоїзм або жадібність. Це простий закон війни або природного відбору: перемагай сам або підкорися! Але ж ми живемо не в хащах. Ми ж вирішили побудувати цивілізований світ, в якому є закони, що реально діють. Необхідно навчитися поважати думки і дії інших людей і відповідати за власні. Тільки в цьому випадку ми маємо можливість вийти на новий рівень цивілізаційного розвитку і почати, нарешті, жити гідно.

Тільки коли влада почне поважати народ і навпаки, коли народ почне вірити владі, наша держава розквітне. Невже можновладці не розуміють простої життєвої істини: якщо добре буде всім, то добре буде і їм? Якщо будуть створені умови для дієвого соціального діалогу між державою, роботодавцями і робітниками, то є шанс вивести з кризи національну економіку. Адже ми вміємо і хочемо працювати, готові працювати важко і багато, тільки за достойну плату.

А що каже православ'я про ситуацію, що скалася в Україні, як основна конфесія в країні? Пам'ятаєте одну з десяти заповідей «Не вкради!»? А ми її сьогодні не дотримуємося. Бо ті, хто працює і заробляє, не сплачують податки, а значить крадуть у держави. А держава, встановлюючи надвисокі податки, краде у людей, які чесно працюють і сплачують ці податки. І при цьому ми називаємо себе моральними, православними, законотружними.

Дієвий вихід з кризи можливий за умови, що кожен пообіцяє собі боротися за щастя, бо тільки тоді щось зрушиться з місця. Отож, вихід на сьогодні експерти пропонують такий:

- ввести мораторій на підвищення заробітної плати чиновникам при одночасному скороченні чиновницького апарату;
- підвищити заробітну плату у виробничій сфері (країна переживає гострий дефіцит робітників, управлінців більше, ніж тих, ким власне управляти);
- запровадити державну систему регулювання цін на першому етапі реформ;
- переоцінити за ринковими цінами вартість основних фондів (це дозволило б якщо вже й розпродавати національне багатство, то хоча б за гідними цінами, чого ніяк не може забезпечити нинішній механізм оцінки основних засобів за балансовою вартістю).

Одночасна реалізація цих чотирьох пропозицій дозволила б Україні вийти на новий етап цивілізаційного розвитку, здійснити відхід від так званого «первинного накопичення капіталу». І українці б поступово перевиховали б у собі цей оборонний інстинкт, який виник у суспільстві «природного відбору», а саме бажання накопичити собі більше, бо потім може і не лишитися.

Безумовно, ці зміни виявляться дуже болісними для системи, яка на сьогодні склалася в державі. Тіньова економіка – це не позитив і не негатив для України. Це об'єктивна реальність, яка виникла внаслідок цілком виправданої реакції українців на необачні дії влади. Тіньова економіка поки що просто ІСНУЄ. А от чи зможемо МИ ОБ'ЄДНАТИСЬ задля її подолання і викорінення – це вже питання кожного окремо і всього нашого народу в цілому. Хочеться вірити, що зможемо. Залишається лише питання часу.

Е.В. Осичнюк*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В АСПЕКТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНЫ

Украина находится в глубоком, системном кризисе, охватившем все стороны жизни: производство, систему общественных отношений, сферу духовной жизни. Этот кризис нашел свое выражение в отсутствии перспектив разрешения острых внутренних противоречий. Пока в Украине высшими ценностями являются Деньги, Власть, Собственность. Именно эта «святая» троица определяет весь спектр отношений в обществе. Главным жизненным ориентиром стал принцип «ИМЕТЬ», иметь как можно больше. Принцип «БЫТЬ», быть человеком пока находится в состоянии летаргического сна.

Кризис проявляется и в том, что общечеловеческие нормы морали (честность, справедливость, доброта, взаимопомощь, порядочность) практически выброшены за борт реальной жизни. Вместо них стали утверждаться безжалостность, жестокость, нормы, выражающие стремление к обогащению, наживе при помощи любых средств, включая вымогательство, грабёж, воровство, убийства, похищение заложников и др. Человеческое достоинство и сама жизнь обесценены.

В этих условиях всё чаще раздаются голоса о необходимости национальной идеи, которая смогла бы объединить всех членов общества в единое целое, устремленное в своих надеждах в будущее.

Но возникает вопрос: «А что это такое – национальная идея?», «Какое содержание она в себе включает?». К сожалению, чёткого ответа на этот вопрос нет.

Можно сказать, что понятие национальной идеи включает в себя определение тех общих целей, которые могут сплотить все слои

---

* доктор філософ. наук, професор кафедри суспільних наук Національної академії управління, м Київ

общества в единое целое, и осознание которых может превратить массы в могучую материальную силу, способную на решительные действия для достижения желаемого. В национальной идее могут быть отражены как стратегические, так и тактические цели. Всё зависит от того, какие жизненные проблемы являются наиболее важными и нуждающимися в разрешении.

В условиях Украины особое значение приобрели проблемы демократии, свободы слова, прав человека. Однако они не стали той цементирующей силой, которая смогла бы объединить общество в единое целое, т.к. непрерывные разговоры об установлении подлинной демократии, свободы слова, защиты прав человека оказались пустыми словами.

В стране фактически установлена диктатура криминально-клановых олигархических сил, облаченная в бикини и мини-бюстгалтер демократии. О какой демократии может идти речь, если народ отключён от избрания своих представителей в парламент? Народу предлагаются списки претендентов в депутаты, угодных руководителям партий и силам, чьи интересы они выражают, и о которых народ ничего не знает. Его задача утвердить тот или иной список. Народ лишен права отозвать завравшегося и заворовавшегося депутата, лишить его парламентских полномочий.

Провозглашенная свобода слова свелась, собственно, к свободе разговоров на собраниях, митингах, на кухне. Фактически эта свобода часто ограничивается, контролируется силами, стоящими у власти, и теми силами, чьи интересы эта власть защищает.

В стане открыт простор для распространения националистических идей. И это имеет под собой определенные основания. Агония бессилия власти и страха потерять ее, несостоятельность в решении социальных проблем выливается в поиск врагов, повинных во всем этом. И это оказывается, прежде всего, Россия. Любые контакты с Россией истолковываются как имперские посягательства России по отношению к Украине. Русофобия приобрела огромные масштабы. На этом фоне средствами массовой информации все, что связано с существованием Советского Союза представляется как сплошное зло. Были только ГУЛАГ, тюрьмы, ссылки, расстрелы, голодомор, представленный в качестве геноцида. Даже то, что было положительным, изображается как нечто неприемлемое здравым смыслом. Пионеры отдыхали в лагерях – это муштра, они ходили строем – никакой свободы действий.

Конечно, в условиях Советского Союза имело место большое количество отрицательных явлений, что невозможно забыть. Но не это составляло основу жизни. В стране не было поляризации на сверх богатых и большинство обездоленного народа, не было эксплуатации чужой рабочей силы, не было безработицы, на заработную плату и пенсию можно было нормально прожить, обеспечить детям отдых в пионерских лагерях, у моря. У людей была перспектива на будущее, и вера в это будущее.

Единство интересов народов Советского Союза особенно ярко проявилось в годы Великой Отечественной войны. Сейчас же в Украине на волне распространения национализма истинными освободителями Украины пытаются представить ОУН и УПА. Но за какую независимость они воевали? Какую Украину они стремились построить? Ведь главное не в независимости как таковой, а в том, каким должен быть общественный строй, какие экономические отношения должны быть господствующими, каким должен быть тип государства, форма правления, политический режим. Сам С. Бандера заявлял, что целью действий ОУН-УПА является установление милитаристской диктатуры, возглавляемой им.

В чем же заключалась освободительная миссия ОУН-УПА? Ведь действовали они непосредственно сотрудничая с немцами. Весь высший командный состав состоял из немецких офицеров. Руководители ОУН-УПА утверждали, что воевали на два фронта. Но где, каких побед достигли они в военных действиях против немецких войск? Где они, как организованная армия имели успехи в боях против Советской армии? Они были прислугой у немцев, выполняя по указанию немецкого командования карательные операции против партизан на территории Украины, в Белоруссии, против освободительной борьбы народа Югославии, во Франции. Единственное, чем особенно отличались воины ОУН-УПА, так это ужасающая жестокость по отношению к своим соплеменникам. Например, мужчину, не согласившегося вступить в их ряды, они живым распилили пополам. У беременной женщины вспороли живот, выбросили ребенка, а на его место поместили живого кролика и хохотали от своих выдумок. Они убивали всех, сочувствующих советской власти. Села, где население поддерживало партизан, они безжалостно сжигали, людей уничтожали. На их совести Хатынь, и много других сел. Они принимали активное участие в расстреле мирных людей, пленных, партизан, евреев, цыган в Бабьем Яру. К сожален-

нию, сейчас все это пытаются забыть силы, стоящие у власти. Они способствуют реабилитации воинов ОУН-УПА. Их руководителям возводятся памятники. А в повестку дня парламента предлагалось внести вопрос о столетии командующего УПА Шухевича, чьи руки обгарены кровью невинных жертв. В то же время уничтожаются памятники героям Великой Отечественной войны. Националистические силы заняли значительное место в современном парламенте. А вот цели, которые преследуют ОУН – УПА: «Мы, бывшие вояки УПА, отдавшие свою жизнь на алтарь воли Украины, стремимся еще послужить родной земле. Предлагаем настаивать, чтобы выслать в Чернобыльскую зону всех комунок с их родными до третьего колена, выслать туда же всех жидов, поляков и кацапов-орденоносцев, советских депутатов всех созывов, звеньевых, бригадиров и других, продавшихся большевикам приспешников; во всех городах Украины поставить памятники С. Бандере и его друзьям по борьбе за волю Украины; запретить детям комунок учиться в вузах. Это же касается и выплодков активистов, так называемой советской власти».

Возникает вопрос, что же может объединить все слои народа Украины в единое целое? Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо исходить из того, что жизнедеятельность всех членов общества зависит от характера общественного строя, т.к. он обуславливает общий способ, степень и характер удовлетворения потребностей и интересов людей. Общественный строй представляет собой интегрированное выражение всей системы общественных отношений. Основу общественного строя составляют господствующие в обществе система экономических отношений и институты (прежде всего – государство), обеспечивающие их существование и функционирование. Поэтому общественный строй характеризуется тем, какие в нем существуют формы собственности, какой способ соединения рабочей силы с орудиями труда, какие формы обмена деятельностью, какие формы распределения, обмена, потребления. Государство должно характеризоваться высоким уровнем демократии, обеспечением социальных свобод, свободы слова, гарантией защиты прав человека.

Осознание того, какой общественный строй обеспечивает удовлетворение потребностей и интересов людей, способствует тому, что он становится общественным идеалом. Осознание значения общественного идеала в их жизни превращает его в высшую цель

жизни. А осознание необходимости активной деятельности для воплощения этой цели в жизнь определяет содержание смысла жизни. Смысл же жизни реализуется в практической деятельности по построению желаемого общественного строя, строя, в котором нет эксплуатации человека человеком, распределение осуществляется по принципу социальной справедливости. В этом обществе принцип «ИМЕТЬ» должен уступить место принципу «БЫТЬ», быть Человеком. В нем должны быть созданы необходимые условия для всестороннего проявления и развития всех задатков, способностей, всех сущностных сил человека.

Самыми важными и предельно общими основаниями такого общества должны быть ЗДОРОВЬЕ и ЗНАНИЯ. Только здоровье и знания, знания истинные, проверенные практикой, делают человека способным преобразовывать и ВОСПРОИЗВОДИТЬ условия своего существования и самого себя.

Поэтому можно заключить, что национальная идея, в которой выражены не только потребности и интересы людей, но и осознанные объективные закономерности исторического процесса, способна мобилизовать усилия всех членов общества на активное творчество по построению такого общества. Но для этого необходимо уделить особое внимание развитию общественных наук, исследованию объективных и субъективных факторов исторического процесса, чтобы движение в будущее осуществлялось не путем проб и ошибок, а представляло собой процесс сознательной, целенаправленной деятельности людей. К сожалению, в Украине развитию общественных наук уделяется очень мало внимания, объем курсов, читаемых в вузах, систематически сокращается. И это делается при условии, что общество является самой сложной системой и управлять ее развитием без соответствующих знаний невозможно.

Силы у власти, игнорируя общественные науки и объективную логику исторического процесса, напоминают жильцов дома, спорящих до драк о том, какие нужно поклеить обои, какие вставить окна, послать линолеум или паркет, не обращая внимания на то, что фундамент дома прогнил и крыша готова упасть на их головы. Борясь за свои интересы, они не могут выдвинуть, сформулировать общенациональную идею, способную объединить народ Украины в единое целое.

Ю.Є. Решетніков*

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВИКЛИК ПОЛІКОНФЕСІЙНОСТІ

Соціально-політична стабільність України зумовлена змістом і спрямованістю таких визначальних процесів, як національне відродження та соціальна активність релігійних організацій. Хоча вони неідентичні, мають певні відмінності, проте взаємопов'язані й розвиваються разом. Ці процеси проявляються у зростанні національної і політичної самосвідомості, у поглибленні внутрішньоетнічної інтеграції й релігійної мобілізації, утвердженні духовної культури. Релігійний ренесанс як цілеспрямований і систематичний процес утверджує національні і духовні традиції, культуру, мову, активізує національну спільноту [11, 37].

Офіційні дані, зокрема Державного комітету у справах національностей і міграцій, результати соціологічних досліджень переконливо свідчать про поліконфесійність українського суспільства, відчутну плюралізацію релігійного простору нашої країни. Так, за даними Держкомнацміграцій на 1 січня поточного року в Україні нараховувалось 33063 релігійних організацій 55 віросповідних напрямків, серед яких найрізноманітніші віросповідні течії і напрями – від так званих «традиційних» православних, католицьких і протестантських церков до досить незвичних новітніх релігійних рухів. Найбільше релігійних інституцій належить до Української православної церкви (11351 релігійна організація), Української православної церкви Київського патріархату (4007), Української греко-католицької церкви (3628) та Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів (2705 організацій) [10].

За результатами соціологічних досліджень від 66 до 86% наших співгромадян декларує свою релігійність. Серед релігійних спільнот виразну чисельну перевагу за кількістю прибічників мають православні церкви Київського та Московського патріархатів – сумарно до 50 % опитаних, а також Греко-католицька церква – 7,8% [13; 15].

---

* кандидат філософський наук, Українська асоціація релігійної свободи, м Київ

Україна на законодавчому рівні закріпила положення про те, що всі громадяни країни незалежно від їхньої конфесійної, етнічної та іншої приналежності є рівними. Українська держава гарантує всім національним і релігійним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права незалежно від їхньої національної чи конфесійної належності, забороняючи будь-яку дискримінацію за національною чи релігійною ознакою.

З огляду на викладене, вочевидь можна погодитися з відомим культурологом Іваном Дзюбою, який вважає, що «некоректною є формула: український народ – православний народ... Некоректною є і формула: український народ – християнський народ... Бо значна частина громадян України – атеїсти або індиферентні до релігії. Є й немало мусульман, юдеїв, буддистів та ін.» [7].

Водночас спостерігаються спроби обмежити можливу конфесійну належність «ширих українців» двома-трьома конфесіями, виходячи з «традиційності» останніх, їх культуроутворюючої ролі, незалежності від закордонних релігійних центрів тощо, врешті з власних конфесійних уподобань та упередженостей тих, хто висловлює подібні ідеї. Не можуть не насторожувати й тези щодо нібито невідповідності інтересам національної безпеки та збереження духовно-культурної самобутності України діяльності деяких релігійних спільнот, необхідності перегляду українського законодавства в галузі свободи совісті в напрямку упривілейовування певних релігійних традицій тощо [9; 16].

У зв'язку з цим досить актуально звучить заклик В'ячеслава Липинського про необхідність об'єднання на ґрунті пробудження почуття солідарності та єдності між усіма постійними мешканцями української землі попри відмінності їхнього етнічного походження, соціальної належності, віросповідання тощо. Він вважав, що національно-політична ідентичність визначається не етнічним, расовим чи релігійним походженням, а територією, на якій людина живе і працює [3, 66]. Українцем є кожен, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією, щоб із різних її племен, рас і вір постали один народ і держава. Він закликав різні соціальні групи, національності, вірних різних Церков до єдності в ім'я творення такої держави. Патріотизм в його розумінні є любов'ю до своєї землі та усіх її мешканців попри різницю в їх національній чи релігійній належності. На його думку, брак такого патріотизму завжди відігравав, і зазначимо – відіграє, деструктивну роль у творенні української державності [3, 67].

Це відповідає і даним сучасних соціологічних досліджень. Опитані і на Заході, і на Сході країни практично одноставно вважають, що найважливішими ознаками громадянина України є «любов до своєї країни» і «гордість за неї», вважаючи неістотними такі ознаки, як «тривалий термін проживання в країні», «зовнішність», «українське коріння» і «специфічні риси характеру». Мешканці Сходу і Заходу одноставно вважають себе українцями, ґрунтуючись на позиціях «Я живу в Україні», «Я народився в Україні», «Я люблю Україну», «У мене українське коріння», «Я громадянин України». Водночас позиції «використання української мови», «дотримання українських традицій» та «усвідомлення своєї національної приналежності» виявляються набагато важливішими для мешканців Заходу, ніж Сходу. Так само, якщо на Заході ознаки «добре говорить українською мовою» і «релігійний» вважаються визначальними для українця XXI століття, то для співвітчизників зі Сходу вони практично не мають значення [4].

Тобто спостерігається певна тотожність ціннісних пріоритетів українців, незалежно від місця їхнього проживання (а остання ознака є набагато вагомішою порівняно з релігійною належністю). Разом з тим не варто драматизувати наявні розбіжності, які обумовлюють необхідність етнокультурного діалогу задля подальшого утвердження соборності української нації, що власне й передбачає різноманіття у єдності.

Поліетнічність, поліконфесійність, розмаїття культур та ідентичностей вочевидь стали атрибутом суспільства XXI століття. Розпалення ж національної, політичної чи релігійної нетерпимості, протиставлення етнічних українців іншим громадянам чи мешканців однієї території іншим, зокрема на думку В. Липинського, здатне призвести лише до взаємної ненависті та руйнування будь-яких державницьких творень українського народу, що ми власне зараз і спостерігаємо [3, 67].

Переважна більшість церков і релігійних об'єднань України беруть активну участь у вирішенні соціальних проблем, допомагаючи державі у розв'язанні складних суспільних питань сьогодення, докладають зусилля для зміцнення авторитету нашої держави на міжнародній арені. Все це вочевидь свідчить про їхню патріотичну налаштованість, усвідомлення своєї української ідентичності.

Так, УПЦ КП у своїх офіційних документах декларує підтримку утвердження української державності, усвідомлення свого обов'язку дбати про духовно-моральний стан українського народу, зокрема закликаючи суспільство до повернення до християнських мораль-

них засад, що сприятиме його сталому розвитку, виступаючи за досягнення міжконфесійної злагоди на підставах євангельського ставлення вірних різних Церков один до одного [5; 6]. УПЦ КП закликає своїх вірних до дієвого патріотизму, що має знайти своє втілення у сприянні добробуту народу, виконанні своїх суспільних і громадських обов'язків, дбайливому ставленні до дарованої Богом незалежності нашої країни.

Водночас питання утвердження української ідентичності поставили перед різними Церквами низку проблемних питань як безпосередньо клерикального характеру, так і пов'язаних зі зростанням української самоідентичності у вірних.

Так, для УПЦ питання української ідентичності напряму пов'язане з наявними у церкві різними підходами щодо її автокефального майбутнього і відповідно з питаннями внутрішньої єдності Церкви, обумовлюються непростими взаєминами з іншими гілками українського Православ'я. При цьому варто нагадати, що переважна більшість парафій УПЦ розташована саме у центральному регіоні (Вінницька та Хмельницька області), де значна частина її вірних вочевидь є носіями українськості [10].

Офіційні діячі зазначеної церкви наголошують на тому, що акцентція питання щодо «українізації» УПЦ походить переважно з боку нецерковних осіб і містить доволі часто політичний або полемічний підтексти у контексті непростих міжправославних відносин в Україні. З огляду на це, з одного боку, відзначається наявність конфлікту між УПЦ та українською культурою, з іншого – цей конфлікт оцінюється як «цілком надуманий та штучний», пропонуються конкретні кроки в напрямку його подолання [8].

Для УГКЦ питання утвердження української ідентичності пов'язане із подоланням своєї галичанської регіональності, усвідомленням свого всеукраїнського характеру.

Для протестантських же спільнот, що позитивно сприйняли реформування української державності, це, передусім, українізація богослужіння та процесу навчання у духовних закладах, подолання наслідків примусового зросійщення. Найбільш перейнятими проблемами національної культури серед пізньопротестантських конфесій України можна вважати баптистів, п'ятидесятників та адвентистів. Спостерігаються енергійні спроби з боку національно свідомих представників протестантських течій в Україні довести свої самобутньо-українські витоки, свою спорідненість із національною духовністю [2, 178, 223; 19, 246].

Виборча кампанія 2004 р., особливо події листопада-грудня, стали для багатьох вітчизняних представників пізнього протестантизму вагомим поштовхом щодо відходу від космополітизму й актуалізації патріотизму як громадянської позиції, сприяли зростанню їхньої національної свідомості [12, 14]. Принагідно варто зазначити, що Майдан практично вперше в історії України зібрав представників усіх християнських конфесій – православних, католиків і протестантів – для того, щоб кожного ранку спільно молитися за Україну та її народ.

Певні зусилля щодо виявлення своєї національної тотожності здійснюють також і представники харизматичних неопротестантських спільнот. Разом з тим останнє залежить значною мірою від особистої позиції пастора церкви. Так, скажімо, громада харизматичної церкви «Посольство благословенного Царства Божого для усіх народів» під проводом С. Аделаджи під час своїх масових заходів використовує українську символіку, українські національні костюми, танці тощо, а пастор цієї церкви закликає своїх вірних до активної національно свідомої громадянської позиції [1].

Свідки Єгови засуджують прояви нігілізму щодо національної культури, з повагою ставляться до «розумної національної гордості» за свою батьківщину, свій народ, свою мову і культуру, акцентують увагу на необхідності плекання національної самоповаги як «здорового і морального почуття», виступаючи водночас проти національної обмеженості та національного екстремізму [19, 27]. Разом з тим, ставлення до національних символів у середовищі вказаної релігійної групи залишається неоднозначним [14].

Наявні міжконфесійні конфлікти, розкол в українському Православ'ї, політизація релігійного середовища, прояви розпалення релігійної ворожнечі, випадки порушення права громадян на свободу совісті об'єктивно перешкоджають подальшій консолідації української нації, становлять загрозу суспільному миру та національній безпеці держави. За належного ж рівня культури міжконфесійного спілкування, до якого мають прагнути всі релігійні спільноти, жодна з релігійних організацій, що легально діють в Україні, не становить загрози національній самобутності, етнічній ідентичності, суспільно-політичній стабільності та безпеці держави, а цивілізоване співробітництво релігійних організацій безумовно сприяє як їх суспільній інтеграції, так і стабілізації соціально-політичної ситуації, оскільки спрямоване на захист їхніх прав, пошук взаємоприйнятних форм

і методів розв'язання соціальних, економічних, релігійних та культурних проблем [11, 37; 17, 212].

1. Аделаджа С. Гражданская позиция. – К.: Фарес, 2005.
2. Баптизм у світі й Україні // Релігійна панорама. – 2001. – №2. – С. 66.
3. Бобик В., Самойленко О. Територіальний патріотизм – передумова державотворення (звертаючись до поглядів В'ячеслава Липинського) // Віче. – 2007. – №7–8. – С. 66–67.
4. Гаташ В. Мені 14 років. Я українець // Дзеркало тижня. – 2005. – №46(574). – 26 листопада.
5. Декларація Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» // www.kievpatr.org.ua/sobor2004/deklaracia.htm.
6. Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ» // www.kievpatr.org.ua/docs/0007.html.
7. Дзюба І. Сучасне суспільне і церковне становище в Україні // Дзеркало тижня. – 2001. – №20(344). – 26 травня – 1 червня.
8. Єпископ Филипп. Особенности, трудности и первоочередные задачи православной миссии в современной Украине // www.lavra.kiev.ua.
9. Здіюрук С., Токман В. Проблеми удосконалення законодавства України про свободу совісті та релігійні організації // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К.: НІСД, 2006. – С. 138–145.
10. Інформаційний та статистичний звіти Державного департаменту у справах релігій за 2006 р.
11. Любчик В.П. Методологічні проблеми етноконфесійних досліджень: пострадянська етнізація, конфліктність формування і розвитку // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні: Зб. наук. матеріалів за загальною редакцією В. Андрущенко, В. Бондаренка, М. Заковича та ін. – К., 2005. – С. 37.
12. Мокієнко М.М. Пізній протестантизм в Україні: інституційний та суспільно-політичний аспекти (1991–2004 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2007. – С. 14.
13. Музиченько Я. Безпека віри // www.utoloda.kiev.ua/number/860/161/31303.
14. Несмачний розповідь, чому не співає гімн України // www.champion.com.ua.
15. Оцінка етно-релігійної толерантності в українському суспільстві. - Оперативно-аналітичний відділ НІСД // www.niss.gov.ua.
16. Проект Ухвали секції «Релігія і Церква в Українському світі» IV Всесвітнього форуму українців // Робочі матеріали IV Всесвітнього форуму українців. – К., 2006. – С. 150–151.
17. Токман В.В. Конфесійне середовище українського соціуму: аналіз ключових параметрів // Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С.І. Здіюрука. – К.: НІСД, 2006.
18. Церковь христиан – Адвентистов седьмого дня в Украине – К.: Джерело життя, 2003.
19. Яроцький П., Решетніков Ю. Институціалізація протестантизму як вихід у світ // Християнство доби постмодерну (колективна монографія). – К., 2005. – С. 246.
20. Яроцький П.Л. Протестантські церкви як фактор конфесійної рівноваги, толерантності й стабільності українського суспільства // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні: Зб. наук. матеріалів за загальною редакцією В. Андрущенко, В. Бондаренка, М. Заковича та ін. – К., 2005. – С. 27.

О.М. Лощикін*

ПРАВОВИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

В умовах реформування в Україні соціальних відносин, зміни економічного та політичного устрою, оновлення духовної сфери все більше інтенсифікуються правові зрушення в житті країни. На сучасному етапі розвитку країни виникає потреба вдосконалення та реформування вітчизняного законодавства на всіх рівнях. Така потреба зумовлена економічними, правовими, політичними чинниками. При цьому необхідно врахувати, що правова система є одним із важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної і соціальної стабільності та динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистого і суспільного, приватного та публічного чинників. Правова, політична та економічна системи тісно пов'язані між собою. Через ці взаємозв'язки розкривається їхнє функціональне призначення та роль у регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі розвитку українського суспільства, формування демократії, системи владних інститутів, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини, соціальних трансформацій.

Правову систему загалом можна розглядати як певну нормативну основу всіх інших соціальних систем: політичної, економічної культурної тощо, бо багато з її елементів (звичайно, не всі) мають нормативний характер і слугують загальними орієнтирами для відповідних видів діяльності. Зрозуміло, ступінь нормативності у різних правових явищ різний. Правова система є засобом закріплення й охорони політичної системи, адже існування і зміцнення зв'язків між ними є основою діяльності форм безпосередньої демократії, держави, місцевого самоврядування, політичних партій і трудових колективів. Вона має розглядатися як ефективний інструмент, за допомогою якого держава та інші соціальні інституції виконують завдання, що перед ними стоять, здійснюють свою політику. Адже

---

* кандидат економічних наук, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, м. Київ

реалізація будь-якої функції держави не може бути виконаною без прийняття законів, у яких формуються цілі, завдання, визначаються засоби і шляхи їх досягнення, передбачається результат, якого необхідно досягнути. Тим самим політична діяльність держави набуває правового характеру. Однак, для того, щоб політика, яка використовує правову систему як інструмент соціальних перетворень, була ефективною та успішною, необхідно відповідну частину політичних зусиль спрямувати на саму правову систему. Цей вид політичного функціонування, що охоплює діяльність різних соціальних інституцій з удосконалення правової системи, називається юридичною (правовою) політикою.

Змістовна сторона юридичної політики у загальній системі політичної влади розкривається через її принципи. Останні тісно пов'язані з принципами права, але не зводяться до них, тому що принципи права характеризують не тільки політичні засади права, а й весь комплекс впливу на право інших соціальних систем, а принципами юридичної політики керуються, насамперед, суб'єкти політичної системи при розробці і здійсненні відповідних заходів у сфері правової системи. Отже, основними витоками юридичної політики є принципи: органічного взаємозв'язку політичної і правової системи; всебічного врахування інтересів суспільства, націй, соціальних груп, трудових колективів, громадян; демократії; поєднання у процесі керівництва юридичною діяльністю передового практичного досвіду з досягненнями юридичної науки; забезпечення верховенства закону, ієрархії нормативно-правових актів; орієнтації на цілісний розвиток усіх компонентів (сторін правової системи); поєднання загальнонародних, національних і особистих інтересів.

Вони охоплюють діяльність державних і громадських організацій, спрямованих на зміну правових приписів, забезпечують цілісність усіх компонентів правової системи, її соціальну ефективність [2].

Юридична політика реалізується через політичну систему – механізм організації і здійснення влади, забезпечення цілісності суспільства, погодженості суперечливих інтересів різних політичних і соціальних сил, їх організацій, спрямованих на завоювання, утримання і використання державної влади, для реалізації їхніх інтересів. Політика при цьому розглядається як цілісне суспільне явище, а політична система як її засіб, зумовлений природними, економічними, культурними, соціальними компонентами.

Політична система включає характеристику соціального змісту влади, її носіїв, взаємодію з економікою, систему інститутів, органі-

зацій, через які здійснюється влада в суспільстві, регулюються політичні відносини, політична діяльність, визначаються принципи, норми, напрямки діяльності інститутів політичної влади. Реалізація функцій політичної системи тісно пов'язана з нормами права, законодавством, правовою діяльністю і культурою.

Правова система взаємозалежна і взаємодіє з економічною системою. Вона є ефективним засобом впливу на економічні відносини, регулює поведінку учасників суспільного виробництва, в якому статусі вони б не були. Правова система врегульовує всі соціальні ролі людини у економічних відносинах, а саме: людини як учасника суспільного виробництва, що створює матеріальні і нематеріальні блага; людини як учасника управління суспільним виробництвом на різних його рівнях; людини як споживача, що використовує суспільні фонди для задоволення матеріальних і духовних потреб. При цьому принципами впливу правової системи на економіку слід вважати ідеї планомірного і пропорційного розвитку виробництва; поєднання централізованого управління з господарською самостійністю та ініціативністю господарюючих суб'єктів; економічний плюралізм, використання економічних стимулів; неприпустимість незаконного втручання у справи суб'єктів виробництва; чіткий розподіл компетенції у сфері управління і безпосереднього виробництва; соціальна спрямованість виробництва, оптимальне об'єднання норм різних галузей права в регулюванні господарськими правовідносинами тощо [1].

Утворення соціально орієнтованої ринкової економіки, керівництво демократичною державою передбачає запровадження сильної соціальної політики, що сприятиме ефективному розвитку економіки. В основі такої соціальної політики, нарівні з суспільним добробутом, повинні бути і такі соціальні цінності, як рівність, свобода, справедливість. Формування і здійснення соціальної політики передбачає розвинуте законодавство, що забезпечує здійснення та гарантування соціальних прав особи, забезпечення відповідного рівня життєдіяльності, фінансування з державного бюджету освіти, культури, просвітницької діяльності, науки, підготовки кадрів, охорони здоров'я, виховання дітей, виплати пенсій, матеріальної допомоги, стипендій тощо.

1. Лукінов І.І. Стратегія економічного розвитку (методологічний аспект) // Віче.– 1994.– №8. – С. 43.

2. Правовая система социализма. Понятие, структура, социальные святы / Под ред. А.М. Васильева. – М., 1986. – Т.1. – С. 140–150.

О. Браславець*

РОЗУМ І МИЛОСЕРДЯ: КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ ЙОЗЕФА РАЦІНГЕРА

Йозеф Рацінгер, який з 19 квітня 2005 р. обійняв престол святого Петра і став 265-м Папою Римським, відомий як один з найвишараніших теологів сучасності. Протягом останніх десятиліть до кола його наукових інтересів належить і проблема, яку можна було б назвати «соціальним питанням» – це проблема земного існування людини у сучасному глобалізованому світі. Варто зауважити, що питання, які висвітлює Йозеф Рацінгер у своїх працях (а нині як папа – в офіційному магістеріумі Вселенської Церкви), цілком можуть бути вміщені в український контекст: з одного боку, Україна все більше інтегрується у світові глобалізаційні процеси, а з іншого – 70 років існування в умовах тоталітарного режиму й 16 років важких і болючих трансформаційних процесів обумовили майже «модельний», показовий перебіг багатьох соціальних суперечностей і проблем.

У зверненні *Urbi et Orbi* на Різдво 2006 р. Йозеф Рацінгер так описав сутність цієї «соціальної проблеми»: *«Людина XXI століття, екзальтований автор безперечних успіхів, здається собі впевненим і самодостатнім творцем власної долі. Вона лише виглядає такою, але насправді такою не є. У наш час достатку і нестримного споживачтва вона все ще потерпає від голоду і спраги, від хвороби і бідності. Все ще є раби, експлуатовані і принижені; є жертви расової і релігійної ненависті, що їм вільно сповідати свою віру, перешкоджають нетерпимість і дискримінація, політичний диктат і фізичний або моральний тиск... Як допомогти тим, кого обдурили «пророки» легкого щастя; як допомогти тим, хто, будучи неспроможним підтримувати міцні відносини і взяти відповідальність за свої сучасність і майбуття, опинився у тунелі самотності? Що думати про тих, хто, обираючи смерть, вважають, що прославляють життя? Хіба можна не почути, що саме з глибини цього тріумфуючого і зневіреного людства підноситься несамовите волання про допомогу? Не*

---

* старший викладач кафедри фінансів та банківської справи Національної академії управління, м. Київ

зважаючи на безліч форм прогресу, людина залишилася такою ж, якою була завжди: їй так само все ще доводиться вибирати між добром і злом, між життям і смертю» [21].

Отже, коріння «соціальної проблеми» – це необхідність вибору між добром і злом, життям і смертю. І, власне, лінія розділу проходить саме тут – на межі вибору. А вибір цей необхідно здійснювати повсякчас і повсякденно – в щоденному буденному житті, в політиці, економіці, культурі...

Також однією з провідних «соціальних» тем у Рацінгера є аналіз стану сучасної об'єднаної Європи. Зокрема, йдеться про ті основні проблеми, які є чинниками розділу, розколу, дезінтеграції сучасної європейської цивілізації й втрати нею власної ідентичності. Наслідком цього стає, по-перше, криза світогляду, криза суспільної філософії, криза системи цінностей; по-друге, це загальна криза й занепад атлантичної цивілізації. Багато в чому ця думка Рацінгера є цілком актуальною і для сучасної України: *«Не можна вважати, що при створенні справжнього європейського «спільного дому» вдасться ігнорувати ідентичність, властиву народам нашого континенту. Йдеться радше про ідентичність історичну, культурну і етичну, аніж географічну, економічну чи політичну; ідентичність, що складається із сукупності універсальних цінностей, у створення якої християнство зробило свій внесок, відігравши тим самим не тільки історичну, але й фундаментальну роль стосовно Європи... На жаль, виглядає так, що у плані демографічному Європа ступила на шлях, який може призвести до втрати її місця в історії. А це, окрім небезпеки щодо перспектив економічного зростання, може спричинити також величезні труднощі для соціальної цілісності і, насамперед, сприяти небезпечному індивідуалізму, який відчуватиме збайдужілість до майбутнього» [17].*

Важливо, що Рацінгер не лише діагностує кризу, не лише констатує причини цієї кризи, але й закликає до дієвої участі у розв'язанні актуальних проблем сучасності: *«Хоча християни дуже довго були меншістю, ... але нашим завданням є турбота про цілісність: ми мусимо за допомогою аргументів результативно впливати на суспільство» [9].*

Розум

Серед основних понять, якими оперує Рацінгер-богослов, за версією французького католицького видання *La Croix*, є три головні, які безпосередньо пов'язані з нашою темою – це розум, любов і

релятивізм [19]. Йозеф Рацінгер, особистість якого сформувалася під впливом південно-німецької (точніше, баварської) барочної культури, увібрав всю повноту вишуканої й підкреслено-акцентованої цивілізованості цієї культури. Будучи «людиною епохи Бароко» [4], він завжди намагався втілювати ідею ушляхетнення всього природного на засадах розуму. Для барочного світу так зване природне ототожнювалося з дикістю, безцеремонністю, самодурством, звірством і неуцтвом. І єдиний спосіб протистояти дикості, звірству, неуцтву і соціальній роз'єднаності – це переконливий, тихий й чемний голос розуму. Саме цю думку – про нагальну потребу застосовувати інструментарій розуму і науки у сучасному світі – намагався (й небезуспішно!) донести Йозеф Рацінгер у вересні 2006 р. під час проголошення відомої лекції у Регенсбурзькому університеті. Одночасно Йозеф Рацінгер наголошував на тих проблемах розуму і науки, які призводять до світоглядної кризи. Йдеться, насамперед, про домінуючу з часів Просвітництва ідею самодостатності науки, яка не потребує жодних морально-етичних обмежень, а повинна спиратися єдино на власний понятійно-категоріальний апарат і позитивістську методологію: *«Переконаність, яка походить від синергії математики та емпірики, дозволяє нам говорити про науковість. І якщо щось претендує називатися наукою, то воно має відповідати цьому критерію. Так само, науки, що стосуються людських справ (історія, психологія, соціологія і філософія), прагнуть наблизитися до цього канону науковості. Для наших міркувань, проте, важливим ще один факт: такий метод за своєю суттю виключає проблематику Бога, представляючи її антинауковою або донауковою проблематикою. Проте, розмірковуючи в такий спосіб, ми звужуємо сферу науки і розуму...Людина від цього «фрагментується». Адже в цьому випадку власне людські питання, тобто «звідки» і «куди», питання релігії та етики не зможуть віднайти свого місця в просторі загального розуму, описаного такою «наукою» і будуть зміщені у сферу суб'єктивного. Суб'єкт на основі свого досвіду вирішуватиме, що для нього є найбільш відповідним у релігійному значенні, а суб'єктивна «совість» стає врешті-решт єдиною етичною інстанцією. Через це етика і релігія втрачають свою здатність створювати спільноти і переходять у сферу особистих уподобань. А це небезпечно для людства: ми бачимо це в загрозливих патологіях релігії та розуму – ці патології неодмінно виникають, коли розум урізаний до такого ступеня, що релігійні та етичні питання більше його не турбу-*

ють. А того, що залишається від спроб створити етику на основі законів еволюції або психології та соціології, попросту недостатньо» [1].

Наголосимо, що Рацінгер робить тут акцент на патологічних змінах розуму і релігії у тих випадках, коли вони роз'єднані – розум без етичних орієнтирів релігії перетворюється на чудовисько, яке спроможне мислити лише раціоналістичними категоріями без жодних етичних обмежень: *«Наука – це величезне благо, тому що насправді це форма раціонального пізнання світу, яка підконтрольна досвіду і підтверджується ним. Однак, існує також і патологія науки, спотворення її можливостей задля служіння владі, під час якого у науці відбувається нехтування гідністю людини...Необхідно розуміти, що наука завжди має бути підпорядкована морально-етичним критеріям. Її справжня природа буде втрачена тоді, коли замість гідності людини наука орієнтуватиметься лише на служіння владі, комерції або прибутку як єдиному критерію успішності»* [28].

Так само релігія, позбавлена розуму, перетворюється на фундаменталізм, який дозволяє релігійним лідерам здійснювати всілякі маніпулювання прихильниками і прибічниками цієї релігії [11, 139]. Отже, за Рацінгером, одним із важливих кроків для встановлення соціальної цілісності, є відновлення єдності розуму і віри, раціональності та етичності: *«У західному світі нині панує ідея, що тільки позитивістський світогляд і похідні від нього філософські форми є універсальними. Але глибоко релігійні культури світу вбачають загрозу своїм найглибшим переконанням саме у виштовхуванні божественного зі сфери універсальності розуму. Розум, який залишається глухим до божественності й зводить релігію до рівня субкультур, неспроможний вести діалог культур. Та все ж сучасний розум, типовий для природних наук, з його справжнім платонічним елементом, несе у собі проблеми, які виходять за межі його компетенції та за межі його методологічних можливостей...Захід уже давно хотів би відмовитися від розгляду фундаментальних проблем, які є основою його раціонального мислення, а це завдало б йому великої шкоди. З мужністю відкритися широті розуму, а не відкидати його велич – ось програма, за допомогою якої теологія, що роздумує над біблійною вірою, вступає у діалог з сучасною епохою. «Діяти всупереч розуму – це суперечити єству Бога»* [1].

Спільнота

Одне з найважливіших місць у творах Рацінгера посідає поняття спільноти. Варто зауважити, що Рацінгер, як свідчать його твори,

ґрунтовно опрацьовував не тільки богословські, а й соціологічні проблеми спільнот. Зокрема, йдеться про Катехізис Католицької Церкви, над яким упродовж 1986–1992 рр. працював тодішній префект Конгрегації Віровчення кардинал Йозеф Рацінгер. У карбованих теологічних формулах магістеріуму Церкви можна побачити, що потрібні слова приходили під впливом ідей відомих німецьких вчених Фердинанда Тьоніса (соціологічний трактат «Спільнота і суспільство» [13]) та Дітріха фон Гільдебранда (фундаментальне дослідження з соціальної філософії «Метафізика спільнот» [5]). Зауважимо, що за Фердинандом Тьонісом, теорія спільноти виходить із цілковитої єдності людських свобод як первісного чи природного стану. Цей тісний спільнотний зв'язок найповніше виявляється у стосунках між матір'ю та дитиною, між чоловіком і жінкою як подружжям, між братами і сестрами [13, 22]. Противагою спільноті є суспільство – об'єднаний на підставі конвенції та природного права конгломерат, певна множина (тобто не цілісна, а диференційована сукупність) природних і штучних індивідів, чия воля та сфери перебувають у чисельних стосунках і зв'язках між собою, залишаючись незалежними одна від одної і не маючи взаємного внутрішнього впливу та цілісності [13, 63].

За Рацінгером, *«загальне добро вимагає суспільного добробуту і розвитку самої спільноти. Розвиток є підсумком усіх суспільних обов'язків... У кожній людській спільноті є загальне добро, яке дозволяє їй самоусвідомити себе як таку... Єдність людської родини є універсальним загальним добром»* (ККЦ, 1908–1911) [8]. Найвищою моделлю спільноти Рацінгер вважає Трійцю, але багато в чому ця його суто теологічна ідея може бути застосована й щодо справжньої соціальної єдності: *«Для того, хто вірує у Триєдиного Бога, найвища єдність – це не єдність застиглої однорідності. І тому модель єдності, якої слід прагнути, – це не неподільність атому, це єдність, яка створює любов. Багатоедність, що бере початок у любові, – це єдність більш радикальна, більш правдива, ніж єдність «атомістична»* [11, 131].

І хоча багато в чому ідея «спільнотності» людського соціуму у роботах Рацінгера залишається позірно лише тлом, але наполегливе його звернення до теми шлюбу і сім'ї дає нам розуміння того, що з позицій Рацінгера саме сприяння розвитку спільнот є найважливішим напрямком у встановленні соціальної єдності: *«Шлюб і родина чимдалі більше втрачають статус основної форми спільнотного*

існування і виникають численні, як правило, нестійкі й проблемні форми співіснування» [24]. Отже, не випадковим є щире захоплення Йозефа Рацінгера родиною, сімейними цінностями, рішуче відстоювання сім'ї як фундаментальної спільноти, на захисті якої має бути зосереджено всю справжню повноту суспільного й політичного життя.

Милосердя

Яскравим зразком барочного впливу на особистість Йозефа Рацінгера може служити й текст першої енцикліки Бенедикта XVI *Deus Caritas Est*. Вже у перших інтерв'ю з приводу опублікування енцикліки папа зізнався, що своєрідним девізом-мotto, який надихнув його на написання цього непересічного тексту, були слова з «Божественної комедії» Данте: «Любов, що водить сонце й зорні стелі» (Рай, XXXIII). Не стільки розум, не тільки спільнота, а насамперед Божа любов має стати основою життєвого вибору християн. «Свою першу енцикліку я хочу присвятити любові, яку нам подарував Господь і яку ми повинні передавати іншим... [Я хочу] звернути увагу на внутрішній зв'язок між Господньою любов'ю і любов'ю людською... Термін «любов» став сьогодні одним із найбільш уживаних і найбільш знецінених; це слово, яке сприймають в найрізноманітніший спосіб...» – так папа Бенедикт XVI розпочинає свій гімн любові.

У цій моделі любов набуває важливого значення – Рацінгер надзвичайно показово поєднує ідеї та розумові концепції святого Августина (палким шанувальником якого вважають нинішнього понтифіка) з богословським надбанням насамперед святого Томи Аквінського («Сумма теології» [30]) та вже згаданого Дітріха фон Гільдебранда («Метафізика любові» [6]). Як сказано у святого Томи, *Amor est unio quaedam vel nexus, secundum Augustinum, in libro de Trin. Sed unio vel nexus non est passio, sed magis relatio* (Згідно з Августином, любов – це свого роду союз, або зв'язок. Але союз або зв'язок – це не пристрасть, але радше відносини) (*Summa Theologica* I-II q. 26 a. 2 arg. 2). *Et sic patet quod amor non est ipsa relatio unionis, sed unio est consequens amorem. Unde et Dionysius dicit quod amor est virtus unitiva, et philosophus dicit, in II Polit., quod unio est opus amoris* (Звідси зрозуміло, що любов не є союзом, але сам союз є наслідком любові. Тому Діонісій каже, що любов – це сила, яка поєднує і пов'язує, а Філософ зауважує, що союз є результатом любові) (*STh* I-II q. 26 a. 2 ad 2).

Як справжній митець доби Бароко, папа за допомогою «різця» думки обробляє ідею святого Томи, який казав: *Respondeo dicendum quod quatuor nomina inveniuntur ad idem quodammodo pertinentia, scilicet amor, dilectio, caritas et amicitia. Differunt tamen in hoc, quod amicitia, secundum philosophum in VIII Ethic., est quasi habitus; amor autem et dilectio significantur per modum actus vel passionis; caritas autem utroque modo accipi potest* (Відповідаю: нам зустрічаються чотири слова, які відносяться в цілому до одного й того ж, а саме: любов, приязнь, сердечність-карітас і дружба. Однак, відмінності існують, оскільки дружба, згідно з Філософом, схожа із навичкою, в той час як любов і приязнь проявляються через дію або пристрасть, а сердечність-карітас можна розуміти в обох сенсах) (STh I-II q. 26 a. 3 co).

Бенедикт XVI розповідає нам про *eros, filio, agape* та *caritas*, нагадуючи, що людська любов має дозрівати, досягаючи справжньої величі. Подібно до славетного Джан Лоренцо Берніні з його скульптурою «Екстаз святої Терези», Бенедикт XVI не боїться говорити про те, що любов-ерос підхоплює людину і «в екстазі» провадить її до Божественного, виводить людину за її власні межі й вимагає від неї піднесення, зречення, очищення та зцілення. Так, Рацінгер неначе продовжує думку Аквіната: *Respondeo dicendum quod, sicut philosophus dicit in II Rhetoric., amare est velle alicui bonum. Sic ergo motus amoris in duo tendit, scilicet in bonum quod quis vult alicui, vel sibi vel alii; et in illud cui vult bonum. Ad illud ergo bonum quod quis vult alteri, habetur amor concupiscentiae, ad illud autem cui aliquis vult bonum, habetur amor amicitiae* (Відповідаю: як каже Філософ, «любити – значить зичити комусь блага». Відповідно, порух любові має подвійну спрямованість: до блага, якого людина зичить комусь (собі або іншому), і до того, кому вона зичить певне благо. Таким чином, людина любить через прагнення блага, якого вона бажає комусь і через дружбу з тим, кому вона зичить блага) (STh I-II q. 26 a. 4 co).

Надалі Йозеф Рацінгер з педантичністю академічного вченого нагадує, що плодом любові-еросу стає любов-агапе (цим словом він називає любов, яка передбачає справжнє відкриття іншого, нехтування егоїзмом і піклування про іншого). І, врешті-решт, витонченими штрихами змальовує любов-милосердя, що потрібна людям навіть у найсправедливішому суспільстві: «*Любов-милосердя – завжди буде потрібною, навіть у найбільш справедливому суспільстві. Немає такого справедливого суспільного ладу, у якому бу-*

ли б зайвими діла милосердя. Той, хто прагне усунути любов, може позбутися людини як такої. Завжди буде існувати страждання, в якому потрібні турбота і допомога. Завжди буде самотність. Завжди також буде матеріальна скрута, за якої потрібною є допомога у вигляді конкретних справ милосердя з боку ближнього. Держава, яка хоче забезпечити усім і все бере на себе, врешті перетворюється на бюрократичну інстанцію, що нездатна надати людині, яка страждає, того, чого вона найбільше потребує: особистої уваги, народженої з любові. Ми потребуємо не такої держави, яка б усе регулювала і над всім панувала, а такої, яка б, керуючись принципом субсидіарності, розпізнавала і підтримувала починання різних суспільних сил і пов'язувала спонтанність із близькістю до людей, кяї потребують допомоги» (DCE, 28b) [3].

Висновки.

Поза сумнівом розглянута вище концепція соціальної єдності Йозефа Рацінгера не є вичерпною та остаточно сформульованою теорією – це лише ескізні штрихи, які, на нашу думку, достатньо чітко відображають проблематику відсутності гармонії у нинішньому стані суспільних відносин у всьому світі. Для українських реалій, а особливо для вітчизняної науки деякі ідеї Йозефа Рацінгера є напрочуд своєчасними.

Одразу зауважимо, що в жодному випадку вони не мають фундаменталістського навантаження. В основі поглядів Рацінгера лежить саме єдність розуму та віри. І якщо говорити про ймовірне використання окремих його ідей, то йдеться, насамперед, про таке важливе питання, як нагальна потреба зміни світоглядної парадигми у царині економічних наук. Довгий час ця наукова галузь в Україні розвивалася на методологічній базі марксистської теорії, в основі якої лежала ідея класової боротьби. Нині ми, на жаль, є свідками того, як економічна наука постійно стикається із питаннями, вирішення яких не належить до предмета її дослідження, але які є сутністю, фундаментальною основою й підґрунтям, без якого будь-яка теоретична розвідка втрачає сенс. На нашу думку, насамперед йдеться про проблематику справедливості розподілу та перерозподілу матеріальних благ у суспільстві, принаймні, для України та вітчизняної фінансової науки це є проблемою «номер один».

Якщо графічно спробувати зобразити чинну соціально-економічну парадигму – з урахуванням основних понять концепції соціальної єдності Йозефа Рацінгера – то отримаємо триелементну

композицію, яку можна назвати «*Justitia*-парадигма» (парадигма справедливості) (рис. 1).

Рис. 1. *Justitia*-парадигма соціальної єдності

Об'єктивно суб'єктами соціальних відносин є спільноти (у термінології економічної науки – це домашні господарства), суспільство (це корпоративні суб'єкти господарювання) та держава. Боротьба між спільнотами та суспільством за справедливість (*Justitia*) розподілу національного багатства особливо загострилася під час генези та розвитку капіталістичних відносин і призвела до висування на домінуючі позиції держави з її бюджетом та фінансовими фондами, які є економічною основою існування державного апарату. Внаслідок цього, як слушно зауважує Йозеф Рацінгер, держава врешті перетворюється на бюрократичну інстанцію, яка хоче забезпечити усім і все бере на себе [3].

Натомість у концепції Рацінгера філософською основою соціальної єдності має стати не справедливість-*Justitia*, а милосердя-*Caritas*: «У твердженні, що за наявності справедливих структур є зайвими діла милосердя, по суті, прихована матеріалістична концепція людини: хибний погляд, згідно з яким людина живе «самим хлібом» – переконання, яке принижує людину і не визнає того, що властиве тільки їй» (DCE, 28b) [3]. Образно виразила цю думку відома українська католицька поетеса-метафізик Д. Яворська, «Боже // Не будь до мене // Справедливим // Будь // Милосердним» [20, 127]. Таким чином, цілком очевидно, що на заміну *Justitia*-парадигми має прийти інша, яку умовно можна назвати *Caritas*-парадигма (парадигма милосердя) (рис. 2).

Називаючи Любов основою єдності, Рацінгер наголошує: «Бог є Любов... Там, де Бог і Його воля залишаються невідомими, там, де віра в Ісуса Христа і в Його сакраментальну присутність відсутня, там також відсутній дуже важливий елемент для вирішення нагальних суспільно-політичних проблем» [15]. Отже, домінуючим суб'єктом соціальних відносин має стати не штучне утворення, не абст-

ракція, якими є бюрократичні структури чи корпоративні інституції, тобто не держава і не суспільство (у рацінгерівському розумінні цих слів), а спільнота як єдиний суб'єкт, здатний бути реципієнтом і продуцентом *Любові-як-прагнення-блага*. Усі змагання між державою та суспільством мають бути спрямовані на підтримку спільнот, насамперед родини як базової спільноти. Якщо застосувати цю ідею до економічної науки, то йдеться, насамперед, про дослідження й обґрунтування таких теоретичних ідей, які б обрали об'єктом досліджень домашні господарства та людську особистість. Наприклад, у вітчизняній фінансовій науці досьгодні залишаються своєрідною *Terra Incognita* (невідомою землею) фінанси домашніх господарств та особисті фінанси.

Рис. 2. Caritas-парадигма соціальної єдності

Але самої зміни парадигми замало. Нагальною потребою стає використання в науці метафізичної методології, яка чітко та однозначно визначає ціннісні орієнтири (на відміну від діалектичної методології, яка за своєю сутністю орієнтована на релятивізм, розмивання й суб'єктивізацію ціннісних орієнтирів). Як слушно зауважує Й. Рацінгер, «Впорядкування світу самому, без Бога, на фундаменті власних передумов і засад, визнання політичних і матеріальних справ за єдино можливу дійсність і відкидання Бога як ілюзії – ось спокуса, яка загрожує нам у різних своїх формах» [29, 37].

Поза сумнівом всі ці проблеми потребують подальшого осмислення й наукової розробки. У разі нехтування згаданими вище ідеями ми свідомо обмежимо поле наукового пошуку, остаточно заженемо себе у пастку технократичної «псевдооб'єктивності», натомість отримавши ілюзорне та упереджене бачення складних і розмаїтих процесів соціального розвитку людства.

1. Бенедикт XVI (Рацінгер Й.) Віра, розум і університет: спогади і роздуми (Лекція у Регенсбурзькому університеті, виголошена 12 вересня 2006 р.) // Парафіяльна газета. – 2006. – 1 жовтня. – № 18 (399). – С. 3–4.

2. Бенедикт XVI (Рацінгер Й.) Цінності в часи перемін. – Львів: Місіонер, 2006. – 168 с.

3. *Бенедикт XVI. Deus caritas est (Бог є любов) / Енцикліка про християнську любов.* – Львів: Комісія соціальної комунікації, Комісія «Справедливість і мир» УГКЦ, 2006. – 32 с.
4. *Браславець О.* Світ у стилі Бароко // Парафіяльна газета.– 2007.– 8 квітня.– №7(412). – С. 3.
5. *Гильдебранд Д. фон.* Метафизика коммуникации. – СПб.: Алетейя, Ступени, 2000. – 373 с.
6. *Гильдебранд Д. фон.* Метафизика любви. – СПб.: Алетейя, Ступени, 1999. – 360 с.
7. *Йоан Павло II, Ратцингер Й.* Слуги Хреста. – К.: Кайрос, 2006. – 52 с.
8. Катехизм Католицької Церкви. – Львів: Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 772 с.
9. *Ратцингер Й. (кардинал).* Камни живые. – СПб: Издательство св. Петра, 2002 г. – 200 с.
10. *Ратцингер Й.* Введение в христианство. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1988. – 320 с.
11. *Ратцингер Й. (кардинал).* Цінності в часи перемін. – Львів: Місіонер, 2006. – 168 с.
12. *Ратцингер Й.* Про нігілізм, пекло і кризу в Церкві // Прийди!– 2007.– №1. – С. 31–41.
13. *Тьоніс Ф.* Спільнота та суспільство. – К.: Дух і літера, 2005. – 259 с.
14. *Хабермас Ю., Ратцингер Й. (Бенедикт XVI).* Дialeктика секуляризації: О разуме и религии. – М: ББИ, 2006. – 112 с.
15. *Benedetto XVI.* Omelia del Santo Padre pronuncia in occasione della incontro con i vescovi del Brasile nella «Catedral Da Se» di Sao Paulo (11.05.2007) [00680-06.01] [Texto original: Portugues] // Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede (B0257-XX.01 – 11.05.2007).
16. *Benedict XVI (Ratzinger J.)* Europe and Its Discontents // First Things. – 2006. – January. – № 1. – Pp. 16–22.
17. Discorso del Santo Padre Benedetto XVI ai partecipanti al Congresso promosso dalla Commissione degli Episcopati della Comunita Europea (COMECE) [00413-01.02] [Testo originale: Italiano] // Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede (B0152-XX.02 – 24.03.2007).
18. *Gaulmyn Isabelle de.* Les mots clés du souverain pontife. // La Croix. – 06.04.2007.
19. *Gaulmyn Isabelle de.* Ou va Benoit XVI? // La Croix. – 06.04.2007.
20. *Jaworska D.* Spojrz, to ja. – K.: Kairos, 2005. – ss. 136.
21. Messaggio Natalizio del Santo Padre Benedetto XVI e benedizione Urbi Et Orbi [01892-09.01] [Testo originale: Italiano] // Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede (B0675-XX.02 – 25.12.2006)
22. *Mittelstrass J.* The Moral Substance Of Science // The Cultural Values Of Science (8–11 November 2002): Pontificiae Academiae Scientiarum Scripta Varia, v.105. – Vatican City: The Pontifical Academy Of Sciences, 2002. – Pp. 179–187.
23. *Ratzinger J.* Bog i swiat: Z kardynalem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald. – Krakow: Spoleczny Instytut Wydawnyczny ZNAK, 2001. – s. 428.
24. *Ratzinger J.* La Crisi del diritto / Parole di ringraziamento in occasione del conferimento dalla laurea honoris causa della Facolta di giurisprudenza della LUMSA (10.11.1999) // www.ratzinger.it.
25. *Ratzinger J.* L'Europa nella crisi delle culture / Il discorso al conferenza tenuta il 1? aprile 2005 a Subiaco, al Monastero di Santa Scolastica, per la consegna all'autore del Premio San Benedetto «per la promozione della vita e della famiglia in Europa» // www.ratzinger.it.

26. Ratzinger J. L'Europa: I suoi fondamenti spirituali ieri, oggi e domani / Il discorso al Senato della Repubblica Italia (XIV legislatura) 13 maggio 2004 // www.ratzinger.it.

27. Ratzinger J. Moje zycie. – Czestochowa: Edycja Swietego Pawla, 2005. – s. 144.

28. Ratzinger J., *cardinale*. Liberta e religione nell'identita dell'Europa / Parole di ringraziamento in occasione del ricevette il premio Liberal in delle Giornate internazionali del pensiero filosofico svoltesi a Trieste sul tema: «Le due liberta: Parigi o Filadelfia?» (20 settembre del 2002) // <http://www.ratzinger.it/>.

29. Ratzinger J.–A. (*Benedykt XVI*). Jezus z Nazaretu: Od chrztu w Jordanie do Przemienienia. – Krakow: Wydawnictwo M, 2007. – s. 300.

30. Sancti Thomae Aquinatis Summa Theologiae / Latin text: produced in electronic hypertext form (Corpus Thomisticum) by Roberto Busa SJ from Leonina edition and adapted by Enrique Alarcon. – Enrique Alarcon and Societas, CAEL, 2000.

31. Statement on Globalization and Education (16–17 November 2005). – Vatican City: Joint workshop of the Pontifical Academy of Sciences and the Pontifical Academy of Social Sciences, 2006. – pp. 24.

Л.І. Буряк*

АКТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ФЕМІНОЛОГІЇ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Для українців визначення власної ідентичності відноситься до категорії перманентних проблем. Пояснення цього феномену знаходиться у площині своєрідності українського історико-культурного процесу, який характеризувався неодноразовою втратою і намаганнями відновлення спадкоємної політичної традиції. Україна являла собою простір, де знаходилося перехрестя двох моделей світу, відбувалось, по суті, їхнє зіткнення на ґрунті української культури, що нерозривно була пов'язана як з європейською, так і з російською культурами. Поставлені історичною долею у такі цивілізаційні виміри, український народ та його еліта змушені були постійно вирішувати проблему історичного вибору.

Особливий інтерес у зв'язку з цим викликає епоха національного Відродження, яка характеризувалась, з одного боку, широкомасштабною інтеграцією України до російської імперської політико-

---

* кандидат історичних наук, завідувача кафедрою суспільних наук Національної академії управління, м. Київ

культурної системи, а з іншого – становленням модерної української нації, її самосвідомості. Розвиток модерної української ідентичності у XIX ст. відбувався паралельно із формуванням національної історіографії, яка стала однією з провідних його складових. Саме історіографія виявилася найбільш органічною і природною для пробудження і розвитку національної свідомості в умовах втрати державності. Історична література синтезувала в собі різноманітні прояви попереднього суспільного досвіду у громадсько – політичній, ідейній та естетичній сферах і стала однією з найбільш репрезентативних складових національної культури. Отже, поява модерної національної історіографії була одним із результатів українського культурного і національного відродження у XIX ст. У свою чергу, еволюція української ідентичності мала завдячувати розвитку національної історіографії.

Українська інтелектуальна еліта у XIX ст. намагалась віднайти емоційно витончені ідеологічні моделі, які б впливали на свідомість українців, формуючи відчуття національної ідентичності. Пробудження свідомості українства розпочалося з історичних та етнографічних студій і лише потім еволюціонувало у напрямку усвідомлення власної ідентичності та формування відчуття самодостатньої політичної нації. Більшість корифеїв української гуманітаристики були активними учасниками громадсько-політичного руху доби національного Відродження. Українські інтелектуали (М. Костомаров, П. Куліш, П. Чубинський, Ф. Вовк, М. Драгоманов, В. Іконников, О. Єфименко, Д. Мордовець, О. Левицький, І. Франко, В. Гнатюк, М. Сумцов та ін.) змогли віднайти ті «больові точки» в історії та етнографії, які дали можливість найбільш ефективно впливати на національну свідомість, звільняючи її від стереотипів і комплексів імперського мислення.

Хрестоматійне розуміння вимірів ідентичності, незалежно від того, йдеться про окрему особистість чи то про цілий народ, передбачає протиставлення понять «я» та «інший». Перш ніж створити окрему національну історіографію, українським історикам слід було показати, що Україна має власну історію з прадавнім корінням і що ця історія є окремою та безперервною [2, 187]. Домінуючі у XIX ст. історіографічні концепції – російська імперська та польська – не відводили окремого місця історії України. За російською історіографічною традицією Україна розглядалася як імперська провінція, в той час, як польські історики доводили історичну легітимність перебу-

вання правобережних українських земель у складі польської держави. Доба національного Відродження висунула перед істориками нову систему координат, жорстко детерміновану національно-етнічною домінантою, а отже, й актуалізацією давньої цивілізаційної антитези «я» та «інший».

Одним з актуальних напрямів, що дозволяв втілити національну історіографічну стратегію, стала історична фемінологія (історична наука про жінку). Популярним і поширеним прийомом української історичної фемінології від самого початку її становлення було обрано протиставлення, тобто закладалась традиція розглядати вітчизняну історію через бінарні опозиції – європейсько-українські, російсько-українські, російсько-європейські. По суті ж впроваджувався історичний аналіз потрійних зв'язків, оскільки українська специфіка жіночої історії досліджувалася крізь призму російських і європейських традицій. Це виглядало особливо важливим, оскільки саме в межах означеного трикутника, як зазначає О. Пахльовська, знаходилося перехрестя двох моделей світу – західного християнства зі східним, «республіканського проекту» з імперсько-монархічним, полікультурної реальності з моноцентричною культурою, «горизонтальної» діалогічності з вертикальною ексклюзивністю [7]. Український простір, нерозривно пов'язаний як з культурою європейською, так і російською, сприймався дослідниками національної історії як остання межа між Європою і Не-Європою і таким чином, долучався до факторів, що характеризували модерну українську ідентичність за наявності у ній європейських елементів.

М. Костомаров, показуючи відмінності між українцями та росіянами, для більшої переконаності вдало використовував сюжети жіночої історії. На фоні ліберальних традицій, властивих українцям, аналізувалися домогосподарські порядки московського суспільства XVI–XVII ст., їхні витоки, прояви та наслідки. Ключова теза М. Костомарова полягала у тому, що російська жінка цієї доби була «невольницею с детства и до гроба», у той час як дружини козаків «пользовались сравнительно большею свободою», були їхніми «помощницами и даже ходили с ними в походы» [3, 103].

За твердженнями М. Костомарова, паритет і толерантність у стосунках між чоловіком і жінкою в українців були результатом їхнього тяжіння до демократії та європейської цивілізації. Великокурска сімейні традиції XVI–XVII ст., на думку вченого, переконливо доводили традиційну схильність великоросів до авторитаризму та

самодержавства, проникнутого елементами східної деспотії. За Домостроем, що був основою сімейних традицій, дівчат прийнято було ховати від чоловічого ока до весілля, юнак не міг освідчитися дівчині у своїх почуттях, а про її бажання виходити заміж ніхто не питав. Батькам було рекомендовано частіше бити своїх доньок, аби вони не забували про збереження власної цнотливості. Після одруження чоловік міг бити свою дружину за найменшою підозрою, вона ж не мала права без його дозволу вийти за межі дому і навіть «у знатных и зажиточных людей московского государства женский пол находился взаперти, как в мусульманских гаремах...». «Женщины не имели понятий о возможности иметь другие права и верили, что они в самом деле рождены для того, чтобы мужа их били, и даже самые побои считали признаком любви», – зазначав М. Костомаров [3, 104–105]. Деспотизм чоловіка над жінкою у великоросійському соціумі, на думку історика, був породжений «візантійським аскетизмом» і «грубой татарской ревностью».

Українсько-російській та російсько-європейській антитезам у концептуальному історіографічному полі XIX ст. протиставлялась українсько-європейська традиційна тяглисть і спорідненість. Зазначалося, що картина дошлюбних і шлюбних стосунків у сімейних традиціях українського соціуму виглядала діаметрально протилежною великоруським. Дослідження О. Левицького стали одними із ключових у нових тенденціях, що намітилися в українській історіографії, починаючи з 80-х рр. XIX ст. О. Левицький на підставі історичних джерел визначив парадигму приватного життя українців, в основі якої знаходились романтизовані та ідеалізовані подружні стосунки. На його думку, шлюби у Південній Україні у XVI–XVII ст. відзначались у більшості випадків стабільністю і гармонійністю, бо головною умовою їхнього укладання, на відміну від великоруської традиції, були добровільність та попередня згода обох сторін. Окрім того, молоді люди ще до шлюбу мали можливість зустрічатися, спілкуватись і краще пізнати один одного [5, 112]. Вступ до шлюбу не позбавляв українську жінку особистої і майнової свободи. Беручи прізвище чоловіка, вона могла разом з тим утримувати своє власне родинне ім'я. Підкреслювалось, що в минулому українська жінка майже не поступалася повнотою своїх громадянських прав чоловікові і відіграла активну роль у громадському житті [4, 552]. За твердженням О. Левицького, Україна ніколи не переривала близьких зв'язків із Західною Європою і відчувала на собі її постійні впливи. В її культуру

проникало багато європейських понять та уявлень, які ставали органічною складовою побуту, моди, стосунків між чоловіком і жінкою [4, 550].

Історична фемінологія доби національного відродження загострила проблему української ідентичності, вдало використовуючи європейсько-російську етнокультурологічну антитезу. Для європейської культури, як зазначав В. Іконников, насамперед характерні «правила услужливой вежливости, которая стала необходима в отношении к женщине» [1, 19]. У його праці наводилися чисельні приклади, які свідчили про те, що ставлення до жінки у Європі було вишукано галантним, оскільки середньовічна європейська культура взяла за основу рицарське гасло «Бог і дами».

У дослідженнях загострювалась увага на сприйнятті іноземцями стосунків між чоловіком і жінкою, що склались у великоруському середовищі і відповідно акцентувалося на реакції російських послів, які перебували у Європі, щодо сприйняття цієї сфери. Перших, як зазначалось, вражав деспотизм у ставленні до жінки, оскільки у європейській культурі до неї існувало зовсім інше ставлення. Для них так само було дивним і незрозумілом, судячи з наведених В. Іконниковим джерел, що «ни татары, ни москвитяне не дают своим женам никакой свободы, говоря, что кто дает свободу жене, тот отнимает ее у себя...», а також, що у Москві «...никто не унижится, чтобы преклонить колени перед женщиной и воскурить пред нею фимиам» [1, 40–43].

У свою чергу, російським послам у західному світі була незрозумілою та свобода, що надавалася жінкам. Вони були здивовані тим, що європейські жінки могли з'являтися у товаристві чоловіків на розважальних заходах, де на їхню честь промовлялись тости. До того ж, жінки могли перебувати на людях у відкритому костюмі і без покритої голови, що було неможливим для російської жінки, яка, якщо їй раптом траплялось опинитися у публічному місці, повинна була закутуватися з голови до п'ят [1, 18–19].

Мода європейської жінки вирізнялася не стільки розкішшю, скільки елегантністю. Плаття ж жінки, за вимогами російської моди XVI–XVII ст., було без форми, наближалось до стандартів одягу монахинь, в якому не допускалося лінії талії і навіть натяку на форму жіночого тіла. Обов'язковим атрибутом жіночого вбрання була фата, що мала закривати голову і шию. З моди вийшли навіть браслети, оскільки вони могли виявити лінію жіночої руки. Ідеал російської

красуні домостроївського часу – білі обличчя, червоні щоки, тонкі пальці, велика нога і, найголовніше, огрядність. З цим так само не могли погодитися європейські мандрівники, бо мали інші уявлення про жіночий ідеал.

Одним із яскравих прикладів на підтвердження гіпотези про несумісність європейсько-українського та російського стереотипів жіночого образу була відома історія сімейного життя А. Курбського, на яку посилалася більшість істориків і яка, зважаючи на кількість матеріалів, що з'явилися у той час, мало кого з них залишила байдужими. Особливий інтерес до цієї неординарної постаті, що в силу відомих обставин опинилась в українських землях, проявився після опублікування Київською археографічною комісією двотомного видання «Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни»*. Історія одруження, а потім драматичного розлучення московського князя – втікача А. Курбського і представниці відомого волинського князівського роду М. Гольшанської, була хрестоматійно показовою. Як зауважує В. Іконников, «ідеал жєны у Курбского был совсем другой» і не виходив за межі московсько-домостроївського канону, що не дало йому можливості зберегти шлюб з М. Гольшанською і перетворило його «на війну не на життя, а на смерть». А. Курбський оцінював свободу і права, які надавав жінці Литовський статут, як зло, що розбестило суспільство і призвело до краху. За визначенням О. Левицького, це було, передусім, зіткнення «пришлых понятий и взглядов на семейные отношения с туземными» [5, 115].

Таким чином, в історичній фемінології відобразилася спроба істориків дослідити та актуалізувати етнокультурну специфіку українців і в такий спосіб виступити з критикою великоруської історичної традиції, схильної до авторитаризму та східної деспотії. Історіографічний матеріал, акцентуючи увагу на образі колись сильної, самостійної, самодостатньої українки, підкреслював її автентичність і несхожість із жінкою з великоруського середовища, особливо щодо правового та соціального становища.

Історіографія доби національного Відродження, перебуваючи під впливом романтизму та послуговуючись ідеєю розвитку національної самосвідомості українців, репрезентувала жіночу історію,

---

* У 1849 р. Киевской археографической комиссией (або як вона офіційно називалась, Временная комиссия для разбора древних актов при Киевском, Волынском и Подольском генерал-губернаторе) було видано два томи «Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыне». Далі теми життя Андрія Курбського в Україні, а саме, його сімейних стосунків та розлучення з Марією Гольшанською торкались у своїх дослідженнях [1, 43; 5, 115; 6].

яка не була позбавлена міфологізації. В той же час історіографічний жіночий образ, що особливо було важливим на тлі еволюції української національної ідентичності, мав окреслений духовний стрижень і цілеспрямоване ідеологічне навантаження. Він був покликаний пробудити почуття національної гордості, розвіяти комплекс меншовартості та формувати в українцях усвідомлення власної європейськості.

1. *Иконников В.С.* Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно-исторический очерк. – К., 1874.
2. *Когут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика, 2004.
3. *Костомаров Н.* Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII ст. – СПб., 1860.
4. *Левицкий О.* О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII ст. // Русская старина.– 1880.– Ноябрь.
5. *Левицкий О.* Южно-русская женщина в XVI–XVII ст. // Иллюстрированный сборник Киевского литературно-аристократического общества. – К., 1900.
6. *Мордовцев Д.* Русские исторические женщины. Популярные рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. – СПб., 1874.
7. *Пахлевска О.* Категория «инога» в мессианской парадигме польской, украинской и русской культуры // www.utoronto.ca.

ДУХОВНІ, КУЛЬТУРНІ, ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Н.М. Железняк*

ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Національна специфіка і змістова своєрідність культури – явище дуже складне і сфокусоване не лише в мові, хоча саме мова, можливо, найповніше і найяскравіше це засвідчує. Своєрідність культури виявляється в особливостях її структури, багатстві складових, у своєрідності взаємозалежностей між її галузями, в переважанні у розвитку тих чи інших видів мистецтв тощо. Це і особливості національного менталітету, надання переваги тим чи іншим ідеям, своєрідність етики, системи обрядів, вірувань, звичаїв, релігійних культурів народу.

Культурно-етнічний компонент, що відображає так звану «мовну (наївну) картину світу» його носіїв як факт повсякденної свідомості, сприймається пофрагментарно в лексичних одиницях мови, однак сама мова безпосередньо цей світ не відображає. Вона відображає лише спосіб представлення (концептуалізації) цього світу національно мовною особистістю, і тому вислів «мовна картина світу» певною мірою умовний: образ світу, що відтворюється за даними однієї лише мовної семантики, скоріше схематичний, оскільки поєднує особливі ознаки, які лежать в основі категоризації і номінації предметів, явищ і їхніх властивостей, і для адекватності мовний образ світу коректується емпіричними знаннями про дійсність, спільними для користувачів певної природної мови.

---

* старший викладач кафедри суспільних наук Національної академії управління, м. Київ

Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб його концептуалізації. Отже, кожна мова має особливу картину світу, і мовна особистість зобов'язана організувати зміст висловлювання відповідно до цієї картини. І в цьому виявляється специфічно людське бачення світу, зафіксоване в мові. Мова є найважливіший спосіб формування й існування знань людини про світ. Відображаючи в процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує в слові результати пізнання. Сукупність цих знань, зафіксованих у мовній формі, у різних концепціях називається «мовний проміжний світ», «мовна репрезентація світу», «мовна модель світу», «мовна картина світу». Останній термін найбільш розповсюджений. Поняття картини світу (у тому числі і мовної) будується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – людина і середовище в їхній взаємодії, то картина світу – результат переробки інформації про середовище і людину. Таким чином, представники когнітивної лінгвістики справедливо стверджують, що наша концептуальна система, відображена у вигляді мовної картини світу, залежить від фізичного і культурного досвіду і безпосередньо пов'язана з ним.

Важливе значення в розгляді цих питань мають поняття етнічної і національної культури. Етнічна (народна) культура – найбільш древній шар національної культури, охоплює, в основному, сферу побуту, звичаї, особливості одягу, народних промислів, фольклору тощо. У кожного народу є свої етнічні символи (кімоно – у японців, картата спідниця – у шотландців, рушник – в українців, самовар – у росіян тощо), характерні жанри народної творчості, національні страви (вівсяна каша – в англійців, борщ – в українців, «щи да каша» – у росіян). Відповідно, у кожній етнічній групі є притаманні тільки їй риси характеру: заповзятливість – в американців, раціоналізм – у німців, колективізм – у росіян, емоційність – в італійців тощо.

Поняття «мовна картина світу» тісно пов'язане з таким поняттям, як «стереотип». Стереотип визначається як схематичний, стандартизований образ або уявлення про соціальне явище чи об'єкт. Дослідники визначають соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні стереотипи, етнокультурні стереотипи тощо. Наприклад, соціальні стереотипи виявляються як стереотипи мислення і поведінки особистості. Етнокультурні стереотипи – це узагальнене уявлення про типові риси, які притаманні якомусь народові. Німецька акуратність, російське «авось», китайські церемонії, африканський темперамент, запальність італійців, упертість фінів, повільність естонців, польська галантність – стереотипні

уявлення про весь народ, що поширюються на кожного його представника.

Приналежність до конкретної культури визначається саме наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється в процесі соціалізації особистості в даному суспільстві, тому стереотипи вважаються прецедентними (важливими) іменами в культурі. В основі формування етнічної свідомості і культури як регуляторі поведінки людини лежать як вроджені, так і набуті в процесі соціалізації чинники – культурні стереотипи, що засвоюються з того моменту, як тільки людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, культурою й усвідомлювати себе їх елементом.

Ми живемо у світі стереотипів, нав'язаних нам культурою. Сукупність ментальних стереотипів етносу відома кожному його представникові. Стереотипами є, наприклад, вислови, у яких представник сільської, селянської культури скаже про світлу, місячну ніч: *світло так, що можна шити*, у той час як міський житель у цій типовій ситуації скаже: *світло так, що можна читати*. Подібні стереотипи використовуються носіями мови в стандартних ситуаціях спілкування.

Культуросфера певного етносу містить елементи стереотипного характеру, що, як правило, не сприймаються носіями іншої культури: усе, що в інокультурному тексті реципієнт помітив, але не розуміє, що здається йому дивним і потребує інтерпретації, слугує сигналом наявності в тексті національно-специфічних елементів культури, у якій створено текст.

Отже, стереотип характерний для свідомості і мови представника культури, це своєрідний вияв культури, а тому опора особистості в діалозі культур. Люди різних народностей, країн і континентів користуються однією і тією же технікою, п'ють ті ж ліки, їздять на одних і тих же моделях машин, дивляться ті ж передачі телебачення тощо. Прилучення до благ цивілізації веде до втрати національної специфіки. Надзвичайно актуальні сьогодні думки О. Потебні про зв'язок між мовою і думкою, мовою і світом асоціативних уявлень народу, між мовою і культурою народу. О. Потебня бачив неповторність кожної мови у відображенні дійсності: «Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було можливе, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох почуттів одним, хоч би це було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди, для народності – інші народності». Тим важливішим є розвиток і збереження мови, мистецтва, художньої культури, що втілює в художніх образах національні традиції, риси національного характеру.

С.Ф. Кротюк*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ І УКРАЇНА

Визначальною рисою сучасної Європи є інтеграційні процеси, які забезпечили розвиток країн Західної Європи, стали взірцем для країн світу. Утворення Європейського Союзу – складний, багатоетапний процес, у ході якого країнам-учасникам довелося розв'язати гострі економічні, соціальні, політико-правові проблеми, давати адекватні відповіді на виклики часу.

Серед актуальних тем українських публікацій питання європейської інтеграції займає особливе місце. Про цінність, важливість, стратегічність цього питання заявляють політики різних кольорів і орієнтацій. В умовах політичного суперництва відбувається підготовка нової угоди співпраці між Україною і ЄС, яка підносить європейську інтеграцію до рангу державної ідеології, покликаної об'єднати країну.

Обговорення питання орієнтирів зовнішньополітичного курсу України має досить велику джерельну базу. Проте на противагу темі взаємодії України і ЄС в економічній, політичній і безпековій галузях, якій присвячені праці українських дослідників, питання культурної співпраці розглядається лише в контексті двосторонніх відносин [1].

Розвиток європейської інтеграції, обумовлений об'єктивними тенденціями інтернаціоналізації економічних відносин, розпочався після Другої світової війни. Ідея про об'єднання європейських націй як засіб забезпечення миру, гармонії і процвітання, можливість політичної, економічної і культурної взаємодії покладені в основу європейського будівництва. Незважаючи на складні міжнародні умови та ментальні наслідки тривалих міжнаціональних суперечностей і конфліктів, в основу європейських економічних співтовариств була покладена пан'європейська ідея.

Процес творення єдиної Європи став можливим лише тому, що в його основі лежать глибинні питання – схожість світоглядних орієнтирів європейських націй. Європейська ідентичність тісно пов'язана

---

* кандидат історичних наук, Національний авіаційний університет, м Київ

з гуманітарною взаємодією. Побудова спільного «європейського дому» неможлива без інтелектуальної співпраці, яка є такою ж необхідною, як спільний ринок. Не випадково один із «батьків» європейської інтеграції Жан Монне наприкінці свого життя наголошував, що якби йому дали можливість розпочати цей процес спочатку, він започаткував би його з соціокультурної складової єднання європейських народів. Таким чином було б розчищене «поле» для побудови спільного дому – єдиної Європи – на основі ментальної єдності її народів [3]. Саме цей аспект європейської інтеграції потребує розгляду.

Пошук ідентичності в сучасній Європі йде у двох протилежних напрямках – централізація й децентралізація. Перший охопив весь повоєнний період, об'єднавши двадцять сім країн регіону в ЄС – сучасний символ інтеграції. Європейська інтеграція повинна була, зокрема, стримувати «гегемоністські амбіції» конкретних націй. Інтеграція й умиротворення Німеччини є важливим досягненням Європи, а з історичної точки зору, можливо, найважливішим досягненням міжнародної політики.

Другий процес чітко виявився лише останнім часом, як реакція на занадто швидкі інтеграційні процеси. Процес децентралізації вплинув на кризу, пов'язану з відмовою від прийняття Європейської конституції, яка була задумана як триумфальне завершення холодної війни і мала продемонструвати переваги Заходу на тлі розпаду колишньої Радянської імперії. Проте незабаром стало очевидно, що Європа на початку XXI ст. далека від єдності, як і раніше. Європейці, розколоті нарівно на єврооптимістів і європесимістів, продовжують дискус про теперішній стан і майбутнє ЄС.

Проблематичність європейської ідентичності у зв'язку з ростом культурної й національної невизначеності (мультикультуралізм); правових (співвідношення національного і європейського суверенітетів), політичних (різні підходи до реалізації ідеології прав людини) поширилися в різних країнах Європи і спричинила відцентрові тенденції всередині Європейського Союзу. З досягненням двох найважливіших європейських цілей – миру та процвітання – подальша інтеграція в Євросоюзі й вибір напрямку його розвитку пов'язані з подоланням скептицизму серед європейців [2; 4].

Перед Україною стоїть завдання переходу від ідеологічно визначеної системи культурних обмінів до вільних і незалежно обраних представниками місцевих, регіональних і національних рівнів. У

цьому контексті Україна потрапляє у загальноєвропейський соціокультурний вимір. Прикладом для України може бути німецько-французьке примирення як основа побудови ЄС. Українсько-польське примирення також стало основою стабільності регіону ЦЄЄ. Крізь призму співпраці України з ЄС цей вимір набуває особливого значення, адже Євросоюз робить реальний внесок у розвиток взаєморозуміння між націями та країнами за допомогою гуманітарних механізмів. Економічна співпраця і політична взаємодія в форматі «нового сусідства» матимуть більшу ефективність за умови ширшого залучення українського суспільства.

Серед вимірів європейської ідентичності – усвідомлення себе окремою самодостатньою етнічною спільнотою, бо Європа – це об'єднання націй, яка об'єднує національні спільноти. Ця складова містить такі оціночні критерії національної зрілості як мова, культура та самоповага. Характерною рисою європейців є усвідомлення національних інтересів і дотримання їх у всіх проявах діяльності держави та суспільства. Важливою рисою європейців є також усвідомлення себе вільною людиною, визнання цінності людської особистості як відправного пункту існування суспільства та верховенства права.

Українці, декларуючи пріоритетність європейського курсу, насамперед сподіваються, що приєднання до ЄС забезпечить економічний розвиток і соціальний добробут. Однак, європейський вибір – це не механічне повернення зі Сходу на Захід, це повернення до вільного розвитку, мислення і відповідального світосприйняття. Це праця творення власного українського дому у регіоні, що зветься Європа.

1. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку / Пер. з англ. Чайковського Я., Безух Г. – Львів: Незалежний культурологічний журнал «І», 2004. – 133 с.

2. Медушевский А. Европейская интеграция: механизмы взаимодействия // Вестник Европы. – 2006. – №17. – С. 5–18.

3. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу. – К.: Таксон, 2005. – 280 с.

4. Чалий В., Пашков М. Куди веде Україну «Дорожня карта» євроінтеграції // Дзеркало тижня. – 2006. – 29 листопада.

О.О. Горбунова*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ РОМСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

Територія сучасного Закарпаття здавна була багатонаціональним краєм, оскільки розташована на етнічному прикордонні східних, західних і південних слов'ян, а також неслов'янських народів (німців, угорців, євреїв). Історично Закарпаття було перехрестям стихійного чи організованого, добровільного чи примусового переселення народів.

Унаслідок зазначених історичних обставин нашому регіону притаманне толерантне та цивілізоване співжиття різних національних груп, об'єднаних спільною долею. Роми не є аборигенним населенням регіону, вони відносяться до таких етнічних спільнот, які оселялися тут в різні часи та за різних політичних режимів.

Сучасна ромська громада Закарпаття продовжує жити так само ізольовано, як впродовж кількох останніх століть (поява ромів на території сучасної області датується початком XV ст). Розселенням циган керувала не випадковість, а усвідомлена необхідність, бо за специфікою своїх занять вони повинні поселятися там, де будуть потрібні. Переважна більшість ромських сімей мешкає у великих населених пунктах.

Поліетнічна мозаїка Закарпаття ще строкатішою стала після Другої світової війни, після приєднання до багатонаціонального Радянського Союзу. З того часу Закарпаття почали називати «лабораторією розв'язання національного питання».

У 1946 р. кількість циган на Закарпатті невідома, хоча під час першого перепису 1959 р. ця етнічна спільнота нараховувала 4970 осіб. За наступні три десятиліття вона майже потроїлася і твердо посіла п'яте місце за кількістю серед етнічних груп.

За повоєнні роки в Закарпатті було чимало зроблено для припинення кочового способу життя і жебракування ромів. Ще в 50–60-х рр. XX ст. згідно з урядовими постановами проводилися заходи зі вста-

---

* викладач кафедри суспільних дисциплін Київського славістичного університету (Закарпатська філія), м. Ужгород

новлення шефства трудових колективів над ромськими общинами, родинами, окремими людьми з метою залучення їх, особливо молоді, до навчання, дорослих до суспільно-корисної праці і ліквідації безробіття, соціального забезпечення. Однак ситуація докорінно не змінилася.

В умовах радянської системи, яка базувалася на ідеології інтернаціоналізму, проблеми національних відносин свідомо замовчувалися, оскільки вони відносилися до категорії питань, які «розв'язані остаточно і безповоротно». Демократизація суспільно-політичного життя дала змогу по-новому оцінити ситуацію щодо становища національних меншин. Що стосується ромської громади, то рівень життя цього народу в Україні, зокрема на Закарпатті низький, що підкреслювали науковці Л.П. Малик, М.І. Пітюлич, О.С. Передрій, В.А. Шинкар.

Національно-етнічне відродження кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. повною мірою охопило й ромську спільноту: створені ромські національно-культурні товариства, забезпечується співпраця з міжнародними організаціями.

Уперше в Україні в 1999 р. було створено Центр культур національних меншин Закарпаття. При центрі функціонує Координаційна рада, до складу якої входять голови національно-культурних товариств. Рада є дорадчим органом з актуальних питань з життєдіяльності національних меншин краю.

Діяльність національно-культурних товариств, в тому числі й ромських, висвітлюється в інформаційних бюлетнях відділу у справах національностей облдержадміністрації та Центру культур Закарпаття, випуск яких започатковано у 2002 році. Реалізовано проєкт «Розвиток ініціативи ромських громад, створення органів самоорганізації населення в ромських таборах».

Динамічний розвиток світової спільноти, демократичні процеси в нашому суспільстві постійно привертають увагу урядових і міжнародних інституцій до вирішення проблем ромів. Так, була розроблена обласна цільова програма «Ромське населення» на 2003–2006 роки. Вже 16 лютого 2007 р. підсумки виконання даної програми проаналізовано на нараді в облдержадміністрації. Нарада відбувалася за участю лідерів громадських організацій ромської спільноти області. У звітах подаються загальні відомості про ситуацію в ромській громаді: списки мешканців ромських таборів Закарпаття, діяльність громадських об'єднань, представництво в органах місцевого самоврядування, стан освіти та виховання, культурну діяльність.

Найбільш актуальні питання, що піднімаються представниками ромської спільноти області, такі:

1. Фінансова підтримка програм, які сприятимуть інтеграції ромського населення в українське суспільство.

2. Паспортизація ромів, надання ідентифікаційних кодів, прописки (реєстрація) за місцем проживання для отримання соціальних пільг.

3. Проведення суцільної диспансеризації ромського населення, взяття «Д» хворих на облік, їх лікування та оздоровлення.

4. Створення нормальних побутових і комунальних умов для об-лаштування ромських таборів.

5. Створення робочих місць для ромів і залучення їх до громадських робіт.

6. Зміцнення матеріально-технічної бази шкіл, у яких навчаються діти-роми.

Виходячи з усього вищесказаного, слід підкреслити, що ромам необхідна національна стратегія, розрахована на десятиріччя, яка б існувала під постійною опікою і з допомогою уряду України.

М.Ю. Кашка*

ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ ЗАКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ ДО СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО АРЕАЛУ В ПРАЦЯХ О. ДУХНОВИЧА ТА А. ДОБРЯНСЬКОГО

Події Великої французької революції, реформи Йосифа II та Марії-Терезії мали величезний вплив на початок національного відродження в Європі. Розпочався даний процес і в слов'янських народів Австрійської імперії, зокрема русинів-українців Закарпаття, яке входило до складу Угорщини. Яскравим свідченням цього була поява праць з історії рідного краю, усвідомлення своєї належності до східнослов'янського кореня.

Національне відродження яскраво відображене в доробках О.В. Духновича (1803–1865 рр.). Він написав чимало історичних праць, які за його життя, за винятком статей, не опублікувалися (не відповідали політиці правлячих кіл Австрійської імперії). Були також

---

* викладач кафедри суспільних дисциплін Ужгородського національного університету, м. Ужгород

надруковані основні положення із задуманої великої праці з історії Закарпаття під назвою «Краткая история угорских русинов», де обґрунтовується етнічна спільність русинів по обидва боки Карпат. У 1914 р. Ф. Арістов у журналі «Русский архив» публікує статтю О. Духновича «Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов изданная народолюбцем Александром Духновичем, 1853», у якій порушуються проблеми розселення русинів, походження назв «русин», «рутен», «руський», підкреслюється етнічна спільність корінного населення Закарпаття із русинами на схід від Карпат.

Свої історичні погляди О. Духнович висловлював на сторінках «Зорі Галицької», зокрема стаття «Состоянье Русинов в Угорщени» (1849), у якій наголошується на спільності мови, культури, побуту русинів Угорщини і Галичини.

Цінною є праця історико-етнографічного характеру «О народах крайнянских или карпатороссах... 1847», вміщена у збірці «Забавки». У праці «Автобіографія» вчений засуджує угорську революцію, як і будь-яке насилля, відстоює національні інтереси закарпатських русинів. Вперше звучить заклик до возз'єднання Закарпаття із суміжними українськими землями, який обґрунтовується тим, що русини по обидва боки Карпат одного й того ж етнічного походження. Важливим джерелом є також тридцять листів до галицьких вчених, зокрема до Я. Головацького (зберігаються у науковій бібліотеці ім. Стефаніка в Львові, опубліковані в 1905 р. і 1927 р.).

А.І. Добрянський (1817–1901 рр.). Основна праця «Австрійські слов'яни і мадари» (вийшла французькою мовою у м. Парижі в 1861 р.), у якій критикується австрійська політична система, гноблення однієї нації іншою. А. Добрянський відстоює право кожного народу на самовизначення, надання можливості розвивати рідну мову і культуру. Заслуговує на увагу стаття «О западных границах Подкарпатской Руси со времен святого Владимира» (1880 р. газета «Слово»). Основна ідея – належність Закарпаття до східно-слов'янського ареалу. В 1885 р. у Москві виходить праця «О современном религиозно-политическом положении Австро-Угорской Руси», у якій автор відстоює східний обряд християнства, засуджує західне окатоличення, виступає за надання автономії за етнографічним принципом. Важливою є ідея слов'янської єдності, об'єднання Закарпатської Русі з Галицькою в окремий автономний округ.

Отже, О. Духнович і А. Добрянський розвинули концепцію своїх попередників про спільність етнічного походження закарпатських русинів з одноплемінниками на схід від Карпат.

С.І. Присухін*

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II ТА СУЧАСНІСТЬ

Характерною особливістю сучасного світу є зростання впливу католицької церкви в усіх сферах соціального життя, а також зміцнення й утвердження неотомістської філософської доктрини. Католицький релігійний ренесанс є відповіддю на гостру системну кризу, що вразила постсоціалістичні країни, в тому числі й Україну. В системі духовної культури України активно розвиваються ідеї неотомізму, персоналізму, теярдизму тощо.

Різноманітні течії сучасної релігійної філософії мають багато спільних ознак і характеристик. У той же час кожна зі світових релігійних конфесій використовує власні релігійно-філософські традиції, що стали основою їх подальшого розвитку. Безперечно, що в сучасному католицизмі ключове місце посідають релігійно-філософські ідеї неотомізму, репрезентовані філософською позицією Папи Івана Павла II.

Відомо, що головним предметом неотомістської філософії є доведення істинності буття Бога (протиставлення абсолюту-Богу буття конкретних предметів). Неотомізм доводить, що Бог є творець світу видимого і невидимого. Матерія виникає в результаті божественного творіння, вона є вторинна, а отже, невічна. Буття є проблема, що вирішується за такою схемою: бути – означає бути створеним Богом. Центральним принципом неотомізму є принцип гармонії віри і розуму. Він спрямований на те, щоб вирішити суперечності між християнськими істинами і вимогами людського розуму (синхронізувати догматичні основи релігії й наукове знання), виправдати християнство перед лицем історії.

Серед багатьох неотомістських пошуків можна виокремити проблему організації діалогу католицької церкви (а також й її окремих представників) з невіруючими, з представниками інших християнських релігій, а також з представниками нехристиянських релі-

---

* кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

гій. Вирішення цієї проблеми має ключове значення для розвитку сучасного католицизму, а також покликане стати методологічним інструментом подолання етноконфесійних конфліктів.

У вченні католицької церкви діалог – це форма зустрічі між людьми, групами людей, що здійснюється на основі істини, правди та довіри до інших людей як окремих особистостей з метою розвитку істини про світ, щоб забезпечити такі відносини між людьми, які гарантуватимуть гідність і взаємоповагу.

Папа Іван Павло II розумів діалог у контексті ідей Папи Павла IV, який зазначав, що «церква повинна організувати діалог зі світом, в якому вона живе». Церква стає словом. Церква стає діалогом. Церква має творити мистецтво спілкування, комунікації з людьми. Головним суб'єктом спілкування має стати Бог, який спілкується з віруючими людьми по вертикалі, і таким чином організує комунікацію між віруючими по горизонталі (у тому числі і з невіруючими).

Другий Ватиканський собор заявив, що католицька церква завжди існувала як діалог. Цей діалог церква може вести з кожним, хто прагне знайти істини світу (навіть з тими, хто не вірує в Бога і проповідує атеїзм). Папа Іван Павло II підтвердив, що діалог стає найважливішим атрибутом католицької церкви і пов'язаний невід'ємною від неї місіонерською ідеєю.

Ідея діалогу між релігіями стала реальністю на II Ватиканському соборі (як принцип оновлення католицької церкви в сучасному світі). В 1964 р. був створений секретаріат зі сприяння взаємодії з нехристиянськими організаціями, а з 1988 р. діє Папська рада з організації діалогу між релігіями, у створенні якої безпосередньо брав участь Папа Іван Павло II. Як наслідок, були виокремлено засадові положення, що визначають діалог між релігіями.

На основі впевненості в істинності власних християнських позицій необхідно поважати духовні і моральні цінності різних нехристиянських релігій і вступати з ними в діалог, насамперед, у справі захисту релігійної свободи, братніх відносин, культури, соціального добробуту й миру.

II Ватиканський собор уперше дав позитивну оцінку іншим релігіям – «католицька церква не заперечує того, що істинно і свято в інших релігіях». Цю ідею активно розвивав Іван Павло II, акцентуючи увагу на тому, що головною умовою справжнього діалогу повинно бути те, що він не повинен шкодити євангельській місії католицької церкви (енцикліка Папи Івана Павла II «Діалог та блага істина»).

Специфікою діалогу з іншими релігіями є позиція, згідно з якою діалог не може бути організований з релігіями взагалі. Діалог – це вияв конкретної взаємодії, насамперед з монотеїстичними релігіями (їудаїзм та іслам), а також з такими релігіями, як індуїзм та буддизм (так виникає ісламо-християнський діалог та іудео-християнський діалог).

Католицизм орієнтує на те, що справжній діалог – це збагачення релігійних культур, але він не означає механічного синкретизму та еkleктизму. Справжній діалог – це рівність сторін. Проблема рівності сторін по-своєму визначає прихильність до власної віри й уникнення критичної позиції щодо іншої релігійної віри.

Іван Павло II спрямовував діалог на те, що проповідь істин Ісуса Христа не виключає процес евангелізації на основі формули, що була проголошена на II Ватиканському соборі: «Бог дарує людям різні шляхи до відновлення втраченої єдності з ним».

Діалог католицької церкви з іншими релігіями з погляду неотомізму й позицій, підтверджених Папою Іваном Павлом II, є паритет сторін, що означає рівну свободу пошуку Божих істин, а не доктринальні дискусії щодо головних положень віри і віровчення окремих релігійних конфесій. Надзвичайно важливим різновидом міжрелігійного діалогу стає екуменічний або міжконфесійний діалог (який спостерігається серед християнських напрямів). Незважаючи на те, кожна з окремих сторін прагне щонайбільше розвинути й поглибити специфіку власного віровчення, нове екуменічне прочитання християнських істин приводить до інтеграції у віровченні через вирішення тих чи тих доктринальних конфліктів, які розділяють християнські церкви. У 1965 р. заснована група «Ватикан-Женева», яка розробила головні принципи екуменічного діалогу, що отримало своє віддзеркалення у подальших позиціях Ватикану щодо організації міжконфесійної взаємодії. Як наслідок, сьогодні ведуться понад 100 екуменічних діалогів (місцевих, регіональних, міжнародних).

Наприклад, щодо східних православних церков екуменічний діалог містить: 1) діалог «любові» – знаки й дії взаємної підтримки істин християнського Бога, знищення перешкод, що унеможливають пошуки різними християнськими церквами; 2) діалог «істини» – шлях дискусій, що сприяє спілкуванню з метою утвердження християнської істини і віри.

Отже, сам по собі екуменічний діалог не створює єдності у вірі. Він організує готовність християнських конфесій різними шляхами через покаяння йти до Царства Небесного.

1. Красюк О. Папа і Україна. – К.: Дуліби, 2005. – 152 с.
2. Прочанин миру та надії. – К.: МБФ «Східно-Європейський екуменічний культурно-просвітницький центр», 2004.

Г.П. Оласюк*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сучасний стан розвитку цивілізації в Україні перебуває в стані формування. Дані процеси тісно пов'язані з пошуком свого місця у світі. Ідентифікація з країнами Заходу та Сходу – основна проблема, оскільки будь-яке порівняння східного та західного типів культур не дозволяє повністю віднести себе до одного з типів. За темпом життя, манерами, психологією спілкування, традицією, схильностями і перевагами, ставленням до жінки, дитини, друзів, партнерів, до Бога та праці, начальника та підлеглого, влади та суспільства, до «можна» і «не можна» – все це є у нас особливим і неповторним, сповненим протиріч та унікального поєднання непоєднуваного. Загалом за незначного домінування рис західної культури наш східно-слов'янський менталітет і цивілізація є транзитними, перехідними, такими, що не сформувалися і поєднують різнопланові ознаки як західної, так і східної цивілізацій.

На рівні теоретичних аргументів російські та українські вчені підкреляють такі риси в менталітеті своїх народів, як максималізм, агресивність, жертвовність в ім'я ідеалів, мрійливість, невибагливість, неконструктивність. З одного боку, все це є невласливим еволюційно-реформістському й ліберально-консервативному Заходу, а з іншого – нереволуційному Сходу. В той же час східний монізм і пасивність – це теж українське, як західна продуктивність і діловитість, підприємливість та енергійність. У східних слов'ян не вшановують підступність та інтригу, проте вони й нетолерантні, погано йдуть на компроміс. Якщо полярні цивілізації уособлюють активність та інертність, то сказати щось подібне про нас – надто важко. При бажанні в менталітеті росіян та українців можна виявити будь-які риси,

---

* магістрант з міжнародної економіки, методист кафедри міжнародної економіки та бізнесу Університету економіки та права «Крок», м. Київ

і взагалі, сама ідея віднесення всього західного до позитиву, а східного і разом з ним українсько-російського – до негативу є досить суперечливою і не відображає суті речей. Разом з тим у кожному з менталітетів існують домінуючі ознаки, які надають своєрідності тому чи іншому типу ментальності. Сакралізація вождя – це наше, хоча дещо подібне спостерігалося в Італії за часів Муссоліні та гітлерівській Німеччині, однак за досконалістю механізму братовбивства в ХХ ст. лідирували все ж таки ми. Рабський дух у суспільній свідомості, невибагливість, ігнорування моральних цінностей на масовому рівні, мабуть у якійсь мірі характеризують всіх, але найбільше це притаманно Україні. Жодне зростання цін і розграбування країни не викликають у нас протесту і не виштовхують на вулицю, ми лише можемо поскаржитися на погане життя сусідам чи родичам. Аскетизм пустельників, відлюдників, подвижників і монахів та й взагалі невибагливість – все це теж притаманне двом слов'янським народам.

Українсько-російський менталітет – це швидше нерозвиненість, слабка вираженість і нестійкість громадських цінностей. Це перехід від одного стану в інший, еkleктичність і різноплановість, відсутність конструктивних домінант.

Пануючі в менталітеті тенденції визначають зміст відносин, з одного боку, держави, з іншого – власності, виробництва і розподілу, а також церкви, общини, місцевого самоврядування і громадянина. На Сході вони, як правило, злиті воедино. Захід характеризує співіснування, боротьба, співпраця. Транзитним цивілізаціям властивою є підпорядкованість.

Головним стратегічним напрямком має бути визначення на державному рівні першочерговості розвитку соціальної сфери, всебічної підтримки науки, освіти, медицини, високоінтелектуальних і наукомістких галузей економіки. Паралельно потрібна активна робота з просування української продукції, для якої західні ринки майже закриті, в країни Сходу і Півдня. Не менш важливим є розвиток кооперації з Росією, Білоруссю та Казахстаном як у виробничих галузях, так і в створенні сучасної транспортної мережі між Західно-європейським та Далекосхідним центрами випереджаючого розвитку.

На сьогодні існує велика кількість позицій і бачень розвитку національної економіки та суспільних відносин. Вже не викликає сумніву факт прагнення України втілити демократичні цінності та мо-

ральні принципи в житті своєї нації. Проблема полягає у виборі моделі розвитку, яка б базувалася на цивілізаційному підході та враховувала особливість України як держави, через яку проходить лінія розлому двох цивілізацій, що призводить до соціального та політичного напруження в суспільстві, суперечить баченню іншого цивілізаційного угруповування.

Україна назавжди залишиться нацією з православною вірою та західним устроєм суспільства. Нашій країні надається можливість вибудувати власну інтегральну модель функціонування, яка містить елементи як Західної, так і Православної цивілізації.

А.В. Корж*

ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Мовне питання традиційно є однією з найскладніших соціальних проблем, що виникають у будь-якій сфері людської діяльності, й освітня галузь не виняток, бо саме вона належить до тих сфер людської діяльності, в яких мовне регулювання дає змогу відстежити характер дій держави у випадках, коли вона може контролювати ситуацію та впливати на неї.

Мова відіграє визначальну роль в освітній сфері. Розвиток освіти залежить від розвитку та поширення мови, а розвиток мови, у свою чергу, залежить від рівня освіти. Обмеження сфери застосування мови безпосередньо призводить до зниження рівня освіти.

Протягом тривалого часу під виглядом інтернаціоналізації в Україні відбувалася всеохоплююча русифікація суспільного життя. Не останню роль у цьому процесі відігравали об'єктивні потреби соціально-економічного розвитку та міжнародного спілкування народів, яким випало жити разом. Проте декларована «нова історична спільність людей» поступово втратила національну самосвідомість, національний зміст своєї культури, насамперед культури мовної [3].

---

* кандидат політичних наук, доцент кафедри юридичного документознавства КНУВС, м. Київ

Сьогодні українська мова почала зміцнювати свої позиції, насамперед у вищих навчальних закладах. Звичайно, це мінімальні успіхи, неадекватні державному статусові української мови, і не співмірні з тими сподіваннями, з якими ми входили у 90-ті роки ХХ століття.

Згідно з даними Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем, україномовне навчання студентів вищих навчальних закладів м. Києва поступово наближається до повного переходу на українську мову.

Якщо в 1995–1996 навчальному році українською мовою навчалося 72% студентів навчальних закладів I–II рівнів акредитації та 67% – III–IV рівнів, то в 1998–1999 рр. відповідно: 95% та 89,2% [2].

Зміни на користь української мови в системі освіти м. Києва підкреслюють автори досліджень, визнають і мешканці міста. 42% респондентів вважають, що українська мова поширена в столичних школах і вищих навчальних закладах значною мірою, ще ж стільки вважають, що вона більш-менш поширена. Лише 8% киян впевнені, що викладання українською мовою практично не проводиться.

Але, на жаль, за оцінками самих студентів, мовний режим столичних вищих навчальних закладів менше, як на третину є україномовним, на третину – російськомовним. 40% респондентів вважає, що в їхньому навчальному закладі однаково часто звучать обидві мови.

Детальніший аналіз мовної ситуації у вищих навчальних закладах столиці засвідчує, що мовне середовище навчального процесу все ж таки українізується. Так, уже 45% студентів віддає перевагу читанню спеціальної літератури державною мовою, спілкується з викладачами також переважно українською.

Проте більше половини студентів повідомили, що в різних ситуаціях під час навчального процесу використовується або російська, або обидві мови. Крім того, як зазначили учасники опитування, на перервах переважна більшість із них послуговується російською мовою [1].

Отже, ще передчасно говорити про те, що у вищих навчальних закладах столиці сформувалось україномовне середовище.

Водночас, як свідчать результати проведеного дослідження, мовна поведінка київського студентства суперечить його поглядам на державну мову й оцінкам її перспектив. Майже 90% опитаних студентів підтримують твердження, що українська мова є одним з

атрибутів державності України. Більшість студентів висловила впевненість, що вживання української мови в усіх сферах мовлення столиці не відповідає її статусу державної.

Причини такого становища слід вбачати й у недостатній кількості годин, які виділяються за програмами на вивчення української мови у вищих закладах освіти. З огляду на це дивує позиція Міністерства освіти і науки України щодо місця української мови у вищих навчальних закладах, де на її вивчення виділено мізерну кількість годин (54 години), з яких третина винесена на самостійне опрацювання студентами, хоча до такої роботи вони не готові.

Слід відзначити особливо низький рівень усного мовлення студентів, що зумовлене недостатньою увагою до цієї важливої ланки роботи при вивченні української мови.

Отже, сьогодні роль і місце української мови у структурі вищої освіти має визначатися особливостями мови як могутнього націє- і державотворчого чинника. Українська мова має посісти одне з цільних місць у формуванні особистості громадянина України..

Державний статус української мови передбачає її пріоритетне використання в усіх сферах суспільного життя. Це зумовлює значущість вивчення української мови як основного предмета у вищих закладах освіти зі збільшенням кількості аудиторних годин для опанування української мови студентами.

Особливо гострою є проблема опанування державної мови тими студентами, для яких рідна мова – інша, зокрема російська. Адже без знання державної мови сьогодні неможливо стати повноцінним громадянином, патріотом України, її захисником, кваліфікованим спеціалістом у будь-якій галузі виробництва. Знання української мови має бути достатнім для того, щоб з її допомогою молодий фахівець якнайповніше реалізував свої життєві потреби, плани і наміри в умовах попиту суспільства на мислячу, творчу, національно свідому особистість.

1. *Залізник Г.* Українське студентство та українська мова // *Мовознавство.* – 2002. – № 2.

2. *Залізник Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. – К., 2001.

3. *Корж А.В.* Мовний чинник та його особливості в освітній сфері // *Держава і право: Зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки.* – Вип. 18. – К., 2002. – С. 438–443.

І.О. Стряпко*

КРАЙОВЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЗАКАРПАТТІ В 20–30-Х РР. ХХ СТ.

Закарпаття на початку ХХст. було найбільш занедбаною частиною українських земель щодо національного питання. Тут повністю були відсутні культурно-просвітні установи типу Наукового товариства імені Т. Шевченка чи «Просвіти», які відіграли значну роль у національному відродженні в Галичині.

Місцева ж інтелігенція, яка складалася переважно з греко-католицьких священиків була сильно змадяризована і мало цікавилася культурно-освітньою працею, навпаки, була основним інструментом мадяризації. У свою чергу угорська влада всіляко перешкождала культурно-освітній праці та зв'язкам з іншими українськими землями, насамперед з Галичиною.

Після закінчення Першої світової війни Закарпаття увійшло до складу Чехословацької республіки, яка була зацікавлена в послабленні проугорської орієнтації місцевого населення і тому намагалася всіляко сприяти національному відродженню. Вхідження Закарпаття до складу Чехословацької республіки після Першої світової війни створило кращі умови для національно-культурного відродження, тому чеська влада приязно поставилася до заснування 9 травня 1920 р. товариства «Просвіта», яке провадило культурно-освітню роботу, спрямовану на піднесення культурного рівня та національної свідомості, і співпрацювала та підтримувала його діяльність. «Просвіта» об'єднала у своїх лавах майже всю свідому закарпатську інтелігенцію, до співпраці запрошувалися діячі з усіх українських земель, які внаслідок поразки визвольних змагань змушені були емігрувати.

Проте на Закарпатті опинилося багато русофілів і білоемігрантів, які проводили шалену агітацію проти діяльності «Просвіти». Зреш-

---

* аспірант кафедри політології Ужгородського національного університету, м. Ужгород

тою агітація русофілів призвела до розколу місцевої інтелігенції та населення на українофілів, які гуртувалися довкола «Просвіти» та русофілів, які гуртувалися довкола Товариства ім. А. Духновича.

Незважаючи на протидію русофілів, «Просвіта» продовжувала докладати значних зусиль для популяризації та поширення досягнень української культури. Так, був організований Руський театр «Просвіти», до якого увійшли колишні діячі Української республіканської капели О. Кошиця. Це були Левко та Софія Безручки, М. Біличенко, О. Вахнянин, Р. Кирчів, Г. Кирчів, Н. Машкевич, Ольга та Олекса Приходьки, М. Приємська, Михайло та Катерина Рощахівські, Л. Татарів, М. Терпило, Я. Сім'янович, Н. Царгородська.

Крім того, «Просвіта» сприяла популяризації та поширенню досягнень української літератури, видаючи твори Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, М. Коцюбинського та інших. Влаштовувалися літературні вечори, присвячені тому чи іншому письменникові, а вшановування пам'яті Т. Шевченка проводилося «Просвітою» щорічно. Довкола «Просвіти» гуртувалися закарпатські письменники, які творили українською мовою: Лука Дем'ян, В. Гренджа-Донський та інші.

Важливу роль «Просвіта» відіграла в галузі освіти, де працювали А. Волошин, Ю. Ревай, Маркуш. В. Пачовський, М. Підгірянка (Домбровська), В. Бірчак, О. Вахнянин, К. Заклинський, Л. Бачинський, І. Цокан. Вони докладали всіх зусиль, щоб виховати справжніх патріотично свідомих громадян краю та поширити на Закарпатті кращі традиції української педагогічної думки. Для цього видавалися підручники, навчальна, науково-популярна література. Для учнів було створено скаутську організацію «Пласт». Також «Просвіта» вимагала впровадження в усіх сферах життя української літературної мови замість штучного «язичія».

Дуже важливою була робота, спрямована на поширення етноніму «українець». Справа в тому, що місцеве населення переважно вживало етнонім «руський», що дозволяло русофілам спекулюючи на назві, твердити, що руські це русские, а не українці. Щоб протистояти подібним спекуляціям «Просвіта» проводила тематичні лекції, на яких пояснювалося різниця між руськими та рускими, вживалася назва «українець» (синонім руський), проводилося патріотичне виховання, особливо молоді. Організовувалися масові заходи, такі як I з'їзд молоді 1928 р., II з'їзд молоді 1934 р., просвітянські з'їзди, які вимагали від чеського уряду визнати населення Закарпаття українцями.

Загалом своєю сумлінною працею «Просвіта» посприяла культурному та національному відродженню Закарпаття, поширенню тут української культури та усвідомленню місцевого населення себе українцями.

1. А. Д. Пять літ діяльності «Просвіти» 1920–1924 // Календарь «Просвіта на рок 1926». – Ужгород, 1925. – С. 40–48.
2. *Баглай Й.* У вирі українського національного пробудження. – Ужгород: Гражда, 1999. – 23 с.
3. *Бірчак В.* Літературні стремління Підкарпатської Руси. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 191 с.
4. *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – 159 с.
5. Волошин А. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – 447 с.
6. Державний архів Закарпатської області, ф. 72, оп. 2, спр. 5.
7. Державний архів Закарпатської області, ф. 72, оп. 2, спр. 61.
8. Державний архів Закарпатської області, ф. 72, оп. 2, спр. 85
9. Державний архів Закарпатської області, ф. 72, оп. 2, спр. 1.
10. *Мазурок О.* Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород: УжНУ, 2001. – 292 с.
11. Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
12. *Федака П.* Нарис історії товариства «Просвіта» Карпатської Руси-України (1920–1939). – Ужгород, 1991. – 52 с.
13. *Хименець Ю.* Закарпаття земля української держави. – Ужгород: Карпати, 1991. – 144 с.
14. *Хименець Ю.* Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1998. – 396 с.
15. *Шандор В.* Спомини. – Ужгород: Гражда, Карпатський Союз, Інк., Нью Йорк, Н.Й., 1996. – 388 с.

О.В. Павлишин*

ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК НАЦІОКОНСОЛІДУЮЧИЙ ЧИННИК

Бурхливі суспільні перетворення, свідками яких ми є, відроджують тему пошуків оптимальних форм організації громадянського суспільства, політичної доктрини, найбільш прийнятної для України, ідеї, здатної консолідувати громадян різних національностей і віросповідання незалежно від регіону, в якому вони мешкають.

---

* кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри філософії права та юридичної логіки КНУВС, м. Київ

Сучасна Україна характеризується виразними, подекуди навіть драматичними регіональними особливостями. Наявність таких особливостей зумовлена різною історичною долею регіонів держави, тривалим і болісним шляхом формування сучасної національної території.

На тлі економічних катаклізмів і різкого зниження рівня життя, позбавлений старих ідеологічних орієнтирів народ, національна самоідентифікація якого лише формується, став жертвою глобальних маніпуляцій масовою свідомістю, результатом яких стало загострення внутрішньодержавного протистояння за національними, релігійними, мовними та регіональними ознаками.

Люди старшого покоління часто мислять стереотипами, які використовуються політтехнологами під час електорального програмування, а молодь ще не володіє достатнім досвідом, щоб зрозуміти істинну суть популістських гасел, і підтримує радикальні ідеї, які продукують політики.

Наслідком такої суспільної ситуації на фоні протистояння між гілками влади та клановою боротьбою стає розчарування щодо будь-яких політичних ініціатив, зниження політичної активності, недовіра до влади, зневага до закону, що негативно впливає на рівень національної самосвідомості та призводить до загострення внутрішніх конфліктів.

Виходом із такого зачарованого кола, яке загрожує глобальними небезпеками геополітичного характеру, є лише послідовна та цілеспрямована виховна робота серед молоді. Україна потребує покоління енергійних людей, для яких права та свободи іншого є непорушною цінністю. Таке розуміння є необхідною передумовою закінчення перехідного періоду, що переживає нову фазу, та довгоочікуваного формування громадянського суспільства.

Як відомо, кожна розвинена держава свій шлях до забезпечення високого рівня життя та соціального захисту населення розпочинала з удосконалення освітньої системи. Провідну роль світоглядної підготовки студентів навчальних закладів у демократизації суспільно-політичного життя вже давно оцінили і визнали на Заході: «Якщо ми думаємо, що суспільство є недостатньо освіченим, щоб здійснювати свою владу з повною відповідальністю і компетентністю, то вихід із такого становища полягає не у позбавленні суспільства влади, а в наданні йому цієї влади за допомогою освіти», – заявляв один із батьків-засновників США Томас Джефферсон.

Від 1991 р. активно викоринюються елементи радянської ідеології з навчальних курсів, що призводить до зменшення питомої ваги загальнотеоретичних дисциплін у системі підготовки спеціалістів. Це викликає закономірне занепокоєння, адже саме дисципліни філософського циклу, на наше переконання, здатні допомогти у вирішенні проблем світоглядної підготовки української молоді. Національна самоідентифікація та консолідація українців великою мірою залежить від усвідомлення і засвоєння українською молоддю в процесі навчання комплексу фундаментальних етичних та естетичних цінностей, які об'єднують людей на рівні загальнонаціональних уявлень про добро і зло, честь і гідність, обов'язок і відповідальність, потворне та прекрасне, піднесене, величне, героїчне та трагічне, сенс життя і щастя. Ідеї добра і прекрасного визначають всю змістовну суть і спрямованість класичної етики та естетики, стаючи одночасно предметом етико-естетичного пізнання, принципом його організації. Таким чином, добро та прекрасне визначаються як субстанційні основи етичного та естетичного досвіду взагалі, через який світ сприймається у гармонії.

Важливо розуміти, що засвоєння комплексу моральних цінностей забезпечує формування не лише духовної цілісності та індивідуальної неповторності особи, а й розвиток її гуманістичного творчого ставлення до своєї професійної діяльності, культури спілкування з різними категоріями населення, моральної досконалості, можливості подолання професійної деформації. У вихованні цих якостей значне місце належить курсам етики та естетики, які, з урахуванням профілю закладу освіти, доцільно викладати як у загальнонотеоретичній, так і в професійній площині.

Етика та естетика як навчальні дисципліни безпосередньо пов'язані з потребами української держави і суспільства у формуванні комплексу морально-естетичних якостей у представників різних професій, насамперед тих, чия діяльність регламентується комплексом морально-етичних норм. Відповідний рівень морально-етичного розвитку спеціаліста разом із професійними знаннями, умінням і навичками є невід'ємними компонентами професійної зрілості працівника.

Зокрема, юристам етику слід викладати з урахуванням їхнього фаху (це може бути курс професійної етики для юристів або ж юридичної етики), адже в процесі юридичної діяльності необхідно не лише мати загальне уявлення про мораль, її сутність і значення в житті

людини, але й варто враховувати існування цілого комплексу специфічних для цієї діяльності моральних норм, а також морально-етичні особливості типових для правника життєвих і професійних ситуацій. Це ж стосується і багатьох інших гуманітарних професій, пов'язаних із працею в системі «людина – людина»: освітян, лікарів, державних службовців, інших працівників соціальної сфери.

Слід зазначити, що від загальної ерудиції та рівня розвитку морально-естетичної культури молодого людини залежить не лише її поведінка в побуті, родині, у товаристві, але значною мірою й ефективність виконання покладених на неї професійних завдань. Високий рівень морально-професійної та естетичної культури молодих спеціалістів є запорукою та передумовою формування нової конструктивної професійної парадигми, яка позитивно впливатиме і на внутрішньодержавні консолідаційні процеси.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

А.Г. Гольцов*

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПОЛІТИЧНУ ЕЛІТУ УКРАЇНИ

На формування і розвиток політичних, економічних, соціальних та культурних процесів усередині держави, на загальну внутрішньополітичну ситуацію в країні суттєво впливає зовнішнє геополітичне середовище. Слід відзначити і зворотній процес впливу певної політичної ситуації в країні на геополітичну ситуацію в сусідніх державах. Вельми актуальним є дослідження проблемних аспектів внутрішньополітичної ситуації в Україні, пов'язаних з геополітикою Заходу на чолі із США та Росії, особливостей діяльності провідних політичних сил України залежно від зовнішнього геополітичного впливу.

З точки зору геополітичного положення Україну можна уявити затисненою між двома могутніми військово-політичними акторами – НАТО із заходу і Росією зі сходу та північного сходу. Росія і Захід мають зараз спільні геополітичні інтереси, пов'язані з боротьбою проти ісламістського екстремізму і недопущення зростання могутності нових геополітичних «полюсів». Проте, у світовому і євразійському геополітичних «розкладах» Росія і НАТО є конкурентами, між якими йде змагання за сфери впливу на стратегічно важливі ареали геопростору в Східній Європі та Південно-Західній Азії.

Завдяки своїм потенційним можливостям за наявності могутньої ефективної консолідуючої владної сили Україна спроможна була б успішно відігравати в Південно-Східній Європі і Чорноморському регіоні роль регіональної держави. Здобувши незалежність, Україна прагнула знайти свою геополітичну ідентичність. Багатовекторність у зовнішній політиці поєднувалася з хаотичними реформами у внут-

---

* кандидат географічних наук, доцент (МАУП, Українсько-арабський інститут міжнародних відносин ім. Аверроеса), м. Київ

рішньодержавному житті. У кінці 90-х рр. ХХ ст. був проголошений головний вектор зовнішньої політики – європейський. Однак, формальний геополітичний вибір у бік Європи поєднувався з постійними поступками у відносинах з Росією.

Зовнішня імперська геополітика Російської Федерації поширюється не лише на Україну, а й на весь пострадянський геополітичний простір. Створюються інтеграційні угруповання (наприклад, ЄЕП), покликані забезпечити панування «ліберальної імперії» на пострадянському просторі. Як головний важіль використовується гео економічний тиск, зокрема за допомогою цін на природний газ. Враховуючи величезне транзитне значення України, Росія буде довго і запекло боротися за встановлення контролю над її газо- і нафто-транспортною системою. Під гаслами підтримки прав і свобод російського та «російськомовного» населення, православ'я здійснюється культурна експансія нової Російської імперії до нових незалежних держав. Російський неоімперіалізм використовує геополітичну доктрину євразійства, включаючи більшу частину України до євразійської цивілізації. Задля збереження своєї гегемонії Росія активно підтримує в Україні ті політичні сили, які виступають за тісніший політичний та економічний союз з нею.

США зацікавлені у підтримці в Україні прозахідних політичних сил, які створюватимуть сприятливе для військово-стратегічної та економічної експансії Заходу середовище і проводитимуть антиросійську зовнішню політику. США здійснюють тиск на владну політичну еліту України, підштовхуючи її до більш активного руху до Північноатлантичного альянсу, проамериканського зовнішньополітичного курсу щодо «недемократичних» режимів тощо.

Політичний режим Л. Кучми намагався балансувати між Сходом і Заходом, шантажуючи кожну зі сторін можливістю тіснішого союзу з іншою. Національно свідомі, по-державницькому налаштована політична еліта не сформувалася в Україні через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників. Частина політичної еліти є залишком колишньої партійно-комсомольської еліти радянської доби. У внутрішньополітичній сфері бажаною для владної верхівки формою життя був застій як найоптимальніша форма існування еліти (точніше псевдоеліти), утримування нею своїх майнових привілеїв, подальшої можливості скуповувати за безцінь промислові підприємства, безконтрольного розкрадання державної власності тощо. Компраторська еліта, яка підживлюється політичним і фінансовим впливом

з-за кордону і має на меті якомога швидше у будь-який спосіб розбагатіти, шукає лише шляхи подальшого позазаконного збагачення і збереження награваного, для чого їй також потрібна закордонна підтримка.

В Україні відсутня повноцінна єдина політична еліта, яка виражала б інтереси переважної частини населення, спроможна була проводити самостійну зовнішню і внутрішню політику, спрямовану на повноцінний захист національних інтересів, могла б взяти на себе всю повноту відповідальності за політичну, правову, економічну ситуацію в країні. Національно-демократичні політичні сили роз'єднані, змагаються між собою за вплив на електорат і за честь бути найбільш «чистими» націонал-патріотами. За роки незалежності значна частина провідних політиків-демократів більшою чи меншою мірою долучилася до корупційних схем розкрадання державної власності. Нездійсненими поки що виявляються спроби поєднати ідеологію українського державництва і патріотизму та ідеологію лівоцентризму для розбудови сильної демократичної держави із соціально-орієнтованою ринковою економікою.

У результаті «помаранчевої революції» особи у владних кріслах змінилися, проте самі методи управління, призначення на керівні посади, засоби незаконного розподілу матеріальних благ залишилися ті ж самі. Економічні реформи в усіх галузях господарства так і не були проведені, життєвий рівень населення на хвилях зростання цін на різні товари та послуги так і не підвищився. Нова політична еліта за короткий термін втратила довіру значної частини народу через непослідовність, непрофесіоналізм, корупційні скандали, непотизм (кумівство) на вищому рівні тощо. Парламентські вибори 2006 р. і формування «антикризової коаліції» призвели до перерозподілу влади між провідними політичними угрупованнями. Нині (на початку квітня 2007 р.) протистояння між провідними політичними кланами в Україні досягло апогею.

Спроможність адекватно відповідати на зовнішні геополітичні виклики є індикатором політичної зрілості й життєздатності правлячої політичної еліти. Для цього потрібна підтримувана переважною більшістю населення національна стратегія політичних дій усередині держави і на міжнародній арені.

Потрібний суспільний консенсус між різними суспільними групами населення, регіональними спільнотами Сходу, Півдня, Центру і Заходу України. По-державницькому орієнтована політична еліта

має спрямувати внутрішню політику на активний розвиток українського суспільства за своїм власним сценарієм, а не на основі безглузкого копіювання іноземних рецептів. Необхідна самостійна, виважена, ефективна та економічно вигідна зовнішня політика, яка відповідає національним інтересам України, а не зовнішніх геополітичних «гравців» чи із Заходу, чи зі Сходу.

В.Х. Арутюнов*

УКРАЇНЬСКА ПЕРСПЕКТИВА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ І МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

Проблеми цивілізаційного вибору України знаходяться в центрі уваги сучасних українських політологів, соціологів, культурологів і філософів (В.П. Андрущенко, С.Б. Кримський, М.І. Михальченко, Ю.В. Павленко, М.В. Попович, Г.Г. Почепцов, О.М. Семашко, В.А. Скуратівський, Є.І. Суїменко та ін.). Аналіз праць дозволяє стверджувати, що сучасна модель розвитку людства спирається, насамперед, на творчі можливості людини, і головною формою капіталу стає людський інтелект, духовний потенціал суспільства.

Якщо акцент поставити на розвиткові, то потрібно з'ясувати, хто ж є справжнім суб'єктом цього процесу і де виникає поштовх до виходу суспільства на нові цивілізаційні орієнтири. Це не пояснюється створенням необхідних передумов або посиленням на об'єктивні, тобто стихійні історичні обставини. Тільки активний творчий інтелект, розум і висока духовність, що створюються культурою, здатні вивести суспільство із стану занепаду. Тому головною стратегією культурного відродження України є її вихід у контекст європейської системи цінностей із такими похідними від неї елементами, як демократія, ринкова економіка, вільний інтелект тощо.

Україна – це не тільки певна територія і населення, історична пам'ять і культура, але також ціннісне поняття, що визначає норми поведінки і мислення певної цивілізаційної єдності людей. Бути україн-

---

* кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного економічного університету, м. Київ

цем означає бути прилученим до європейської цивілізації у формах певної мови культури, але культури відкритої до світових досягнень людства. Нація не може бути чимось ізольованим і замкненим у собі. Як зазначає С.Б.Кримський, найпотужнішою селективною системою затвердження культури є національні чинники, бо нація – визначальна сфера функціонування культури.

В українському суспільстві існують різні форми й осередки культури, які є традиційними для України, але сформувалися в інонаціональних спільнотах. Йдеться про росіян, білорусів, поляків, євреїв, кримських татар, вірмен, угорців тощо. Більш того, реальний стан справ такий, що ні українська мова, ні культура не є абсолютно домінуючими в житті країни. Той рівень культури, що формує у людей загальносвітові й універсальні цінності, є російськомовним, наука й інтелект також працюють, як правило, у російськомовних схемах ментальності. Більш того, культура міст, великих цивілізаційних центрів країни також є переважно російською. Українські ж форми культури використовуються лише як декорації для місцевого колориту. Тому стратегічною для незалежної української держави є саме **політика українізації**, але вона повинна здійснюватися демократично, без насильства, шляхом створення необхідних умов для розквіту української мови і культури, а не шляхом заборон і директив. Українська культура не потребує утвердження за допомогою насильства над іншими культурами, вона є достатньо розвинутою, має досягнення світового рівня. Вона потребує лише уваги і сприятливих умов для розвитку.

Історично українська культура формувалась і продовжує розвиватися на **перехресті впливів із Заходу, Півдня і Північного Сходу**, але вона також має глибоке самобутнє коріння, яке сягає архаїчних часів. Її розвиток відбувався нерівномірно, були часи розквіту і часи занепаду. Інколи намагалися зробити вигляд, що вона зовсім не існує, як не існує сама українська нація. В наш час загрози українській ідентичності виникають через посилення тенденцій до космополітизації культури, її цивілізаційної складової. Взагалі такі ж проблеми постають і перед будь-якою європейською національною культурою, але в Україні вони вкрай гострі, бо дуже довгий час національна культура перебувала тут на межі виживання.

Сучасне цивілізоване суспільство потребує найбільшої диференціації, враховуючи й етнокультурну диференціацію. Саме специфічні особливості тієї або іншої національності створюють умови

для інтенсивнішого розвитку всього суспільства. Кожна нація має свій власний досвід культурного та духовного, життєвого будівництва. Обмін досвідом збагачує духовне життя кожного народу, пов'язане з особливими формами економічної діяльності.

Визначення Україною власних інтересів у геополітичному й економічному просторі сучасного світу має відбуватись на ґрунті усвідомлення нею і власних геокультурних інтересів, які полягають, насамперед, у визначенні сфер взаєморозуміння з іншими країнами і напрямів можливої культурної експансії. Осередки українства існують у різних частинах світу, зокрема в Аргентині, Австралії, Білорусі, Казахстані, Канаді, Молдові, Німеччині, Польщі, Росії, США та інших країнах. З одного боку, не можна применшувати значення західної діаспори у процесах національно-культурного відродження України, але сьогодні і перед нею постали проблеми національного виживання. З іншого – головним напрямком культурної експансії для України слід вважати Схід, де на теренах колишнього СРСР збереглися значні прошарки українського населення. Але Україна в широкому розумінні не може обмежуватися лише внутрішньо-національними проблемами, а повинна активно стверджувати себе у зовнішньому світі, шукати шляхи доведення власних форм світосприйняття та розуміння інших культур, намагатись віднайти взаємоприйнятні форми спілкування з іншими країнами та народами. Для цього потрібно чітко і послідовно усвідомити власну україноцентристську модель світу і піднести її до рівня, зрозумілого світовій цивілізації. Вона повинна ґрунтуватися на власному культурному та історичному досвіді, на досвіді спілкування з іншими країнами протягом тисячоліття, усвідомленні власних життєвих і стратегічних інтересів у різних регіонах планети. Йдеться про створення ціннісної системи, яка б дозволила окреслити ті сфери реальності, що мають значення для України, визначити **пріоритетні напрями її активності у міжнародному просторі.**

Російський орієнтир розвитку України в міжнародному просторі визначається тим, що Росія має тісні зв'язки з нашою країною в культурі, історії, політиці, економіці. В нових умовах ці зв'язки неминуче трансформуються, але в жодному разі не повинні приводити до конфліктних ситуацій. Навпаки, довготривале спільне історичне життя, спорідненість мови та культури мають сприяти цивілізованим відношенням між двома державами. Але цьому заважають, з одного боку, проімперська ментальність політичної та культурної

еліти росіян, а з іншого – домінування в українській політичній еліті випадкових, провінційних, некомпетентних осіб. На жаль, ці проблеми розв'язати дуже важко, і вони будуть існувати ще довгий час. Безсумнівно, що **російська культура і мова** виконують **посередницьку функцію** у системі зв'язків української свідомості з досягненнями світової цивілізації в умовах відсутності достатньої репрезентації останніх у формах української культури. Саме тому **на певний час** найбільш раціональна стратегія для України – **зберігати цей канал комунікації зі світовою культурою**.

Європейський орієнтир розвитку України у світовому просторі є не менш важливим, ніж російський, тому що вона, як європейська держава, намагається інтегруватися в об'єднану Європу. Усвідомлюючи себе європейцями, українці беруть на себе обов'язки щодо **додержання цивілізованих стандартів життя, поведінки та мислення**. Це потребує від держави значних зусиль і коштів, що мають вкладатись у процеси трансформування українського менталітету, на створення нової політичної, економічної, культурної еліти європейського класу. Така стратегія є найбільш привабливою для України і в історичній перспективі надасть великі дивіденди для демократичного розвитку країни, поліпшення життєвого рівня населення, створення надійної системи безпеки.

Ісламо-тюркський орієнтир розвитку України пов'язаний з наявністю в українській культурі численних впливів тюркомовного та ісламського чинників, розповсюдженістю ісламу серед деяких автохтонів Криму (кримських татар), у прикордонних країнах (Туреччині, Грузії, Болгарії та Росії), арабських країнах, Ірані та Азербайджані. Тобто на південних кордонах Україна має справи з країнами і народами, які **керуються принципово іншою системою ціннісних орієнтацій, але з якими вкрай необхідно навчитися досягати взаєморозуміння**. Економічні та політичні інтереси України на Півдні і Близькому Сході вимагають створення належних державних, приватних і суспільних інституцій для вивчення можливостей щодо їх реалізації в цьому напрямі.

Сучасний стан національної культури та інтелекту зумовлений загальною економічною ситуацією в країні. Вона, як відомо, не є достатньо сприятливою для розвитку культури. Стратегії гуманітарного розвитку культури повинні мати пріоритет перед усіма іншими аспектами. Фундаментальним інтересом держави є захист і всебічний розвиток інтелектуально-духовного потенціалу суспільства. Тут

не можна допустити відставання або відступу назад порівняно з провідними країнами світу, бо це призведе до того, що Україна стане другорядною державою колоніальною частиною великих інтелектуально-силових центрів світу.

На думку багатьох політологів, існує декілька сценаріїв соціально-економічного, політичного і культурного розвитку України з урахуванням цивілізаційних орієнтирів.

Перший з них **євразійський**, згідно з яким Україні необхідно компіювати російську ідею євразійства. Але при цьому прихильники такого сценарію не враховують, що українцям зовсім не притаманні ні імперські апетити, ні намагання домінувати в Європі та Азії, ні претензії на роль наддержави. Тому реалізація «євразійства» для українців створить небезпеку **інволюції** від нації до етносу, від етносу до етнікосу (звичайного географічного ареалу з деяким етнічним «колоритом»), від етнікосу до звичайної євразійської провінції (місцевого варіанту загальноросійської культури та цивілізації).

Другий сценарій **квасимісіонерський**. Згідно з ним Україна приречена на місію посередника між Сходом і Заходом, **роль епіфеномену обох світів** (для Заходу бути Сходом, а для Сходу Заходом), цивілізаційну вторинність. За такого сценарію жодна з цивілізацій не буде визнавати її своїм повноцінним членом. Унаслідок цивілізаційної невизначеності виникають цивілізаційно-культурні епігонство та еkleктизм, непевне геополітичне «балансування» на межі світів, невизначеність власної етнополітичної ідентичності, «озирання» то на Схід, то на Захід, відсутність виразного цивілізаційного обличчя та цілісної і достатньо потужної цивілізаційної своєї суб'єктності.

Третій сценарій **єврофагічний**. Згідно з ним Європа поглине Україну, знищить її специфічну культуру, менталітет української нації. Така спрямованість розвитку є найменш можливою з огляду на велику психокультурну дистанцію (особливо на рівні «серединних» соціонормативних культур і дуже слабку «персоніфікованість» української характерології та менталітету).

Четвертий сценарій **добудови Другої Європи** довкола трикутника «Київ – Бухарест – Варшава». Згідно з ним повинен реалізуватися внутрішній потенціал культуротворення та самоорганізації українства як цілісного культурно-цивілізаційного комплексу, який неминуче буде дрейфувати (в аксіологічному та соціопсихічному планах) до цінностей західних цивілізацій.

П'ятий сценарій **самодостатнього розвитку України третім шляхом**. Згідно з ним Україні слід шукати свій власний, третій шлях (ані схід, ані захід). Цей власний шлях може привести до нового ізоляціонізму і неминучого цивілізаційного колапсу внаслідок наростання ентропійних тенденцій (як це спостерегається у цілком замкнутих системах).

Шостий сценарій **причорноморський**. Згідно з ним Україна очолює союз **країн Причорномор'я**, що розташовані на її південних кордонах і які не можна однозначно віднести ані до Європи, ані до Азії. Сценарій частково реалізований у вигляді організації ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), але він надто політизований, щоб бути життєздатним, бо деякі з членів цієї організації намагаються підштовхнути Україну на дії проти національних інтересів Росії і Вірменії.

Сьомий сценарій **балто-чорноморський**. Згідно з ним Україна може створити з деяких країн пострадянського простору **дугу між Балтійським і Чорним морями**. Слабкість цього сценарію в невизначеності мети, бо невідомо, які функції буде виконувати ця дуга: «санітарного» кордону, «буферної зони» або нейтрального посередника між Росією і Заходом.

Т. Софіюк*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Проблема формування громадянського суспільства в Україні є надзвичайно важливою. Наша держава не спромоглася швидко здійснити демократичні правові перетворення, створити ефективно діючі інститути громадянського суспільства, як це зробили західні сусіди.

Громадянське суспільство утверджувалося протягом століть (від кінця XVII ст.) навіть у західних демократіях. Сам процес перебудови психології, суспільного розвитку триває дуже довго. Варто додати

---

* студент Національної академії управління, м. Київ

до цього ще й посттоталітарний синдром у свідомості українців, складнощі перехідного періоду, численні помилки влади. Створення громадянського суспільства у посттоталітарних країнах є особливо складним і небезпечним процесом, адже воно, за висловом Дж. Кіна, «дарує свободу деспотам і демократам рівною мірою». Сьогодні дослідники громадянського суспільства в Україні не виключають можливості його «згортання» і відновлення тоталітаризму або, принаймні, застою у його розвитку й утвердженні авторитаризму, як це відбулось у деяких пострадянських республіках.

Варто пам'ятати, що перехід до ринкових відносин в економіці, зростання рівня життя населення до європейського рівня, утвердження народовладдя можливе лише за умови існування міцного громадянського суспільства. Справжнє відродження ідеї громадянського суспільства в Україні розпочалося в 90-ті рр. ХХ ст. разом зі становленням вітчизняної школи політичної науки. Сьогодні деякі дослідники вважають, що громадянське суспільство є ідеалізацією західної політичної культури, оскільки його реалізація неможлива. То де ж істина?

Концепція громадянського суспільства сформувалася як усвідомлення переходу суспільства до цивілізованого стану, встановлення між членами суспільства тісних соціальних зв'язків, які забезпечували його силу і стійкість.

Теорія громадянського суспільства ґрунтується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, невтручання держави в життя громадянського суспільства. Відносини і взаємовплив громадянського суспільства і держави – цих двох підсистем єдиної суспільної системи – є визначальними у забезпеченні демократичного розвитку країни.

Громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими, політичними відносинами між індивідами, які неопосередковані державою. В ньому вільно розвивається асоціативне громадське життя, діють установи та ЗМІ, формуються і функціонують найрізноманітніші громадські об'єднання.

Громадянське суспільство потребує і створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини її функцій органам самоврядування. Воно розвивається в умовах правової держави і саме є базою для неї. Рівновага між громадянським суспільством і державою – важливий чинник стабільного демократичного розвитку, а її порушення веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості та політичного безсилля народу.

За роки незалежності в Україні сформувалася мережа інститутів громадянського суспільства, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства, рис, які істотно відрізняють його від життя за комуністичного режиму. Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ.

Водночас активність громадських організацій та їхній вплив на суспільне життя і свідомість людей ще недостатні, а рівень правової захищеності індивідів і груп, які вони утворюють, далекий від бажаного. Засоби масової інформації, які мали б підвищувати рівень цієї захищеності, самі поки що потребують захисту. Тиск як з боку держави, так і з боку могутніх приватних інтересів позбавляють ЗМІ свободи та неупередженості, а людей – повної та об'єктивної інформації. Це особливо помітно в періоди, коли вирішуються важливі політичні питання (під час виборів, референдумів, політичних кризових ситуацій тощо).

Громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало противагою владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), у судово-правовій системі. Покладання на «зв'язки» при захисті особистих інтересів та на «керівництво» при розв'язанні суспільних проблем, так само як і мовчазне сприйняття зловживань під час виборів і референдумів, свідчать про те, що політична культура громадянськості в Україні залишається недостатньо розвинутою.

Заважають вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські орієнтації більшої частини людей; їхнє сподівання на те, що порятунок прийде від «сильного лідера» і, як наслідок, вичікувальна позиція замість громадянської активності. Загалом, можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати свої власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії.

Існує доволі розповсюджений стереотип, що громадянське суспільство не можна будувати. З одного боку, в цьому твердженні є зерно правди. Адже засновані на довірі стосунки і бажання об'єднуватися не можна запрограмувати згори якимось рішенням чи законом. Але, з іншого боку, якщо врахувати, яку велику роль у станов-

ленні громадянського суспільства відіграє правове поле, створене державою, а також соціальна структура, тип якої у перехідному суспільстві прямо залежить від урядової політики, то стає очевидним, що серед чинників, які обумовлюють силу або, навпаки, слабкість громадянського суспільства, важливу роль відіграє держава та її зусилля щодо формування умов для функціонування громадянського суспільства. Серед шляхів покращення ситуації з формуванням громадянського суспільства в Україні можна назвати такі:

- утвердження принципу верховенства права, формування правової держави та самообмеження держави у взаєминах з громадянами та їхніми організаціями, визнання нею автономності структур громадянського суспільства;

- підвищення рівня гарантованості прав і свобод; позбавлення людей страху бути покараними «за ініціативу» і самостійні дії; забезпечення більшої захищеності громадян від свавільних дій уряду і місцевих властей;

- створення адекватної соціальної структури на основі розвитку приватної власності та ринкових відносин, формування середнього класу, підвищення життєвого рівня основної маси людей, звуження сфери бідності, з одного боку, та обмеження впливу олігархічних кланів, – з іншого;

- продовження практики створення найрізноманітніших захисних і самодопомогових організацій, здатних виконувати соціалізуючі функції, а також громадських та громадсько-політичних організацій, які стежать за дотриманням права урядовцями і не допускають їхнього втручання у громадське життя;

- розвиток системи спонсорської допомоги та меценатства (у тому числі й шляхом удосконалення законодавства);

- забезпечення вищого рівня незалежності ЗМІ та їх активної участі у формуванні громадянського суспільства через просвіту громадян і популяризацію громадських ініціатив;

- використання сімейного виховання, системи загальної та професійної освіти для формування нових цінностей та орієнтацій молоді;

- відродження національної традиції громадського життя і пошанування закону.

Істини не буває, але правда життя у тому, що громадянське суспільство є життєво необхідним для нашої держави. Постає питання – бути чи не бути Україні. Тільки громадянське суспільство може

консолідувати український народ, вирішити численні суперечності, допоможе побудувати заможну державу власними руками. Всі розвинені країни світу досягли процвітання лише завдяки ініціативі й активності громадян. Іншого шляху бути не може. Демократія не тождна поняттю «верховенства законів», тим більше якщо ці закони виправдовують сумнівні моральні принципи для узаконення норм за допомогою функції примусу. Не може також бути й мови про єдність духовну, доки не досягнуто матеріального добробуту.

Зараз ми перебуваємо на тій стадії розвитку, яку західні демократії пройшли двісті – триста років тому, тобто на стадії переходу від феодалізму до капіталізму. Тому для згуртування народу, його монолітності необхідна спільність інтересів людей, вміння захистити їх, обороняючись законом. Нам потрібне молоде буржуазне суспільство, яке утверджує ліберальні свободи, підкорюється законові, формує громадську думку щодо загально значущих проблем. Лише в цьому майбутнє народу і держави.

А. Фарафонова*

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА СПОДІВАННЯ

Питання становлення громадянського суспільства в Україні стало надзвичайно актуальним для України як незалежної, суверенної держави. Починаючи з перших спроб самоствердження українців як нації і закінчуючи подіями сучасності існує безліч свідчень намагання побудови в державі громадянського суспільства, спроб самоствердитися і заявити про себе, як про сильну, згуртовану, вільну націю. Чи то національно-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького, чи то Помаранчева революція – мета та ідея одна. Безперечно, на сучасному етапі становлення громадянського суспільства в Україні виникає безліч проблем, що стали на перешкоді вільному і якісному формуванню даної категорії. Неправильно стверджувати, що в Україні розвиток громадянського суспільства знаходиться в зародковому

---

* студентка Національної академії управління, м. Київ

стані. Так, проблем і перешкод на шляху його формування за останні роки не поменшало, навіть побільшало, тим не менш не можна не погодитися, що в своєму розвитку дана царина суспільного життя пішла набагато вперед.

Формування громадянського суспільства в Україні відбувається стрибкоподібними темпами. Що це? Конвульсії, потуги застарілої соціальної, політичної та ідеологічної системи, чи випереджаючі час темпи розвитку суспільства, яке, як виявилось на практиці, набагато якісніше реагує на подразники, аніж це могли спрогнозувати відомі науковці. Розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні пройшов два важливих етапи становлення. Перший – це проголошення Україною незалежності у 1991 році. Цей етап визначається як національно-визвольний.

Другий – це події кінця 2004 – початку 2005 рр., який дістав назву демократичного. Сьогодні хотілося б повести мову про 2-й етап, оскільки він найближчий для нашого розуміння та усвідомлення, аналізу подій і наслідків. Зважаючи на події, які ще не встиг забути жоден з українців, будучи представником півдня, чи півночі, заходу чи сходу. Події, які зробили Україну відомою та популярною далеко за її межами, дали привід пишатися тим, що ми є вільними громадянами вільної держави. Ці події засвідчили наявність в Україні громадянського суспільства як сукупності соціально активних особистостей, які діють поза межами будь-яких об'єднань, сенсом існування якого є створення можливостей для найповнішої самореалізації. Українці заявили на весь світ про свою реальність, заперечивши трактування громадянського суспільства в Україні як чогось міфічного, нереального, як суспільного явища, яке, за прогнозами, могло б стати чимось вартим уваги та самодостатнім за кілька десятків років наполегливої праці. Український Майдан сколихнув Київ і, подібно до ланцюгової реакції, перекинувся на менші міста, зачепивши не тільки українську громадськість, а й українську діаспору далеко за кордоном.

Громадянське суспільство поступово визрівало на тлі безкінечної несправедливості та образ. Президентські вибори 2004 р., тобто їх фальшування, спричинили хвилю незадоволення та прагнення захистити свої невід'ємні природні права, зокрема право на свободу, яке для волелюбного українського народу завжди було чи не найголовнішим. Очевидною була сила та міць Майдану як суспільного явища, перспективи розвитку якого давали обнадійливі про-

гнози. Ми побачили, що світ підтримав нас у нашому прагненні самотвердитися. Але чи підтвердили ми довіру, яку нам надала світова громадськість? Чи виправдала теперішня влада надії та сподівання, які на неї поклав український народ у своїй незаперечній більшості?

Мова йде про те, щоб винести для себе важливі уроки, врахувати помилки та надбання Майдану, засвоїти набутий суспільний досвід для того, щоб використовувати його у подальшому на нових етапах розвитку громадянського суспільства в Україні. Після тих драматичних подій минуло немало часу, суспільство стало не таким, як було. В Україні зміцніли позиції незалежних арбітрів між народом і владою, стали надійнішими суспільні зв'язки, змінилася роль церкви в житті тощо. Це все говорить про розвиток громадянського суспільства в Україні, основною метою якого є прагнення стати саморегульованим.

Однак чи прийшла зі зміною керівництва влади зміна системи влади? Чи змінилася система громадського самоврядування? Чи змінилися економічні пріоритети та орієнтири цієї системи? Чи змінилися екологічні, або культурні пріоритети цієї системи? Певним чином так.

Зміни в українському суспільстві після Майдану, передусім, говорять про *демократичні параметри*. Найбільш реальних обрисів набувають політичні свободи, зокрема одна із політичних свобод – можливість вільно обирати. Друге – це *інформаційна революція*, яка сталася вже під час самого Майдану. Третій аспект – *економічний* (падіння ВВП, нерегульована взаємодія влади з малим і середнім бізнесом).

Культурна складова феномену Майдану губиться між політичним, інформаційним та економічним вимірами, хоча це також одна з важливих складових нашого буття. Свобода як виклик несвободі – стала найбільшим здобутком українського Майдану. Справедливість, до якої прагнули, якої вимагали, не запанувала в суспільстві, а відтак воно розчароване і зневірене. Цінності Майдану не стали цінностями суспільства. Більше того, перетворилися на пусті гасла, що дратують людей при одному лише згадуванні. Люди зневірилися не в тій ідеї, яку підтримали, вийшовши на майдани по всій Україні, а в тих політичних силах, політиках, яким народ довірив захист своїх прав та інтересів. Отже, чи варто нам чекати на нову хвилю громадянського пробудження, зважаючи на теперішню політичну

ситуацію? Чим вона стане, поступальним кроком вниз, чи новим витком піднесення та розвитку? Хотілося б вірити у якнайшвидше становлення повноцінного майбутнього громадянського суспільства в Україні.

О.В. Іванілов*

ПРИНЦИП АЛЬТЕРНАТИВНОСТІ ЯК ПОЛІТОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ (ЛОГІКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Категорія «політична альтернатива» у політологічній науці відносно нова, хоча існує чимало визначень та підходів щодо її трактування.

Принцип альтернативності передбачає можливість вибору між декількома суспільно-політичними та соціокультурними варіантами розвитку державної системи.

З історичної точки зору альтернатива у політиці трактується як існуюча, однак соціально нереалізована на даний момент можливість, якій притаманні такі філософські детерміністичні якості, як абстрактність і конкретність, формальність і реальність, безпосередність і перспективність.

Із поняттям альтернативності пов'язується розвиток усієї політичної сфери діяльності суб'єктів політики: держав, соціальних груп, політичних партій і політичної еліти. Такий факт обумовлюється тим, що у суспільно-політичному процесі беруть участь соціально неоднорідні, іноді протилежні сили (від ліворадикальних до ультраправих), які реалізують власні політичні цілі та програми.

Таким чином, альтернативність є формою прояву сутності політики. Дія конкретизованої категорії детально проявляється у так звані перехідні, трансформаційні періоди соціально-економічного та політичного розвитку, у критичні часи тощо. В такі періоди посилюється соціальна диференціація суспільства, його стратифікація

---

* викладач кафедри соціології, управління та євроінтеграції Інституту політології, соціології та права НПУ ім. М.П. Драгоманова, м. Київ

та сегментація; починають інтенсивно формуватися нові політичні партії та фракції, різного походження рухи, у тому числі з протилежними інтересами.

Прибічники політологічного тлумачення принципу альтернативності розглядають його як частину загального процесу модернізації, коли варіанти перетворень передбачаються в усіх основних компонентах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти тощо).

Основний зміст принципу альтернативності полягає у врахуванні, виборі та диференціації існуючих і варіативних структур, які забезпечують нову антропосоціетальну відповідність. Трансформаційний процес, що враховує особливості принципу альтернативності завершується встановленням нового соціокультурного балансу, який є по-новому суперечливим і відносним.

Принцип альтернативності пов'язаний із можливістю розвитку політичного життя та його окремих ланок за різних траєкторій, взаємозв'язків і структурних відносин. Необхідність побудови альтернатив, тобто визначення можливих шляхів розвитку політичних відносин, виникає завжди при переході від імітації сформованих процесів і тенденцій до передбачення їхнього майбутнього. Альтернативність не можна «змішувати» з імовірним характером прогнозування. Ймовірність є мірою підтвердження прогнозу, що ґрунтується на достовірному знанні законів, а також початкових і кінцевих умовах. Альтернативність, у свою чергу, передбачає можливість якісно різних варіантів розвитку політичних подій.

Основна задача практичної реалізації принципу альтернативності полягає в тому, щоб відокремити здійснені варіанти розвитку від тих варіантів, що передбачаються, або не можуть бути реалізовані. Це припускає розрізнення окремих альтернатив за ймовірністю їхньої практичної реалізації. Необхідно зазначити, що кожній альтернативі розвитку політичного процесу відповідає «своя» сукупність проблем, яку потрібно враховувати при прогнозуванні.

Яким є джерело виникнення альтернатив? Передусім можливі якісні зрушення, наприклад, при переході до нового політичного курсу. Сьогодні практично всі події, процеси, явища (як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні) розглядаються з позицій альтернативності. Варто враховувати і те, що на формування альтернатив впливають конкретні цілі політики. Вони визначаються сформованими тенденціями розвитку суспільних потреб, необхідністю ви-

рішення конкретних політичних проблем. Тим чином принцип альтернативності взаємодіє з принципом цілеспрямованості прогнозування.

Існує декілька типів політичних альтернатив:

1. Новий напрям політики відповідно до традиційних концепцій: значні зміни без варіацій існуючої політики. Це відносно безпечний шлях інновацій з притаманними їм ризиками. Розрахувати вартість та ефективність можна завдяки використанню в минулому базового концепту політики.

2. Нова політика з новими концепціями – найменш прийнятний тип альтернативи-стратегії, оскільки завдає значних труднощів при обрахуванні витрат та ефективності. Незважаючи на ризик, що є засторогою щодо її застосування, така політика може бути найкращим шляхом досягнення значного прогресу або радикального зменшення витрат чи суттєвого підвищення ефективності. Втім, витрати й ефективність важко підраховуються через новизну й значну кількість *непередбачених ситуацій*.

3. Інші варіанти існуючої політики – мінімальна модифікація чинної політики без зміни на рівні діяльності. Незначні зміни в напрямі політики не дають достатньо матеріалу для аналізу, а отже, важко підрахувати витрати й ефективність політики.

Таким чином, альтернатива – це набір конкретних, чітких, зрозумілих, грамотних дій, *виписаних* з уникненням абстрактних узагальнень. Тільки за таких умов можна зрозуміти її суть і значення, переваги перед іншими варіантами тощо.

Ті основні ідейно-політичні напрями, які сьогодні переважають в Україні, значною мірою виражають суть пошуків альтернативного шляху, форми руху до реалізації основної мети – формування справедливої, соціальної, демократичної держави прямого народовладдя.

1. Бех В.П. Генезис соціального організму країни: Монографія. – 2-е вид. доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.

2. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія. – К.: Академія, 1999. – 240 с.

3. Михальченко М., Самчук З. Україна межичасся: блиск та убозтво куртизанів. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 228 с.

4. Смартунов Л.В. Сравнительная политология: Теория и методология измерения демократии. – СПб., 1999.

5. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. – Ч. I-III. – М., 1992.

Є.П. Юрійчук*

ПРОПОРЦІЙНА СИСТЕМА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ: ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРС

У демократичному суспільстві тенденція представництва повинна посилюватися. Зміни у законодавстві про місцеві вибори мали б сприяти оптимізації демократичних перетворень у політичній системі України, інтеграції суспільства. При закріпленні принципу пропорційного представництва в місцевих органах влади законодавці говорили про ймовірне прискорення політичної структурованості українського суспільства та швидке формування багатопартійної системи ефективно діючих політичних партій. А ефективна робота представницьких органів влади є запорукою стабільності, єдності, інтеграції. В іншому випадку спостерігається аномія. Проте перехід до застосування пропорційного принципу на місцевих виборах був спричинений прагненням загальнонаціональних партій і рухів зламати опір місцевої еліти, яка збереглися від часів компартійної влади і ще більше зміцнила своє становище завдяки управлінню власністю, здійсненню приватизації у власних інтересах.

Пропорційна система покликана забезпечити наявність у представницьких органах реальної картини розстановки політичних сил у суспільстві. Однак вибори 2006 р. призвели до зворотнього результату – представництво не відповідало дійсності і не сприяло інтеграції суспільства на місцях. Це проявилось у таких аспектах:

1. Дезінтергації сприяла розпорошеність політичних сил вже на ранніх стадіях виборчого процесу, бо його реальними суб'єктами на місцевому рівні були не 45 зареєстрованих партій і блоків, а всього лише 5–7, що часто дезорієнтувало виборців. Більшість партій не мали і не мають не тільки місцевого, а й регіонального представництва. В обласних центрах навіть відсутні їх офіси. Тобто вони функціонують «віртуально», що зробило неможливим вчасно сформувати робочі виборчі органи (серед членів виборчих дільниць, а іноді й на чолі їх траплялися люди неосвічені, бомжі, алкоголіки, сто-

---

* кандидат історичних наук, доцент Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

рожі та ін.). Досвід місцевих виборів 2006 р. свідчить про явище гіпертрофованого залучення населення як учасників виборчого процесу.

2. Із реальних партій і блоків тільки 3–4 політичні сили були створені «знизу», тобто дійсно відображають інтереси населення і мають реальний постійний електорат, але населення обирало не серед партійних програм і перспектив суспільного розвитку, а серед конкретних представників партій, керуючись мажоритарним принципом, бо представники місцевої «партійної еліти» значною мірою непопулярні та невідомі. Списки кандидатів формувалися партійною верхівкою, «власниками» партій. Тому на місцевому рівні органи влади не представляють інтересів більшості верств населення, не завжди мають дійсну підтримку. Повсюдно спостерігається втрата окремими партіями, а особливо колишнього провладного табору, значної кількості членів після виборів. Це пояснюється крахом їхніх сподівань на отримання певних особистих вигод унаслідок перемоги. Натомість мажоритарний принцип більше забезпечує особисту відповідальність перед виборцями.

Партійні організації мало орієнтовано на місцеві проблеми, у абсолютній більшості відсутні систематизовані пропозиції до місцевих органів влади і самоврядування. У цих партій немає чітко окресленого електорату, самі їх лідери не можуть напевне сказати, на яку соціальну базу вони спираються, чий інтереси представляють, які цілі ставлять і як будуть їх досягати. Тому зрозуміло, чому населення практично не довіряє жодній із партій, є переважно департизованим, проте надмірно політизованим.

3. Низький рівень правової культури і невідповідний демократичним вимогам тип політичної культури учасників виборчого процесу призвів, з одного боку, до можливості маніпулювання свідомістю виборців на користь партій регіональної влади, з другого – до помилок і неправильного розподілу мандатів членами ТВК унаслідок незнання законодавства (зі змінами) і невмінню вираховувати виборчу квоту тощо. Можемо говорити про відсутність, за визначенням Р. Патнема, громадянської політичної культури.

4. Лідери виборчої гонки, маючи більшість у комісіях, проводили підрахунки відсотків голосів ігноруючи інтереси представників дрібних партій і відсікаючи можливості їх участі в розподілі мандатів, що спричинило недовіру до вже сформованих місцевих представницьких органів.

5. Формування органів місцевого самоврядування за партійними списками не відображає реальну картину територіального представництва. Окремі великі населені пункти, навіть райони виявилися взагалі не представлені в обласних радах на рівні регіону, що спричиняє розкол суспільства на регіональному рівні, хоча місцеве самоврядування покликане представляти і забезпечувати інтереси саме територіальної громади.

6. Використання пропорційної системи нівелювало ефективність інституту спостереження як засобу контролю за виборами внаслідок фізичної неможливості спостерігачів виконувати свої функції, відсутності бланків спостерігачів тощо, хоча вони були часто значно кваліфікованіші за членів комісій.

7. Одночасне проведення виборів до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування дискредитує вибори як політичний інститут, бо і ті виборці, які реалізували своє виборче право, і ті, які за складних організаційних умов не змогли його реалізувати, втрачають довіру до сформованих таким чином представницьких органів влади. В таких умовах сумнівною є легітимність політичної влади.

8. Слід очікувати, що у наступному електоральному циклі найуспішніші партійні обранці місцевого рівня будуть задіяні на загальнонаціональному рівні, а не сприятимуть вирішенню соціально-господарських, культурних та екологічних проблем місцевих громад. Фактично пропорційна система в Україні покликана створити чітко ієрархізовану партійну вертикаль на засадах демократичного централізму і підпорядкувати місцеві органи влади партійному керівництву з центру.

Українське суспільство вже проходило через це в радянські часи, але замість однієї партії буде засилля декількох, які, як і раніше, будуть уникати відповідальності за прийняті рішення. Завдяки цьому мережа органів місцевого самоврядування буде і далі відігравати роль інституційної опозиції, додаткового продукту політичної імітації та виконувати роль політичного дизайну.

Перехід до пропорційної системи на місцевих виборах, на наш погляд, знову перетворить органи місцевого самоврядування в декоративні суспільні інститути, як за радянської влади, бо вони не зможуть працювати автономно від центральної влади, хоча в суспільстві вже поступово складається розуміння необхідності існування незалежних громадських інститутів.

Отже, запровадження пропорційної системи на виборах органів місцевого самоврядування в Україні є передчасним, можливе тільки

із застосуванням преференцій, сприяє розколу українського суспільства.

Л.О. Коршевнюк*, Г.М. Галь**

КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Поняття «національна безпека» з'явилося у США після другої світової війни. Поєднання наукових розробок американців, європейців, східних політологів та спеціалістів і вчених колишнього СРСР дозволяє сформулювати загальну модель доктрини національної безпеки, що полягає у захищеності пріоритетних і життєво важливих інтересів держави, суспільства і людини, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства та своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

У сучасних умовах значне зміцнення та піднесення держави, формування української національної ідентичності може здійснюватися через розвиток комплексної системи забезпечення національної безпеки.

Забезпечення національної безпеки постає комплексом специфічних завдань:

- визначення об'єктів національної безпеки, тобто чітке означення того, що має пріоритетну цінність для розвитку суспільства і має бути захищеним;
- визначення загроз об'єктам національної безпеки, тобто що, у який спосіб і коли може становити загрозу для об'єктів нацбезпеки;
- визначення кола задач, що мають бути вирішені для своєчасного виявлення, запобігання й нейтралізації як реальних, так і потенційних загроз для об'єктів національної безпеки та створення комплексної національної системи безпеки;

---

* молодший науковий співробітник Міністерства економіки України, м. Київ

** головний спеціаліст відділу Міністерства економіки України, м. Київ

- розв'язання поставлених задач і виконання відповідних завдань із підтримки належного рівня національної безпеки.

Структура національної безпеки України. Об'єкти національної безпеки доцільно розділити на дві категорії: внутрішні і зовнішні. Внутрішні й головні об'єкти нацбезпеки України об'єднуються у чотири основні групи.

Територія. Територія постає історичною спадщиною держави та її народу і є головним її багатством. Державний кордон – це фундаментальна основа національної безпеки.

Громадяни і населення. Значущість держави на світовій арені визначається здатністю населення до генерації економічного та науково-технічного світового прогресу. Людські ресурси потребують виняткової уваги з боку держави.

Цивілізація і система цінностей. Іншою важливою групою об'єктів національної безпеки є досягнення народу у суспільному та духовному житті, морально-етичні й історичні цінності, тобто цивілізація. Виділяють шість основних світових цивілізацій. Перша – західна цивілізація, у якій домінують протестантські США, Велика Британія, Німеччина та Північна Європа. Друга – латиноамериканська, яка розвинулася на стику культур європейських народів та індіанців. Третя – східноєвропейська цивілізація, до якої відноситься Україна. Четверта цивілізація – це арабська або мусульманська. П'ята група – це індуїстська та буддистська цивілізації. Шоста – це далекосхідна «конфуціанська» цивілізація.

Природні і матеріально-технічні надбання. До цієї не менш важливої групи об'єктів національної безпеки можна віднести такі природні надбання: корисні копалини, ліси, річки, родючий ґрунт, флора, фауна, рекреаційні ресурси та всі матеріально-технічні досягнення народу: науково-дослідні й освітні установи, наукові досягнення, міста, транспортні, енергетичні та всі інші мережі, підприємства тощо.

У категорію *зовнішніх* об'єктів національної безпеки входять як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти оточення держави, її геополітичне розташування та різноманітні потоки, що спрямовуються через державу.

За наведеною класифікацією об'єктів національної безпеки можна визначити відповідні загрози й охоронні заходи. Так, для *територіальної цілісності* держави основні загрози можуть виникати з боку суміжних держав. На жаль, на даний час кордони України невизна-

чені, що є негативним чинником для національної безпеки. Більш того, певні загрози можуть впливати з негативних намагань певних сил розколоти Україну на лівобережну та правобережну або відокремити її частину за будь-яким іншим критерієм.

Щодо *людських ресурсів*, то в сучасних умовах Україна переживає складну демографічну кризу: смертність перевищує народжуваність, продовжується відтік кращої робочої сили та фахівців за кордон, відбуваються некорисні якісні перетворення структури нації – спостерігається все більше соціальне розшарування суспільства. Більш того, ці процеси ускладнюються поширенням і розвитком наркоманії, туберкульозу, алкогольного геноциду, психічних розладів, занепаду ролі сім'ї як основного інституту виховання повноцінних поколінь тощо. Недостатність заходів для покращення ситуації в демографічному секторі суттєво знижує рівень національної безпеки і може призвести до її значного підриву.

Необхідно зазначити, що *східноєвропейська цивілізація* в сучасних умовах у найбільшому ступені піддається ерозійному впливу як з боку заходу, так і зі сходу. Глобалізація та неминучі інтеграційні процеси потребують пильного контролю та недопущення руйнування специфічних духовних цінностей нації та самобутності народу, що фактично може бути ототожнено з руйнуванням національної безпеки.

Природним і матеріально-технічним надбанням особливо в період перехідної економіки загрожує найбільша небезпека. Охорони потребують природні матеріальні та біологічні ресурси. Особливу увагу необхідно звертати на техногенно-екологічну безпеку енергетичних об'єктів. Особливим важливим питанням постає стратегія розвитку Збройних сил України та її позиція в утвореннях колективної безпеки.

Відповідно до джерел загрози національній безпеці України розділяють на внутрішні та зовнішні. Виділені об'єкти та ймовірні загрози передбачають виконання певних функцій національної безпеки для підтримання її на належному рівні. До основних і обов'язкових функцій відносять моніторинг і прогнозування, підтримання рівня національної безпеки, виявлення та усунення реальних і потенційних загроз через застосування політичних, військових, економічних, екологічних, соціальних та інформаційних методів.

Таким чином, сучасний стан процесу формування української національної ідентичності визначає завдання з розробки принципів і

механізмів розбудови комплексної системи забезпечення національної безпеки України як нагальний і пріоритетний напрямок розвитку українського суспільства.

О.В. Кузнєцова*

КОНСОЛІДАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЧИННИК ПОДАЛЬШОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

На формування сучасної політичної еліти України вплинули соціально-економічні трансформації періоду розпаду СРСР. Україна переживає процес переходу від радянської партійно-номенклатурної еліти до еліти незалежної української держави, який у цілому завершується. Деякі науковці називають нову політичну еліту пределітою, інші – квазіелітою, бо вона не витримує випробувань на моральну зрілість, або називають її неелітарною – вона не має низки специфічних рис, наприклад, загостреного почуття особистої відповідальності за справу, за свої добре ім'я, за вищі державні інтереси, а не корпоративні, кланові інтереси [2, 35]. Хтось взагалі стверджує про відсутність політичної еліти в Україні.

Зазначимо, що у даній роботі політична еліта розглядається як верхівка політичних кіл без поділу на правлячу еліту та опозиційну (контреліту). Вона трансформується, відбувається процес зрощування політичної та економічної еліт, причому не тільки у Верховній Раді – крупні підприємці з'явилися в центральних і регіональних органах виконавчої влади. Це явище не тільки українське, подібна ситуація і в західних країнах (наприклад, в Америці [7]). Хоча кількість юристів та економістів в Верховній Раді України значно менша, ніж у західних [6, 89]. Можна назвати декілька причин цього, але, насамперед слід визначити, що наявність значної кількості представників господарчої еліти в українській політиці пояснюється тим, що на початку створення незалежної країни політиками більше уваги

---

* кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту залізничного транспорту, м. Донецьк

приділялось питанням національної ідентифікації, а не проблемам економічної стабільності та ринкового реформування. Це, передусім, стосується центральної влади. Водночас регіональні еліти пристосовувалися до нових політично-економічних умов і дотримувалися своєї, більш прагматичної політики [3, 54]. Є й позитивні сторони цього процесу. Так, з'явилися економічні підходи, які більш дієздатні у ринкових умовах. Але частіше це лобювання бізнес-інтересів, перевага особистих і групових інтересів над національними. О.В. Гаман-Голутвина називає цей прошарок впливових осіб як в економіці, так і політиці – універсалами [1, 25]. Політичну еліту не можна назвати суто політичною.

Щодо циркуляції еліт між регіонами та центром, то зазначимо, що основним механізмом легітимації влади у суспільстві, особливо для регіональної еліти, є вибори (як правило, парламентські). Регіоналізація політичної еліти чітко проявилася після виборів 1994 року. Але увагу регіональній селекції слід приділяти не тільки на виборах. У партійні списки повинні потрапляти і політичні лідери, і професіонали, здатні працювати у профільних парламентських комітетах, а також галузевих органах виконавчої влади, для того, щоб не відчувалася низька ефективність політико-управлінської діяльності, що впливає на якість політичних рішень, які приймаються. Хворобою політиків є надання обіцянок, які після виборів не виконуються.

Ще одним важливим питанням у вивченні розвитку політичної еліти в Україні є питання взаємодії з політичними елітами інших країн. Треба вивчати взаємовідносини між елітами різних країн, бо її політичне існування на міжнародній арені як актора світової політики залишається маловивченим [5, 89] (на відміну від досліджень внутрішніх відносин еліт).

Головним висновком аналізу розвитку політичної еліти є необхідність її консолідації. Для цього необхідний «добровільний консенсус» між різними частинами еліти за досягнення «суспільного договору» [4, 8]. Різномірність української політичної еліти впливає на розвиток країни. Народ – єдиний, але еліта не може знайти компроміс у головних питаннях, насамперед, зовнішньополітичних, що розколює країну, та буде її і далі розколювати, якщо незміниться поведінка політичної еліти. Якщо б еліта консолідувала свої дії на благо народу, населення б її підтримало і теж консолідувалося.

Перспективи консенсусної єдності груп еліт примарні. Але деякі приклади (хоча оцінки цих подій можуть бути різними) є. Так, ство-

рення спочатку антикризової коаліції, а потім коаліції національної єдності має різні причини, але ці тенденції все ж таки свідчать про об'єднання різних політичних сил. Чи буде воно довгостроковим, чи принесе користь країні – ці питання поки що залишаються невирішеними.

В Україні існують передумови консолідації еліт, оскільки країна розвивається у напрямі демократичних перетворень.

1. *Гаман-Голутвина О.В.* Региональные элиты России: персональный состав и тенденции эволюции // Полис.– 2004.– №3.

2. *Дмитренко І.* Самозвана «еліта» чи просто номенклатура? // Віче.– 2003.– №8(137).

3. *Крестева Ю.* Відносини центральної та регіональної еліт в Україні // Нова парадигма.– 2001.– №4.

4. *Михальченко М.* Еліта в Україні: їжте, куме, що зварили // Віче.– 2003.– №1(130).

5. *Фельдман Д.М.* Политическое взаимодействие элит стран СНГ // Полис.– 2005.– №4.

6. *Фесенко В.В.* Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития // Полис.– 1995.– №6.

7. *McCormick J.* Contain the Wealthy and Patrol the Magistrates: Restoring elite Accountability to Popular Government // American Political Science Review. – May, 2006. – Vol.100, No.2. P.147–161.

М.Д. Крекін*

ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Впродовж 90-х рр. ХХ ст. відбулося оформлення внутрішньополітичного простору України. Законодавчим підґрунтям цього процесу, окрім Конституції, був Закон України «Про політичні об'єднання громадян», який визначив найголовніші принципи партійно-політичного життя України. Напередодні виборів 2002р. в Україні вже налічувалося понад 100 партійних об'єднань різного ідеологічного спрямування. Втім, така кількість партій радше засвідчила про певну ідейно-політичну дезорієнтацію громадян і дезінтеграцію політичного життя. Подальший занепад ідеологічної складової політич-

---

* студент Національної академії управління, м. Київ

них об'єднань спровокував структурування політичного простору України за регіонально-корпоративною ознакою, що сприяло зростанню впливу регіональних політичних еліт.

Проте результати виборів 2002 р. фактично зафіксували регіональний політичний поділ України за опозицією Схід/Захід: південні та східні регіони і лише фрагментарно північ традиційно віддали голоси за КПУ, західні та північно-західні – за блок «Наша Україна», у центральних регіонах переможцем стала СПУ, блок «За єдину Україну» отримав більшість у Донецькій області і фрагментарно в деяких районах півночі. Втім, за результатами по мажоритарним округам блок «За єдину Україну» наздогнав своїх конкурентів, але перетворився на дуже строкате політичне утворення, подальше стабільне існування якого залежало, передусім, від можливості узгодити позиції та інтереси представників різних регіональних політичних еліт, які увійшли до його складу.

Вартим уваги є те, що вибори 2002 р. супроводжувалися і спробами політизувати етнічний чинник. В Івано-Франківську та Харкові відбулися гучні події, які, набувши загальнонаціонального розголосу в засобах масової інформації, в черговий раз підтвердили етно-регіональні особливості України. Певним чином визначилися перспективи подальшого розвитку етнополітичної ситуації і в Автономній Республіці Крим.

Однією з ознак виборів 2002 р. стала велика кількість партій із символічними та емблематичними назвами. Помітним стало і дедалі частіше використання у назвах партій і партійних блоків слів, які безпосередньо не відображаючи програмних положень політичних об'єднань, апелювали значною мірою до почуттів виборців.

Відсутність суттєвих відмінностей між програмами діяльності передвиборних блоків призвела до *утворення політичних об'єднань за корпоративним та регіональними ознаками*. Внаслідок цього переважна більшість партійних блоків, які склалися з представників регіональних політичних еліт, розраховували на те, що визначальними умовами політичного успіху стали не стільки публічне позиціювання власної політичної програми та пропаганда закладених у ній принципів, скільки доступ до наявного владного ресурсу та важелів адміністративного впливу.

На початку 2005 р. стан громадської думки в Україні, а також політичні скандали, що увійшли в хронічну стадію і, що ще гірше, перетворилися на засіб здійснення державної політики, дозволяють го-

ворити про латентну кризу нової влади. Криза має не тільки політичний, але й соціально-економічний характер, причому в регіональному виконанні.

Криза виявила жорстку поляризацію України, що розділилася на Захід і Схід, та досить впевнену тенденцію до формування двопартійної системи. Колапс влади є не тільки результатом виборчої кампанії, але й продуктом історико-культурного та політичного розвитку України. До того ж специфіка президентських виборів в Україні полягає в тому, що вони є причиною і наслідком не стільки зміни влади, скільки чергового міжелітарного перерозподілу власності як усередині країни, так і між закордонними зацікавленими особами.

Зауважимо, що схожа картина «розколу» країни на Схід і Захід, але не настільки інтенсивна, спостерігалася в ході всіх президентських виборів в Україні. У 1991 р. можна було говорити про підтримку Заходом В'ячеслава Чорновола, Сходом – Леоніда Кравчука. У 1994 р. зі «східними» гаслами на вибори йшов уже Леонід Кучма. Історично обумовлений і штучно підтримуваний розкол країни, громадської думки та політикуму в контексті очікуваних результатів політичного реформування стає козирною картою у боротьбі за парламентські місця на виборах 2006 року. Політична криза, окрім політичних, висвітлила низку соціально-економічних суперечностей регіонального характеру, поглиблених проросійськістю критичної частини населення. Передусім це стосується націєбудівництва.

Процес формування національної ідентичності, як правило, збігається зі становленням національної державності. Слід зазначити, що процес «націєбудівництва» (nation-building) в Україні на сьогодні є соціально-економічним явищем, що знаходиться в процесі становлення. Формування національної ідентичності в Україні відбувається суперечливо і неоднозначно. Національна ідентичність не стільки відроджується, скільки створюється знову. У цьому процесі наявні елементи формування етнонації і одночасно елементи громадських ініціатив, що створюють передумови для розвитку громадської нації (civic nation). Складність формування цілісної соціальної свідомості обумовила й певну непослідовність рішень політичного керівництва країни у сфері етнонаціональної політики.

Так, на початку незалежності державою був узятий політичний курс, спрямований на формування моноетнічної нації. Найбільш яскраво ця політика знайшла свій вияв у сфері освіти. За період 1991–2000 рр. кількість учнів у загальноосвітніх школах з російсь-

кою мовою навчання в цілому по Україні скоротилося на 18% (із 50% до 32%). Кількість студентів вищих навчальних закладів (III-го і IV-го рівнів акредитації) із російською мовою навчання зменшилася з 1995/1996 до 2000 р. у середньому по Україні – на 18% (49–31%). Така форсована політика, можливо, була реакцією на зміну ситуації в тих регіонах, у яких переважало російськомовне населення.

Соціологічні дослідження показували, що політика формування моноетнічної нації за темпами реалізації не знайшла широкої підтримки в соціальній практиці різних регіонів України (крім західних). Етнічний націоналізм ставав якоюсь захисною формою ідентичності для україномовних українців.

Внаслідок подібного розшарування сталося так, що національна ідея, яка втілюється у політиці моноетнічної нації, сприймається населенням різних регіонів України по-різному. На жаль, етнічна гармонія є скоріше ідеальною уявою, ніж реальним конструктом. Тому, з одного боку, вибухи етнічного радикалізму, а з іншого – необхідність відповідати європейським стандартам у сфері прав людини, призвели до того, що лідери і політичні діячі в Україні стали шукати засоби корекції соціальної політики. Це знайшло відображення в розвитку ідеї полікультуралізму. Створювалися освітянські заклади з навчанням на мовах етнічних груп (болгарські, молдавські, румунські, польські). Так, станом на 2001 р. в Україні діяла 181 румунська школа, 65 мадярських, 10 кримсько-татарських, 3 польських). Це можна розглядати і як спробу впровадження європейських стандартів щодо прав людини.

Поєднання у соціальній політиці елементів етнонаціоналізму та полікультуралізму створило суперечності в цілісності сприйняття загальнонаціональної державності. Це знайшло відображення і в Конституції України, у якій використовуються поняття, що знаходяться на перехресті, наприклад, «народ України», «українська нація», «корінні народи», «національні меншини». При чому категорія «українська нація» вживається в різноманітних змістовних значеннях. Природно, що існування двох моделей націєбудівництва і суперечності, які вони породжують, можна пояснити самою суттю перехідного періоду.

Проте ідеї полікультуралізму поступово входять у суспільну свідомість, стверджуючись і як нормативне уявлення про мовну компетентність, і в розвитку громадських організацій, зокрема етнокультурних співтовариств. Якщо оцінювати їхню діяльність з погляду

цілеспрямованого формування громадянської нації, можна говорити, що етап становлення культурно-етнічних співтовариств відображає скоріше *стратегію самоорганізації на регіональному рівні*, ніж цілісність розвитку усього національно-державного утворення. На сьогодні ідея полікультуралізму не знайшла свого концептуального відображення в межах державної політики і неоформлена інституційно.

На Сході країни одержав поширення діалогічний російсько-український білінгвізм, який є проявом реально існуючого, щонайменше, бікультуралізму. Дослідження показують, що сьогодні нормою є знання трьох мов: української державної, російської як мови міжнаціональної комунікації та іноземної як мови, що забезпечує зв'язок із західним світом. Або інший варіант – української, російської і мови національної групи. Слід зазначити, що у південних і східних регіонах серед переважної маси населення немає прихильників радикальних методів вирішення мовної проблеми.

Протистояння Сходу і Заходу країни спричинене не тільки культурними і національними особливостями, але й розходженнями в економічному розвитку регіонів. Об'єктивні показники дозволяють перекласти політичний конфлікт між прихильниками двох кандидатів у президенти в іншу площину – протистояння промислово розвинутих східних областей, які є економічними донорами, і слабо розвинутих західних регіонів. В економічно потужних регіонах перевагу мають соціально-економічні потреби, у слабких – дефіцит промислового потенціалу компенсується культивуванням національних почуттів.

Таким чином, ідентичність відображає процес і результат співвідношення індивіда та групи з певним узагальнюючим соціумом – суспільством або певними спільнотами. У зв'язку з цим специфіка національної ідентичності українців визначається низкою чинників:

1. Процеси глобалізації та міграції змушують рахуватися не стільки з національно-культурною самобутністю, скільки з позанаціональними цінностями – демократичними, ліберальними, економічними, соціальними і політичними.

2. Громадянське суспільство в Україні тільки починає формуватися, а становлення української нації як політичної йде дуже повільно і болісно. Помилка українського політикуму та багатьох суспільствознавців полягає у тому, що вони у своїх проектах і програмах часто апелюють не до громадянськості, а до етнічності україн-

ців. А це гальмує процес перетворення культурної української нації в націю політичну.

3. Українська національна ідентичність залишається амбівалентною, причому не тільки з точки зору мови або релігії, Сходу або Заходу (хоча це дуже важливі чинники). Україна – це гетерогенне суспільство, де різні соціальні прошарки і культури (етнокультури, субкультури) репрезентують різні ідентичності. Українська національна ідентичність (навіть якщо її розуміти як національну самосвідомість) не є унітарною, вона складно структурована і досить неоднорідна.

4. Дефіцит ідентичності в цьому випадку призводить до реальної відчуженості держави від особистості, а низький рівень громадянської ідентифікації призводить до еміграції.

А.О. Золін*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК НЕОДНОРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Результати референдумів і виборів, події останніх років в Україні стали яскравими свідченнями ідейно-політичної роз'єднаності нашого суспільства у територіальному вимірі. Серед чинників, що зумовлюють цю проблему, – особливості геополітичного розташування, історичного розвитку, характеру формування території країни, специфіка етноконфесійного, мовного, соціально-економічного складу її населення тощо. На наш погляд, важливим є дослідження політичної культури як системи, яка формується під впливом вищеперерахованих чинників. Це дозволяє з'ясувати передумови неоднорідності соціуму та визначити цінності, що можуть сприяти його консолідації.

Гетерогенність є невід'ємною ознакою будь-якого суспільства як складної сукупності взаємовідносин між індивідами, групами. Останні, маючи різні потреби, інтереси, формують власну політичну субкультуру, яка може суттєво відрізнятись від політичної культури

---

* викладач Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ

суспільства у цілому. Суб'єктами такої системи цінностей, інтересів і моделей поведінки можуть бути як соціальні групи, так і територіальні спільноти – регіони.

В умовах регіоналізації як однієї з провідних тенденцій розвитку сучасного світу роль регіонів у політичній, соціально-економічній і культурній сферах життя країни зростає. Це може виявлятися не лише у розширенні компетенції місцевих органів влади, зменшенні управлінського тиску з центру. Формування сильної регіональної ідентичності та регіональної політичної культури (РПК) також може бути передумовою та наслідком становлення регіону як самостійної політичної одиниці.

Вивчення РПК – достатньо складне наукове завдання. Наприклад, термін «регіон», з'ясування сутності якого є першочерговим, набуває залежно від мети дослідження різного значення. Хоча базовими його ознаками є такі: певна територія як частина країни; населення поєднане спільними історією та іншими особливостями, що відрізняє його від населення країни в цілому; особлива самосвідомість. Необхідним у процесі, що розглядається, є застосування міждисциплінарних, комплексних підходів. Тому методологія, яка застосовується, є достатньо об'ємною. Ці та інші установки були прийняті і вітчизняними вченими.

Вже традиційним при вивченні неоднорідності українського суспільства стало проведення історичних досліджень. Серед чинників, які найбільше зумовили мозаїчність української культури, найчастіше називають тривалу роз'єднаність українських земель, їх перебування протягом тривалого часу під владою іноземних держав. Цей процес розпочинається ще з розпадом Київської Русі. Саме тоді з утворенням Галицько-Волинської держави, більша частина якої пізніше загарбується Польщею, закладається, наприклад, особлива специфіка регіону Галичини. Крим (Кримське ханство) багато століть знаходився під впливом Туреччини і в кінці XVIII ст. входить до складу Російської імперії, і лише в середині минулого століття завершує формування державної території України. Сучасні південні області також починають колонізуватися достатньо пізно, до того ж великою кількістю іноземців. Населення сучасного Закарпаття та Буковини і до сьогодні відчуває наслідки румунського та угорського впливу. Таким чином, складна історія України позначилася не лише на етнічній структурі згаданих регіонів. Населення українських земель зазнало й впливу функціонування іноземних політико-право-

вих систем (австро-угорський парламентаризм), що неминуче позначилося на його політичній культурі.

Але чи стали особливості політичної культури чинником фрагментації українського суспільства лише сьогодні? Ні. П. Сас зазначає, що «українське суспільство наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. виробило специфічну політичну культуру... Окремі автори політичних текстів сприймали зазначений регіон (Волинь, Поділля, Київщина) та його сакральний і політичний центр – Київ як політичний осередок й етнічне ядро руського народу» [3]. Отже, РПК є реальністю вже сьогодні.

Події листопада-грудня 2004 р. для багатьох створили стереотипне бачення в українській політичній культурі двох протилежних субкультур. Проте, як слушно зауважує вітчизняний історик Я. Грицак, «український регіоналізм – складніший феномен, аніж просто двоподіл на «націоналістичний захід» і «комуністичний схід» [1]. Сьогодні рівень наукових напрацювань у цій сфері вже дозволяє намалювати складний строкатий регіональний портрет України. Наприклад, А. Мальгін, здійснивши культурно-політичне районування України, виокремлює три макрорегіональні зони – Західну, Центральну та Південно-Східну. Причому, на його погляд, всередині двох із цих зон можна виділити ще й мікрорегіони, що володіють достатньою політико-культурною однорідністю (т.зв. політичні регіони) та є базою локальних політичних рухів – Закарпаття, Галичина, Донбас, Крим [2].

Той факт, що Україна є країною фрагментованою, сьогодні не викликає сумніву. Проте, слід наголосити на тому, що, на відміну від інших (соціальних, етнічних, конфесійних) безумовно важливих ліній розмежування в українському соціумі, регіон та особливості його політичної культури часто недооцінюються політичною елітою країни, частиною населення. Хоча значення цього чинника не обмежується лише голосуванням виборців або мітингами. Наявність негативних політичних стереотипів, відсутність загальноприйнятої інтегруючої системи цінностей та орієнтирів в сучасних умовах є гальмом у трансформації політичної системи України та може загрожувати її національній безпеці.

1. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С. 219.

2. Мальгін А.В. Украина: Соборность и регионализм. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – С. 126, 130.

3. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – С. 281, 283.

А.А. Милосердова*

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА В УКРАИНЕ

Актуальность данной темы обусловлена тем, что процессы демократизации политико-институционального устройства системы государственной и политической власти в Украине имеют определенные трудности, что не может не сказываться на особенностях развития такого института и практики отечественной политики, каким являются выборы.

Выборы как концентрированное выражение политического рынка являются одним из механизмов легитимации власти, способных стать инструментом политической стабилизации в обществе. Готовность общества к проведению выборов – важнейший признак его демократичности, способности мирными политическими средствами решать назревшие проблемы. Выборы, в этом случае, представляют собой своеобразный политический рынок, где политики занимаются ничем иным, как предложением на рынке своего специфического товара – образа. Наблюдается процесс вторжения в политологию термина «политический маркетинг», что, в свою очередь, выражает признание возможности рассматривать избирательные технологии с помощью терминов рыночного поведения как совокупность средств, методов и приемов организации и проведения избирательной кампании и, в конечном итоге, влияния на электоральный выбор граждан, разрабатываемых политической наукой, которые находятся в тесной взаимосвязи с основными этапами избирательной кампании.

Центральному значению института выборов в современных демократиях посвящен ряд работ как западных, так и отечественных исследователей в этой области. В них, главным образом, отмечается, что одним из тех минимальных критериев, которые отделяют

---

* аспирант кафедры философских и социальных наук Севастопольского национального технического университета, г. Севастополь

демократические режимы от недемократических, является регулярная сменяемость власти в результате всеобщих свободных и справедливых конкурентных выборов, что, в свою очередь, дает толчок созданию и развитию новых политических институтов [4].

Анализ становления институализации в современной Украине, раскрытый в ряде научных работ, показывает, что электоральная политика в Украине осуществляется следующим образом: передача власти и изменение политического курса обеспечиваются не воздействием формальных институтов, а неформальными практиками договоренностей между политическими актерами, в то время как выборы служат лишь фасадом реального процесса принятия решений и их эффект весьма ограничен [2].

О возможности применения элементов и технологий маркетинга к некоммерческим, в частности социально-политической, сферам деятельности впервые заявили в конце 60-х гг. XX в. Ф. Котлер и С. Леви (Journal of Marketing, 1969). Затем появились такие работы основоположника маркетинга Ф. Котлера, как «Социальный маркетинг» (1989), «Стратегический маркетинг для некоммерческих организаций» (1975), «Маркетинг мест» (1998), также работа Ж.-Ж. Ламбена «Стратегический маркетинг» (1996) и др. Серьезные разработки в области некоммерческого и собственно политической маркетинга проделаны также и отечественными исследователями: А.И. Ковлером (1993, 1995), Г.Г. Почепцовым (1996), Е.Г. Морозовой (1999), С.Н. Андреевым и Л.Н. Мельниченко (2000), С.Н. Пшизовой (2000), Ф.Н. Ильясовым (1997), Т.Ю. Лебедевой (1995, 1996, 1999) и др.

Свою роль для понимания сути электорального маркетинга сыграли публикации профессиональных консультантов, рекламистов, специалистов по «публик рилейшнз» – практиков, имеющих солидный опыт работы с партиями и отдельными кандидатами. Достоинством созданной ими литературы является погруженность авторов в соревновательный политический процесс, протекающий в определенном месте и времени, имеющий массу конкретно-исторических, национально или регионально окрашенных примет. Описание интереснейших политических ситуаций, конкретных случаев и прецедентов принятия решений, выхода из конфликтов, использования оригинальных избирательных технологий – все это составляет сильную сторону трудов таких авторов, как Д. Наполитан, Т. Уайт, Ж. Сегела, Ф. Гоулд и др. [1; 3].

К недостаткам этой литературы можно отнести некоторую поверхностность анализа, не поднимающегося над сиюминутностью и не всегда дающего возможность рассмотреть тенденции посредством сравнений и аналогий, однако они компенсируются подлинно исследовательскими работами, в которых осмысление практики происходит на основе теорий социальной и политической коммуникации, психологии, менеджмента, классического маркетинга.

Эффективность выборов зависит от наличия законодательства в избирательных системах и существования гражданского общества как совокупности негосударственных образований, реализующих интересы граждан (партии, профсоюзы, клубы избирателей, различные ассоциации, союзы, центры, фонды и пр.).

Избирательная кампания представляется с точки зрения электорального маркетинга как система последовательно принимаемых кандидатом и организаторами его кампании предвыборных решений и осуществляемых на их основе действий и процедур по различным направлениям электорального процесса, которые призваны обеспечить достижение поставленной кандидатом цели (или целей) кампании.

На сегодняшний день в Украине выборы рассматриваются большинством политиков и населения как единственно законный способ смены власти. При этом следует заметить, что этапы реформирования избирательного процесса в Украине далеко не завершены, а, значит, будут появляться новые и совершенствоваться существующие избирательные технологии, зачастую связанные с конкретными выборами (парламентскими, президентскими и т.д.) и конкретными регионами страны.

Однако проблемы, с которыми сталкивается украинское общество в процессе демократизации политико-институционального устройства системы государственной и политической власти в стране, непосредственно влияют на становление и развитие института выборов. Одной из таких проблем является незрелость многопартийной системы в Украине, выражающаяся в слабой структурированности, преимущественно «столичном» характере партий, низком уровне связей с населением, примитивном техническом обеспечении и т. д., что, в свою очередь, оказывает обратное воздействие на общество, усиливая в нем чувство разочарования и безальтернативности.

Много говорится о тех издержках, моральных и финансовых, которыми чревато внедрение рыночных законов в политическую жизнь. Еще на заре возникновения политического маркетинга американская политическая наука в лице известного исследователя Ч. Мерриама предупреждала, что реальный, политический рынок – это разгул страстей, социальных пороков, низкопробных средств борьбы за избирателей между крупнейшими политическими кланами. Учитывая, что идеальным регулятором ранок не является, необходимо ставить и, соответственно, решать вопросы государственного регулирования «политического рынка», значения системы права, исторических и культурных традиций, ценностной ориентации для определения тех правил игры, по которым происходит политический «торг».

1. Гоулд Ф. Стратегическое планирование избирательных кампаний // Политические исследования. – 1993. – №4.
2. Купцов А. Выборы в Украине в контексте теории и практики политического маркетинга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – №1.
3. Мерфин Р. Технология избирательных кампаний в США // Политические исследования. – 1991. – №3.
4. Black C.E. The Dynamic of Modernization. A Study in Comparative History. New York, Evanston and London: Harper and Row Publishers. 1966.

Ю.В. Нікітін*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Аналіз методологічних засад вивчення проблеми забезпечення національної безпеки з усією очевидністю засвідчив, що основоположним терміном і явищем є «безпека». Поняття «безпека» складне соціально-політичне явище, яке має конкретно-історичний характер. Воно тісно взаємопов'язане з усіма формами і напрямками взаємообумовлюючої дії в системі «людина – суспільство – держава». Їхній взаємозв'язок динамічний і визначається характером сус-

---

* кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Національної академії управління, м. Київ

пільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх і зовнішніх загроз. Із виокресленням і правовим закріпленням людини як соціально-значущого суб'єкта в суспільстві держава постає формою політичної організації суспільства. Інакше кажучи, внутрішня складова безпеки суспільства полягає саме в захищеності основних його суб'єктів (людини, суспільства і держави) від загроз, які можуть бути спричинені відповідними процесами (дії людей, підприємств, установ, організацій, які знаходяться під управлінням різних суб'єктів підприємницької діяльності на території України). Не менш суттєвий прояв внутрішньої безпеки проявляється і в суспільній безпеці, яка органічно пов'язана з безпекою людини і громадським порядком.

Середовище безпеки суспільства як України, так і кожної з держав світу, значною мірою визначається філософсько-світоглядним поглядом політичної еліти країни на національну та внутрішню безпеку. Ці погляди, чітко не простежуються ні в Законі України «Про основи національної безпеки України», ні в практичній політиці забезпечення внутрішньої безпеки. Цей процес нерозривно пов'язаний з основами національної безпеки України. На сьогодні різні політичні партії не знайшли взаємопорозуміння у питаннях національних інтересів України, що впливає на законотворчий процес. Державні органи як виконавча гілка влади також знаходяться у стані невизначеності і зайняті розробкою великої кількості «концепцій», «політик» і «стратегій» безпеки – економічної, інформаційної, військової, освітньої, суспільної, екологічної тощо. Але всі ці «концепції», «стратегії», «програми» не спираються на всезагальну національну ідею розвитку, взаємин із різними гілками влади як в середині країни, так і за її межами. Відсутність чіткості в досягненні певної мети призводить до провалу будь-якої політики і, як наслідок, до недовіри суспільства до влади. Бо сама політика – це не що інше, як досягнення певної мети.

Ліквідація СРСР, криза в державному устрої, формі правління, постійні конфронтації між партіями, рухами і гілками державної влади, ідеологічна боротьба між застарілим і новим мисленням, неадекватне опанування ідеями демократії – все це причини соціально-анархічно-демократичних поглядів у формуванні національних цілей, цінностей і стратегічних інтересів України.

Спектр думок, які існують в суспільстві щодо політики забезпечення національної безпеки та її підґрунтя – національних цінностей,

інтересів і цілей, доволі неоднозначні, що зумовлено історичними передумовами розвитку й існування різних регіонів України та впливу на них різноманітних чинників (економічних, політичних, соціальних, правових, релігійних тощо). Це дає підстави з'ясувати основи існування певного середовища, в якому здійснюється процес демократизації українського суспільства, формується парадигма національної безпеки держави на XXI століття. Але поляризація думок з таких важливих питань занадто небезпечна для стабільного розвитку держави і внутрішньо-безпекового стану в суспільстві. Ця небезпека може посилюватися як внутрішньо-економічним становищем в державі, так і зовнішньополітичним курсом. Все це призводить до послаблення інститутів державної влади і, як результат, до втрати контролю над внутрішньою безпекою в суспільстві.

Розробка й узгодження на найвищому державному рівні національних цілей і національних цінностей унеможливають суто відомчий підхід до політики і зумовляють можливість розробки державою соціально-зорієнтованої програми дій для забезпечення національної безпеки суспільства в контексті європейської інтеграції України.

О.В. Григор'єва*

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ

Перехід України до ринкових відносин і пов'язані з ним загострення багатьох соціальних суперечностей призводить до девальвації національних моральних цінностей, що загрожує збереженню ідентичності української нації.

1. Період переходу до ринкового суспільства, з одного боку, ґрунтується на лібералізації економіки, переході від адміністративної до соціально-орієнтованої економіки, з іншого – несе в собі великий кримінальний потенціал, який міститься в ринкових відносинах, обумовлюючи їх високу криміногенність в умовах нестабільності існуючих соціально-економічних процесів. На стабільність, як на умову пе-

---

* здобувач відділу кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, м. Київ

ретворення ринкової економіки в соціальну ринкову, вказує і вчений кримінолог Ю.С. Шемшученко, який пов'язує саме ринкову економіку, поряд з правовою державою і демократичною владою, з побудовою соціальної держави, за якої стабілізуючий державний вплив (як умова) перетворює ринкову економіку в соціальну ринкову економіку [4, 21–22].

Негативні якості ринкових відносин (прагнення до успіху, збагачення) породжують в суспільстві стан аномії. На думку Д.В. Ольшанського, аномія має такі ознаки: по-перше, аномія – це такий стан суспільства, за якого його членами втрачена значимість соціальних норм і експектацій, у зв'язку з цим можлива висока вірогідність саморуйнівної поведінки аж до самогубства; по-друге, аномія – це відсутність еталонів, стандартів порівняння себе з іншими людьми, які дозволяють оцінити своє становище і обрати зразки поведінки; по-третє, аномія – це невідповідність, розрив між універсальними цілями й очікуваннями, які схвалюються в даній соціально-політичній системі, і соціально прийнятними, санкціонованими засобами їх досягнення, що стимулює незаконні шляхи досягнення цих цілей [3, 131–132]. Зміни в ієрархії моральних цінностей створюють умови для формування та прояву протиправної поведінки кримінальної агресії особистості, яка, на нашу думку, визначається як форма прояву десоціалізації особи, виражена ззовні вчиненням злочинних дій з метою збереження (підтримки, захисту) біологічного чи соціального (природженого чи придбаного) статусу.

Формування моральних цінностей української нації – складний процес становлення характерології українського народу з його духом віри, гуманізму, любов'ю і надією, прагненням до свободи. Моральні цінності обумовлені суспільним способом життя людини.

2. Цінності суспільства скріплюють громадську єдність, цілісність соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні. Саме цінності формують основний зміст національної ідеї, яка об'єднує націю, забезпечує духовно-вольову єдність суспільства, високий рівень самосвідомості й організованості членів суспільства. Саме в умовах ринкових відносин формування національної ідеї української нації набуває величезного значення в збереженні й підтриманні ідентичності української нації.

3. Основними загрозами українській ідентичності в сучасних умовах ринкових відносин, на нашу думку, є:

- несформованість національної ідеї, що сприяє впливу негативних якостей ринкових відносин;

- засоби масової інформації, як засіб розповсюдження інформації та ствердження духовних цінностей суспільства, які здатні своїм впливом вчиняти негативний вплив, демонструючи зразки агресивної поведінки як на окрему особистість, так і на маси в цілому.

Нові якості сучасних засобів масової інформації є цілком логічним продовженням переходу на ринкові відносини практично всіх сфер життєдіяльності суспільства. Надана «ліберальною ідеєю» соціальна свобода сп'янила й одночасно спустошила людину своїм непідготовленим пришествям: «... усе почалося з того, що ми не витримали іспиту соціальною свободою. У нас не виявилось ні досвіду, ні елементарної обережності в спілкуванні з цим небезпечним подарунком долі... Соціальна свобода була сприйнята як привід для беззастережної і повної ідентифікації із соціальним життям взагалі. Ми ринулися в це життя як щаслива і безтурботна череда, яка розчинилася в ньому без залишку, нічого не залишивши за душею» [2, 159].

Саме засоби масової інформації дозволяють людині переймати різноманітні форми поведінки. Широке розповсюдження телемодельовання засобами масової інформації суттєво впливає на свідомість мас, їхню поведінку. Не можна не погодитися з думкою американського соціолога А. Бандури, який вважає засоби масової інформації джерелом, з якого переймаються ворожі зразки поведінки: «...при навчанні через спостереження одна-єдина модель може передати нові форми поведінки одночасно величезній кількості людей, які знаходяться в різних географічних точках» [1, 63].

Отже, нагальна необхідність формування національної ідеї, на нашу думку, обумовлена тим, що національна ідея є основною перешкодою впливу негативних якостей ринкових відносин, які змінюють ієрархію моральних цінностей в суспільстві та засобом ствердження єдності, самовизначеності й ідентичності української нації.

1. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.

2. Карахан Л. Конец века – конец чернухи // Искусство кино.– 1998.– №4. – С. 158–174.

3. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

4. Шемшученко Ю.С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – 656 с.

Н.М. Адамович*

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВІДПОВІДНІСТЬ ТРАДИЦІЯМ ДЕМОКРАТИЗМУ УКРАЇНЦІВ

Значним суспільно-політичним явищем у житті українського народу, важливим етапом в українському державотворенні стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України. З одного боку, ця подія завершила один із найважливіших періодів новітнього конституційного процесу розвитку держави, з іншого – поза правовим полем вирішення залишилися суперечності, які назріли у взаєминах між виконавчою та законодавчою гілками влади, між президентом і парламентом.

Тогочасна конфронтація в парламенті не могла сприяти узгодженості окремих конституційних конструкцій і механізмів, довершеності юридичних формулювань. На той час найважливішим був сам факт прийняття Основного Закону, який остаточно легітимізував незалежну правову і демократичну державу, закріпив систему органів влади та механізми їх функціонування. Вже тоді було зрозуміло, що деякі положення Конституції є швидше результатом політичного компромісу, а не науково обґрунтованого, виваженого аналізу соціальних реалій. Тому природнім є те, що в перші ж роки дії Основного Закону поряд з його перевагами проявилися певні недоліки.

Ухвалена президентсько-парламентська модель організації взаємодії між гілками влади на практиці не призвела до оптимального перерозподілу владних компетенцій, який мав би забезпечити чітку, прозору ідентифікацію виборцями політичної сили, відповідальної за стан справ у країні, а звідси – можливість свідомого вибору між різними політичними силами під час виборчих перегонів; робочий взаємозв'язок між законодавчою та виконавчою гілками влади для динамічного і послідовного прийняття та впровадження рішень щодо державної політики, системності у прийнятті законів; стабільну послідовну роботу відповідального уряду.

---

* завідувач відділу з питань звернень громадян апарату Верховної Ради України, м. Київ

Отже, постала потреба в політичній реформі, головним завданням якої стало внесення змін до чинної Конституції України з метою вдосконалення співвідношення і взаємодії вищих органів влади – Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Необхідність проведення політичної реформи усвідомлена давно. Політичні діячі, народні депутати України неодноразово порушували питання про необхідність удосконалення інституту президентства, більш чіткого розмежування повноважень і відповідальності вищих органів влади в системі державного механізму. Фактично сформувалися дві полярні позиції. Ліві угруповання стверджували, що Конституція недемократична, недосконала, санкціонує антинародний режим, а тому її необхідно кардинально змінити. Правоцентристські сили вважали, що Конституція – одна з найбільш демократичних у Європі, але в її тексті є окремі недосконалості і суперечності, усунути які можна шляхом внесення певних змін.

24 грудня 1999 р. Печерський районний суд м. Києва виніс рішення, яким зобов'язав Центральну виборчу комісію зареєструвати ініціативну групу громадян із м. Житомира для збирання підписів за проведення референдуму за народною ініціативою з метою внесення змін до Конституції України. Упродовж одного місяця група збрала три мільйони підписів у двох третинах областей (по 100 тисяч у кожній) на підтримку своєї ініціативи.

5 березня 2000 р. Президент України Л. Кучма у зверненні до українського народу акцентував увагу суспільства на необхідності здійснення конституційної реформи та оголосив про підписання указу про винесення на всенародне обговорення відповідного законопроект.

Менш ніж через місяць після проведення референдуму Президентом України було внесено на розгляд парламенту законопроект за № 5300 «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою». Під час розгляду на сесії Верховної Ради України 18 січня 2001 р. цей проект набрав лише 251 голос.

Всього за період діяльності Верховної Ради України другого і третього скликань на її розгляд було внесено 17 конституційних законопроектів. Більшість із них стосувалася внесення змін до певних статей Конституції України і не мала системного характеру.

24 серпня 2002 р. Л. Кучма у зверненні з нагоди Дня незалежності України знову наголосив на необхідності проведення політич-

ної реформи і переходу до моделі парламентсько-президентської республіки. З цією метою 3 жовтня 2002 р. видано Указ Президента України за № 895/2002 «Про організацію роботи з підготовки законопроектів про внесення змін до Конституції України та виборчих законів», яким було утворено відповідну комісію.

26 грудня 2002 р. на сесії Верховної Ради України була прийнята Постанова за № 381-IV «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з опрацювання проектів законів України про внесення змін до Конституції України».

6 березня 2003 р. Президент України вніс на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про внесення змін до Конституції України», який викликав неоднозначні оцінки як з боку представників опозиції, так і народних депутатів окремих фракцій більшості.

У той же день Президент України за № 197/2003 з метою визначення позиції громадян України щодо питань перерозподілу владних повноважень, переходу від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, ухвалив винести на всенародне обговорення законопроект «Про внесення змін до Конституції України», офіційно опублікувати його у засобах масової інформації та організувати проведення відповідних соціологічних досліджень.

Верховна Рада України у цей час активізувала свою конституційну діяльність, наслідком чого стала реєстрація відразу трьох законопроектів про внесення змін до Конституції України, які вмістили раніше запропоновані ідеї переходу від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління і, фактично, мали тільки одне нововведення – обрання глави держави парламентом.

До розгляду у Верховній Раді України було прийнято проект, поданий народними депутатами України С. Гавришем, Р. Богатирьовою, К. Ващук (реєстраційний № 4105).

У цей час активізувалася діяльність опозиції, яка перейшла від іронічних висловлювань до блокувань трибуни. 24 грудня 2003 р. Верховна Рада України спочатку ухвалила Постанову за № 1398-IV «Про зміну способу голосування щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)», а згодом Постанову за № 1399-IV «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)».

З початком роботи чергової п'ятої сесії Верховної Ради України четвертого скликання пристрасті у сесійній залі не вщухали. Народ-

ні обранці знову вдалися до блокування трибуни та зриву сесійних засідань. З метою розв'язання політичного протистояння 3 лютого 2004 р. було ухвалено Постанову Верховної Ради України за № 1403-IV «Про внесення доповнення до Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (реєстр. N 4105)», згідно з якою вже не пропонувалося обирати Президента у 2004 р. парламентом, а строк повноваження суддів не обмежувався 10 роками.

Конституційний Суд України своїм рішенням від 16 березня 2004 р. визнав відповідність проекту за № 4105 вимогам статей 157 і 158 Основного Закону.

Поставлений на голосування у сесійній залі 8 квітня 2004 р. проект за № 4105 не набрав необхідної кількості голосів народних депутатів України (294 із 300, що були необхідні) і був знятий з розгляду.

26 травня 2004 р. парламент прийняв рішення про створення робочої групи на чолі з Першим заступником Голови Верховної Ради України А.Мартинюком і доопрацювання проекту змін до Основного Закону на базі трьох існуючих законопроектів: № 3207-1, № 4105 та № 4180.

Результатом діяльності робочої групи стало прийняття 23 червня 2004 р. голосами 276 народних обранців в першому читанні законопроекту № 4180 і рішення про направлення його на висновок до Конституційного суду України, який 12 жовтня 2004 р. дійшов висновку про відповідність документу вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Рішення Верховної Ради України щодо долі конституційної реформи було прийняте 8 грудня 2004 р. під загрозою гострої політичної кризи, задля розв'язання якої було вирішено провести позачергову сесію парламенту. В результаті всі законопроекти були прийняті у пакеті, до якого увійшли проекти Закону України «Про внесення змін до Конституції України» за № 4180 (нащадок законопроекту № 4105 та 3207-1) й законопроект за № 6372 «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України». За таке рішення проголосували 402 народних депутати України.

У прикінцевих положеннях зазначалося, що оновлений Основний Закон має набути чинності з 1 вересня 2005 р., у випадку, якщо до того часу народні депутати України матимуть змогу внести зміни до Конституції щодо місцевого самоврядування (законопроект 3207-1). В іншому ж разі Закон України «Про внесення змін до Конституції України» набере чинності з 1 січня 2006 р.

Як показали подальші події, реформа місцевого самоврядування не була проведена вчасно, а тому зміни до Основного Закону набрали чинності з 1 січня 2006 року. Україна з президентсько-парламентської республіки перетворилася на парламентсько-президентську. Разом з тим надзвичайної ваги набрала проблема реалізації Конституції, її принципів і положень, визначення процедур попередження і подолання юридичних колізій, децентралізації правового регулювання у зв'язку з розвитком процесів самоврядування. Виникла необхідність оперативно розробляти та приймати низку законів, покликаних забезпечувати функціонування виконання правових норм Конституції.

Проте зміни, внесені до Конституції України, не дали дієвого результату. Системні соціально-політичні кризи, що стали виникати в країні відразу ж після введення в дію змін до Основного Закону, не сприяли розвитку державності. Про недосконалість реформи заговорили з новою силою.

9 лютого 2006 р. Президент України В. Ющенко у посланні до Верховної Ради України запропонував провести черговий всенародний референдум щодо внесення змін до Конституції України, чим фактично поставив питання про перегляд Основного Закону. На розгляді в Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики знаходиться законопроект за № 0900. 7 листопада 2006 р. глава держави підписав указ про створення Конституційної комісії при Президентові України з метою напрацювання пропозицій, що стосуються змін до Основного Закону. Питання створення Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проектів законів про внесення змін до Конституції обговорюється у стінах парламенту.

Цілком очевидним є те, що реальні зміни в політичному й соціально-економічному житті країни вимагають нових підходів до визначення функцій і повноважень органів виконавчої влади, формування її організаційних структур. Кінцевою метою конституційної реформи має стати вирішення всього комплексу проблем, зумовлених недоліками чинної Конституції. Політична реформа має забезпечити самостійність і дієвість уряду, запровадження громадського і парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження взаємодії між гілками влади, центром та владою на місцях. Поряд з цим вона має створити підвалини для подальшого здійснення інших суспільно-політичних перетворень, про які активно говорять як представники владних структур, так і наукові

й громадські кола – реформи державного управління, адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування тощо.

І.В. Нікітіна*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ ЄДНОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА УНІВЕРСАЛЬНОГО

Сьогодні в умовах глобалізації культури загострюється суперечності між індивідуальним та універсальним. Існує небезпека втрати унікального характеру кожної особистості, її призначення вибирати свою долю і реалізовувати свої можливості.

Психологічний простір формування духовної єдності індивідуального та універсального має такі виміри: «Я-минуле» (досвід «Я»); «Я-теперішнє» (дієвість «Я»); «Я-майбутнє» (проект «Я») і «Я-смісл» (екзистенційне «Я», ноетичний вимір).

Психологічний теперішній час сприяє саморозвитку особистості, який включає самопізнання і самореалізацію.

Самопізнання – це орієнтація в ціннісно-смысловому змісті самосвідомості, тобто привласнення й осмислення соціальних цінностей як особистісно значущих. Таким чином, самопізнання відноситься до ціннісно-смыслові площини. Самореалізація – це втілення особистісно значущих цінностей у певних видах діяльності. Вона відноситься до просторово-часові площини. Гінзбург підкреслює, що саме позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє значенням, структурує його і робить людину суб'єктом власного становлення. У тих же випадках, коли саморозвиток з якихось причин не здійснюється або спотворюється, майбутнє сприймається як безглузде, неструктуроване і людина стає пасивним об'єктом впливу зовнішніх сил.

Розглянемо характеристики основних структурних компонентів психологічного теперішнього часу. Насамперед проаналізуємо ціннісно-смыслове ядро (поле здійснення самопізнання).

---

* кандидат психологічних наук, доцент Національного університету харчових технологій, м. Київ

Успішне самовизначення характеризується широким спектром позитивних цінностей (ціннісною насиченістю) і переживанням смислу життя, а неуспішність – ціннісною порожнечою і переживанням суб'єктом безглуздя існування. Таким чином, виділяються два полюси ціннісно-смыслового ядра: щільне і розряджене. Роздуми про сенс життя є суттєвою характеристикою самовизначення особистості, яка формується. Значущість проблеми сенсу життя і наявність референтних співрозмовників об'єднані в показник «екзистенційна орієнтація», який характеризує позитивний полюс, а екзистенційна неорієнтація – негативний полюс ціннісно-смыслового ядра.

Другий компонент психологічного теперішнього часу – самореалізація. Самовизначенню передують активний життєвий пошук, випробування різних соціальних ролей і видів діяльності. Сприятлива самореалізація має широкий діапазон активності, несприятлива – вузький. У зв'язку з цим основним параметром самореалізації є простір самореалізації (широкий, обмежений). Другою характерною ознакою самореалізації є наявність власної активності, вияв своєї індивідуальності, тобто творчого начала. Дотримання готових зразків, копіювання і наслідування навряд чи можна визнати успішною самореалізацією. Тому на позитивному полюсі самореалізація має творчий характер, а на негативному – репродуктивний характер.

Розглянемо основні показники психологічного майбутнього, які забезпечують смислову і часову перспективи особистості. Це смислове майбутнє (особистісне проєкціювання себе в майбутнє) і часове майбутнє (власне планування).

Головною ознакою смислового майбутнього є його ціннісна насиченість як наявність досить широкого спектра особово значущих позитивних цінностей (позитивний полюс смислового майбутнього). Безглузде майбутнє характеризується ціннісною порожнечою (негативний полюс). Другим параметром є емоційне забарвлення майбутнього – мотивуюча сила теперішнього часу. Майбутнє на позитивному полюсі характеризується як емоційно привабливе, а на негативному – як емоційно відштовхуюче. Третьою ознакою є активність (пасивність) людини, що виражає самостійність або залежність її в майбутньому. Всі характеристики (ціннісну насиченість, емоційну привабливість і активність) об'єднуються в показник «валентність» емоційного майбутнього. Цей показник на пози-

тивному полюсі має значення – привабливе майбутнє (ціннісне насичене, емоційно привабливе й активне), на негативному – відштовхуюче майбутнє (ціннісно порожнє, емоційно загрозливе, пасивне).

Проекціювання себе в майбутнє включає проекціювання певної соціальної позиції, яке пов'язане з професійним вибором, його стійкістю і наявністю власне професійних вимог до професії. Професійні вимоги має людина, яка вбачає в професійній діяльності можливість розвитку своїх здібностей, власної реалізації. Такий вибір професії характеризується визначеністю. Відповідно невизначене смислове майбутнє відтворює невизначеність професійного вибору, його нестійкість, наявність позапрофесійних вимог до професії. Часове майбутнє забезпечує часову перспективу або власне планування. Важливою характеристикою є його організованість, тобто забезпеченість цілей засобами їх досягнення. Параметри планування й організованість об'єднані в один показник, який на позитивному полюсі виявляється як структурованість, а на негативному – як аморфність (випадкове і неорганізоване майбутнє). Другою важливою характеристикою часового майбутнього є його тривалість: довгостроковість (на позитивному полюсі) і короткочасність (на негативному полюсі).

Отже, Я-минуле включає суб'єктний досвід особистості (ціннісний, рефлексивний, операційний, комунікативний), систему спонукання, стимулювання особистості. Я-теперішнє містить систему знань про себе (характер, здібності, потреби) і про світ, систему саморегулювання, систему можливостей самореалізації в життя, способи саморозвитку, систему самоствердження. Я-майбутнє містить систему проєктів себе, свого життєвого шляху, ієрархію цілей, критеріїв успішності, компетентності в житті, життєвий план. Я-смысл включає систему відносин особистісних смислів і смислів буття і зв'язує воедино Я-минуле, Я-теперішній час і Я-майбутнє. Лінія руху у цьому вимірі матиме вигляд спіралі, що звужується у міру наближення до сутності «Я» (в подовжньому зрізі – лійка).

Н.І. Бровко*

ЗАХИСТ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ІНДИВІДА В КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Парадокс сучасного посттоталітарного суспільства полягає у недостатній дослідженості найчутливішої до всіх колізій сфери, одного із найважливіших чинників політичних перетворень. У пошуках моделі власного, національного, пострадянського розвитку, виходу з лабіринту системної кризи, як правило, старанно оминається той наріжний камінь, під яким і захований ключ до розгадки таємниці. Можливо саме тому, що розгадка не обіцяє полегшення [1, 3]. Адже йдеться про національну свідомість та самоідентифікацію українців – складні для дослідження і для формулювання якихось конструктивних пропозицій наукові та практично-політичні проблеми.

У вирі політичних катаклізмів пошуки ідеології, яка була б прийнятною для більшості українців, закінчуються черговими спекуляціями. Як соціально-психологічний, моральний і світоглядний феномен національна ідея не повинна мати ідеологічної забарвленості. Інша річ, коли, з одного боку, різні політичні партії намагаються надати їй ідеологічної спрямованості, зробити популістським гаслом у досягненні політичних цілей, виборюванні якихось корпоративних і спекулятивних інтересів, а з іншого – деякі дослідники наполегливо міфологізують національну ідею, зводячи її до єдності архетипів, до «системи міфологем культури в їх історичному розвитку, спрямованому на досягнення світового рівня», до якогось «месіанського утворення».

Національна ідея є основною формою громадянської, соціальної, національної самоідентифікації, адже поєднує в собі найсуттєвіші цінності – громадянські, соціальні, підносячи їх до рівня загальнонаціональних. Об'єднавчий потенціал національної ідеї на сьогодні практично не використовується, оскільки тлумачать її дуже вузько – в дусі ствердження вищості української нації чи необхіднос-

---

* здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки КНУВС, м. Київ

ті її відродження, тоді як сучасному громадянину потрібний більш конкретний зміст – перелік цінностей, що проповідуються, та механізми їх реалізації в суспільному житті. Однією з таких непересічних цінностей є особиста свобода індивіда, право на яку передбачає Загальна декларація прав людини (ст.3), і якої вимагає кожен українець.

Проблема свободи через свою масштабність у всі часи надихала мислителів на глибокі роздуми, оскільки сама ідея свободи, на думку відомих філософів (Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля, М. Бердяєва та ін.), багатозначна. Тривала історія досліджень, присвячених свободі і поневоленню, свободі та необхідності, праву як свободі та захисту свободи знає багато підходів до розв'язання цієї проблеми. Цей феномен за уявної легкості та простоти сприйняття при більш детальному вивченні виявляється предметом, складним і для розуміння, і тим більше для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, процедурах і відносинах суспільного життя [2, 214; 4, 23].

Правова свобода – це закріплена у праві можливість, правовий дозвіл на вчинення певних дій, який ще не означає відповідність реальній можливості дії. Юридично визначена свобода залишається формальною, абстрагованою від реальних умов її здійснення. Фактична свобода зводиться до можливості робити й обирати те, що хочеш. Це визначення передбачає необхідність розгляду засобів, необхідних для реалізації свободи і, зокрема, вільну можливість користування нашим тілом і речами, що перебувають у нашому володінні. Зазвичай вважають, що якщо у людини є свобода вибору, то свободою називається, по-перше, сам факт вибору, і, по-друге, непередбачуваність того, що саме вона вибере. І чим більший вибір вона має, тим більше свободи.

Російський філософ Микола Бердяєв писав: «Визначення свободи як вибору є ще й формальне визначення свободи. Це лише один з моментів свободи. Дійсна свобода виявляється не тоді, коли людина повинна вибирати, а тоді, коли вона зробила вибір. Звідси ми приходимо до нового визначення свободи, свободи реальної. Свобода є внутрішньою, творчою енергією людини. Через неї людина може творити зовсім нові форми життя, нове життя суспільства і світу. Але було б помилкою при цьому розуміти свободу як внутрішню причинність. Свобода знаходиться поза причинними відносинами, тобто свобода не припускає причинних пояснень, тому що сама є причиною».

Право є тим інститутом суспільства, який, з одного боку, обмежує владу, визначає форми її здійснення, межі підвладності кожного члена суспільства, а з іншого – є сферою незалежності від неї. Право є, передусім, сферою незалежності кожного члена суспільства від влади, у тому числі й демократичної, сферою його вільного волевиявлення, самостійності, саморегулювання. Тобто право, визначаючи межі непідвладності соціальних суб'єктів, окреслюючи сферу їх свободи і незалежності, є саморегулятивною межею особистого й суспільного життя, що не повинна упорядковуватися з допомогою зовнішнього втручання. Це сфера природного права, що притаманне члену суспільства як людині, представнику людства, і є її невід'ємним правом незалежно від волі та режимів здійснення будь-якої влади.

На сьогодні акценти у дослідженні свободи зміщуються у бік її юридично-нормативного втілення: у теоретико-правових дослідженнях ця проблема знайшла нове вираження і набула зовсім іншого звучання, адже свобода та необхідність, над співвідношенням та протистоянням яких розмірковували славетні філософи впродовж віків, у юриспруденції мають цілком конкретний характер, отже можуть бути визначені значно чіткіше. Саме в цій площині закладені механізми протидії відтоку кадрів, нелегальній міграції, торгівлі людьми та іншим явищам, які ускладнюють об'єднанчі процеси всередині країни. На наш погляд, саме втілення юридичної і фактичної свободи в нормах і інститутах, закріплення її як фундаментальної основи життя може сприяти об'єднанню українців. Динаміка внутрішньодержавних інтеграційних процесів великою мірою залежать від рівня свободи, яка пропонується кожному індивіду, та від надійності забезпечення її захисту.

1. *Кресіна І.О.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К.: Вища школа, 1998.

2. *Нерсесянц В.С.* Філософія права. Учебник для вузов. – М.: НОРМА-ИНФРА-М., 1999.

3. *Свобода: сучасні виміри та альтернативи.* – К.: Український центр духовної культури, 2004.

4. *Філософія права: Навч. посібник / О.Г. Данілюян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; За заг. редакцією О.Г. Данілюяна.* – К.: Юрінком Інтер, 2002.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ЕКОЛОГІЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ ВИЗНАЧЕННЯ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Л.І. Ільчук*

ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ – ПРОБЛЕМА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА

Тематика, пов'язана з проблемою ідентичності як в Україні, так і в сучасному світі не належить до числа малодосліджених, призабутих чи маргінальних у науковому середовищі. Історична практика та світовий досвід свідчать, що для західних науковців найвищий статус в ієрархічній моделі ідентичностей мають, насамперед, етнічна, а також гендерна. Актуалізація, наприклад, етнічної ідентичності в сучасній Україні є відповіддю на завдання, які розвинені країни вже давно вирішили. Але іронія долі полягає в тому, що в країнах Заходу на порозі XXI ст. несподівано стався ренесанс усього етнічного. Йдеться про тенденцію до реставрації етнічних символів, місцевих традицій і культурних особливостей як гарантів усталеності ідентичностей, які зумовлюють, поряд з викликами глобалізації, ще й розв'язання соціальних проблем і покращення соціальних параметрів. Відколи держави Заходу розв'язали соціальне питання, там знову постало питання національне, яке повернулося у вигляді дебатів про ідентичність. Спостерігається темпорально-коливальна динаміка, коли певні параметри соціального розвитку підкреслюються, згодом втрачають своє значення, а потім знову набирають сили. Так сталося із дослідженням та обговоренням питання ідентичності української нації в сучасних умовах, особливо після проголошення незалежності України.

---

* кандидат політичних наук, доцент, вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

Крім того, важливо пам'ятати про історичний характер змісту такого поняття, як ідентичність в усіх її виявах. Так, етнічна ідентичність доби формування національних держав очевидно відрізняється від етнічної ідентичності доби глобалізаційних впливів, а класова ідентичність часів комуністичного режиму – від класової ідентичності молодого класу буржуа, який народився в Україні. Це стосується й реконструкції та інтерпретації інших соціокультурних феноменів, навіть таких стійких, як традиції чи релігія, тобто традиційні і релігійні цінності переосмислюються суспільством та пристосовуються до нових реальностей.

Необхідно зазначити, що ідентичність, яку без іронії називають годувальницею численних досліджень та обговорень, з моменту її проблематизації за доби Нового часу встигла накопичити навколо себе солідний науковий багаж наукових напрацювань у різноманітних наукових школах. Так, **структурна парадигма досліджує дане явище** з виокремленням у ній особистісної, соціальної, духовної, культурної складових, створює класифікацію та типологію ідентичностей, зосереджує увагу на ієрархії, вивчає індивідуальні, групові, соціетальні різновиди ідентичності; **інтерпретивна парадигма** зосереджена в основному на соціальному змісті ідентичності; **постмодерністська** наголошує на втраті традиційної ідентичності, розхитуванні та руйнації її цілісності, на її децентралізації; **теорії постіндустріального суспільства** наголошують на зміні ідентичності, наприклад, ідентичність пролетаря нині заміщується представником когнітаріату (на відміну від пролетаріату), замість ідентичності найманого працівника формується ідентичність працівника, який працює для себе.

Потрібно зазначити що останнім часом в Україні з'явилися спроби створення класифікацій теорій ідентичності, які засвідчують множинність можливостей вибору певного вектора її аналізу та наукового обґрунтування. Незважаючи на важливість даного питання для розвитку і функціонування української державності та її складових, (духовність, культура, економіка, мова) ідентичність української нації через певні виклики (загрози), потребує вирішення певних проблем у сфері соціальної безпеки, до яких можна віднести:

- **політичну нестабільність.** Політична влада знаходиться в руках тієї частини суспільної еліти, яка отримує найбільшу користь від перерозподілу капіталів і ця частина еліти застосовує всі механізми влади – державу, політичні партії, засоби масової інформації, щоб узаконити такий перерозподіл і зберегти свої позиції;

- **проблеми глобалізації.** Націоналізм і сепаратизм – єдиний засіб захисту і збереження власної ідентичності, культури, національних інтересів і соціальної справедливості;

- **соціальне розшарування.** Реформи, запроваджені українською владою за останні п'ятнадцять років призвели до глобального перерозподілу національного багатства і доходів. В соціальному плані суспільство розколоте на дві діаметрально протилежні частини: диференційоване на масові соціальні групи, охоплені надзвичайною бідністю, та невеликий за чисельністю соціальний прошарок, що став в результаті перерозподілу володарем надмірного багатства. Сформована на сучасному етапі система розподілу доходів надзвичайно неефективна в соціальному відношенні. Це детермінує перманентно нестабільний стан усіх сфер життєдіяльності суспільства. Надто низькі доходи для переважної більшості активного населення стали в українських умовах одним із механізмів розтрати людських ресурсів. Сформувався механізм надполярної диференціації доходів і різкого розриву між показниками ціни та вартості робочої сили. За оцінками різних експертів, диференціація доходів між крайніми децильними групами в Україні коливається від 15:1 до 25:1. Отже, соціальна диференціація в Україні балансує між помірно-полярною та надполярною моделями. Деякі дослідники називають такі цифри – на 1% населення України припадає 65% національного доходу і всієї власності. Таке суспільство надто нестабільне, соціально конфронтаційне, економічно контрпродуктивне, безперспективне, при цьому середні прошарки (середній клас) майже відсутні – вони малочисельні і можуть розглядатися як досить умовне явище.

До речі, слід зауважити щодо наявності та об'єктивності статистичної інформації – оскільки майже половина української економіки працює в тіні, то джерела і ресурси рівня та якості життя, з одного боку, не охоплені офіційною статистикою, а з іншого – населення в ситуації переважно нелегітимної життєдіяльності не декларує джерела та повні доходи і витрати. В Україні немає достатньої й адекватної інформаційної бази для виявлення та об'єктивного аналізу процесів соціальної диференціації, тому в окремих випадках основними джерелами інформації стають експертні оцінки та результати соціологічних опитувань.

Для сучасної України бідність стала не тільки хронічним явищем, визначаючи спосіб життя більшої частини населення, але і чинником поляризації суспільства, його поділу на дуже заможних і дуже

бідних за катастрофічного зменшення середнього прошарку суспільства. Останніми роками за певних темпів зростання низки макроекономічних і галузевих показників зберігається тенденція низького рівня життя більшої частини населення, подальшого розшарування населення за рівнем доходів. Хоча за десять останніх років ситуація змінилася на краще, рівень матеріального добробуту значної частини населення і досі викликає занепокоєння державних і громадських інституцій;

- **мовне питання.** Мовні та інші культурні коди є центральними для внутрішньої ідентичності так само, як і для нашого відчуття належності до спільноти чи групи та нашої колективної ідентичності. Відповідно, штучне роздування мовної проблеми не сприятиме ідентичності української нації;

- **практична відсутність середнього класу.** З економічної точки зору середній клас – це основний платник податків, отже – внутрішній інвестор, який визначає параметри внутрішнього ринку, включаючи виробництво. З політичної – середній клас визначає електоральні переваги, моральні стандарти й ціннісні орієнтації суспільства. Із соціальної – визначає стандарти життя суспільства. Середній клас є основою громадянського суспільства, гарантом дотримання демократичних прав і свобод громадян, базою так званої «вертикальної мобілізації суспільства».

У більшості країн з розвинутою економікою середній клас охоплює понад 60% населення, тоді як нижчий – не більше 15–20%. У східноєвропейських країнах середній клас дещо нижчий, проте здатний виконувати свої регулюючі та стабілізуючі функції. Так, у Польщі середній клас становить 29% населення, Чехії – 36%, Угорщині – 35%, Естонії – 23%. На сьогодні в Україні середнього класу, який відповідав би за майновим статусом і рівнем добробуту особистих доходів критеріям розвинених країн, не існує. Це пояснюється як низьким рівнем життя більшості населення, так і отриманням значної частини доходів з тіньової економіки. Водночас, наростання кількісних і якісних змін в усіх структурних блоках українського суспільства дозволяє аналізувати тенденції, які свідчать про процеси становлення нового середнього класу;

- **суперечності в церковній ієрархії (духовності).** В умовах незалежності України формування громадянського суспільства та демократизація взаємин держави і церкви набули нового змісту. Прийнятий у квітні 1991р. базовий Закон України «Про свободу со-

вісті та релігійні організації» відіграв важливу роль у нормалізації взаємин держави і церкви. На основі принципів, норм і положень Закону в Україні відбулося відродження релігійно-церковного життя та відновлення зруйнованої в радянські часи релігійно-церковної мережі. Докорінно змінилося ставлення населення до релігії та церкви, значно зріс рівень суспільної довіри до неї. Церква стала важливим соціальним інститутом. Попри це існують проблеми, пов'язані, насамперед, із відродженням єдиної Помісної церкви в Україні, та суперечності між УАЦ Київського та УПЦ Московського Патріархату, а це, у свою чергу, не сприяє до консолідації українського суспільства.

Враховуючи сучасний стан розгляду проблем ідентичності української нації слід зазначити, що:

по-перше, вирішенню проблеми ідентичності нації сприятиме високорозвинена економіка та духовність українського народу;

по-друге, питання ідентичності не може бути вирішене директивними (командними методами). Це певний еволюційний шлях, який Україна та її народ пройде з часом і успішно;

по-третє, важливу роль в даному процесі повинні і мусять відіграти практично усі релігійні конфесії, що функціонують в Україні.

Ю.Ю. Александрова*

МОЛОДІЖНЕ БЕЗРОБІТТЯ – ПРОБЛЕМА НОМЕР ОДИН НА РИНКУ ПРАЦІ

Стан ринку праці, наявність умов для докладання праці характеризують загальний соціально-економічний стан країни. Негативні тенденції на ринку праці призводять до негативних економічних (падіння обсягів виробництва) і соціальних наслідків (падіння рівня життя населення, наростання явищ девіантної поведінки-злочинності, наркоманії, алкоголізму). Рівень зайнятості населення є тим соціально-економічним показником, який опосередковано відоб-

---

* інженер I-ї категорії Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

ражає ефективність управління економікою в цілому. Якщо економічна система функціонує ефективно, то рівень зайнятості населення зростає, якщо ж неефективно – то наслідком цього є зростання рівня безробіття [2].

Дана проблема набуває особливого значення за умов активізації процесів глобалізації та входження України в транснаціональні структури. Безперечно, наслідки розвитку цих процесів можуть бути різними. Проте у всіх випадках головним завданням органів виконавчої влади повинно бути досягнення високих стандартів зайнятості та життєдіяльності громадян України. А це можливо лише тоді, коли їхні конкретні дії будуть ґрунтуватися на пріоритетності людських цінностей у сфері зайнятості людей і забезпечення гідних умов їхнього життя. Така постановка питання обумовлює необхідність застосування комплексного підходу не лише до розвитку робочих місць, а й формування якісного трудового потенціалу, здатного ефективно запроваджувати у виробництво досягнення цивілізації.

На сьогодні виробничий апарат України потребує радикальної модернізації. Тому всі зусилля повинні бути спрямовані не лише на створення нових робочих місць, а й на оновлення існуючих, щоб забезпечити високу ефективність використання робочої сили.

Проте це не є свідченням реальних можливостей працевлаштування громадян, а отже, і вирішення проблеми зайнятості населення. Проблема полягає в тому, що в одних випадках ці вакансії не користуються попитом навіть у безробітних громадян через несприятливі умови праці, низьку заробітну плату, а в інших (на що варто звернути особливу увагу) відсутність кваліфікованих кадрів для їхнього заповнення.

Взагалі для успішного розв'язання проблеми створення нових робочих місць і прийняття обґрунтованих рішень потрібно володіти об'єктивною інформацією щодо потреби в них населення конкретного регіону, причому не лише у кількісному, а й у якісному аспектах. Тобто мова йде про інформацію щодо кількості фізичних і економічних робочих місць, їхньої структури, якісного стану тощо. Така інформація повинна бути покладена в основу формування стратегії розвитку робочих місць як складової програми соціально-економічного розвитку держави та окремих її територіальних утворень, з визначенням пріоритетів інноваційної діяльності виробничо-господарських систем, інвестиційних потоків, регульованих державою.

Вирішення проблеми розвитку робочих місць повинно здійснюватися, насамперед, у контексті технологічної і структурної модернізації вітчизняних підприємств для того, щоб нові робочі місця відповідали сучасним стандартам продуктивності й оплати праці, які б не поступалися європейським [1].

Тому за наявності певної чисельності фахівців через відсутність попиту на ринку праці дефіцит працівників багатьох професій і спеціальностей свідчить про дисбаланс підготовки кадрів навчальними закладами. Проблема набуває значної актуальності також через те, що в Україні спостерігається тенденція до старіння робочої сили: кожна шоста економічно активна людина старша за 50 років. Масове скорочення робочої сили, за прогнозом, наприкінці поточного і на початку наступного десятиріччя потребує відповідної професійної підготовки працівників. При цьому за останні роки частка осіб з вищою освітою серед молодих людей віком від 25 до 35 років зменшується (внаслідок виїзду за кордон у пошуках роботи). Наша молодь готова продовжувати навчання після одержання середньої освіти. Про це свідчать і результати соціологічних опитувань, за якими переважна більшість шкільної молоді (57,4–67,2%) останні п'ять–сім років орієнтується на продовження навчання після закінчення школи. На жаль, молоді люди не знають, на які професії є попит на ринку праці.

Через неможливість точного прогнозування поширилася думка, що вихід слід шукати у збільшенні державного замовлення (до сто відсоткового обсягу) щодо підготовки фахівців за бюджетні кошти з обов'язковим відпрацюванням випускниками певного терміну за направленнями, тобто йдеться про повернення до планової підготовки фахівців.

В умовах ринкової економіки і демократичного суспільства суб'єкти господарювання мають самостійно визначити кого приймати на роботу, а люди вільно обирати собі місце роботи, оскільки це їхнє конституційне право. Відповідно навчальні заклади самостійно визначають професії та спеціальності, за якими навчатимуть. При цьому слід урахувувати й те, що на формування попиту на освітні послуги впливають не лише потреби ринку праці, а й такі суб'єктивні чинники, як уявлення дітей і їхніх батьків про шляхи досягнення життєвої успішності, їхні мрії, нахили та здібності, матеріальне становище. Часом вибір визначають навіть випадкові чинники: престижність професії, мода на нові спеціальності, а також рекламні кампанії навчальних закладів тощо.

Сьогодні випуск навчальними закладами фахівців із вищою освітою більш ніж удвічі перевищує випуск робітничих кадрів, хоча серед працюючих вони складають менш ніж половину. Наявність процесу масовості вищої освіти, орієнтація підготовки не на потреби економіки, а на ажіотажний попит молоді на певні спеціальності зумовлюють збільшення соціальної напруженості на ринку праці серед молоді і створюють умови для зростання безробіття серед вищих навчальних закладів. У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації перевага надається підготовці фахівців за спеціальностями «бухгалтерський облік», «правознавство», «економіка підприємств», тоді як на ринку праці на одне вільне робоче місце (вакансію) припадає 10 бухгалтерів, 6 юристів та економістів.

Наявність диплома зовсім не свідчить про наявність у цієї молоді людини того ресурсу, з яким вона може прийти на ринок праці, тобто сучасний диплом випускника навчального закладу не завжди є пропуском до престижної, високооплачуваної роботи. Протягом першого півріччя 2006 р. на обліку в центрах зайнятості перебувало 12 тис. випускників професійно-технічних закладів освіти, з яких 3,6 отримали роботу, а також 22,5 тис. випускників ВНЗ, із яких 5,7 тис. працевлаштовано.

Роботодавці сьогодні потребують не просто робітників чи фахівців, а висококваліфікованих працівників, які володіють сучасними технологіями, технікою та обладнанням. Відсутність у навчальних закладах, особливо професійно-технічних, сучасної навчальної бази, низький соціальний престиж педагогічних працівників та інші чинники призвели до практично повної відсутності в молоді мотивації до оволодіння робітничими професіями, де молодим спеціалістам пропонують роботу з низькою заробітною платою.

Популярність різних професій має суто регіональні особливості. Наприклад, у зв'язку з піднесенням економіки в промислово розвинутих регіонах – Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій областях та м. Києві – значно зріс попит на фахівців з обробки металів, слюсарів-ремонтників, токарів, верстатників широкого профілю. У регіонах із розвинутою індустрією відпочинку та туризму – Одеській, Херсонській, Запорізькій областях, АР Крим – популярні професії кухаря, офіціанта, бармена, працівників готельного обслуговування, організаторів туризму. У містах і населених пунктах, де почався «будівельний бум», попитом користуються професії будівельного спрямування [3].

Зараз рівень безробіття серед молоді віком до 25 років удвічі вищий, ніж серед усього економічно активного населення. Багато хто з молодих людей не може знайти роботу більше року [4].

Проблема ринку праці, молодіжного безробіття, підготовка висококваліфікованих кадрів потребують такої системи, яка б усі ці напрями регулювала і з часом удосконалювала. Державі потрібні молоді спеціалісти і фахівці, які б вивели її на новий рівень. Тобто країна повинна всіляко підтримувати молодь, надавати їй можливість не тільки опановувати нові технології, а також використовувати їх на практиці.

В Україні сьогодні немає проблеми безробіття, натомість існує проблема низької та неадекватної зайнятості. І доки держава не почне дбати про підвищення престижності професій, дисбаланс на ринку праці зберігатиметься.

Варто зазначити, що країна намагається вирішувати ці проблеми. Можливо це відбувається не так швидко як хотілось, але вже сьогодні помітні успіхи у цьому напрямку.

1. Бандур С.І., Тараєвська Л.С. Стратегія розвитку робочих місць в механізмі державного регулювання національного ринку праці // Економіка та держава.– 2006.– №1.
2. Безтелесна Л., Юрчик Г. Методологічно-інформаційні аспекти прогнозування зайнятості населення // Україна: аспекти праці.– 2006.– №7.
3. Прощаків В. Молодь на ринку праці // Праця і зарплата.– 2006.– №31(515).
4. SMS-працевлаштування // Дзеркало тижня.– 2007.– №13(642).

Ю.М. Петренко*

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному суспільстві інформація стає найбільш важливою цінністю, а індустрія отримання, обробки і трансляції інформації – провідною галуззю діяльності, куди з кожним роком вкладають все

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

більш значні капітали. Як вважають науковці, інформація стає важливим стратегічним ресурсом, відсутність якого призводить до суттєвих втрат в економіці. Інформатизація суспільства є одним із вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і запорукою інтеграції України у світове співтовариство. Світ крок за кроком просувається в напрямі до створення інформаційного суспільства, в якому нові системи виробництва потребують також і якісно нового устрою людських відносин. Нова модель суспільства, пов'язана з поняттям інформації, потребує також значного переосмислення наших уявлень сутності процесів розвитку людської цивілізації. Досить згадати, що наше суспільство протягом багатьох років мало характер принципово антикомунікативний. Воно будувалося згідно з принципами раціонально діючої машини, де кожному відводилася роль гвинтика, замінити який на інший було зовсім неважно, головне, щоб працювала машина в цілому. В суспільстві, побудованому на принципах комунікації, людина вже не гвинтик, а головна фігура у продукуванні та перетворенні інформації. Суспільство за таких умов не є машиною, а гнучкою системою різноманітних і багатовимірних комунікативних структур. Очевидно, що цінність людської особи в такому суспільстві значно зростає і тим вона вище, чим людина багатша духовно і інтелектуально, бо розвинута людина володіє значно більшим спектром мов культури і має більший потенціал для вироблення нетривіальних ідей.

Якщо звернутися до вивчення інформаційного простору в нашому сьогоденні, можна зафіксувати лише незначні зрушення в напрямі створення інформаційної цивілізації. Наявність комп'ютерної техніки, розвинутої інфраструктури зв'язку – це лише технологічні передумови. Найбільш суттєвих змін потребує суспільна організація виробництва інформації, насамперед великі зрушення повинні торкнутися психології кожної людини, форм її мислення і духовного життя. Якщо людина перестане відчувати себе гвинтиком, а вважатиме себе центром інформаційного універсуму, що пов'язаний каналами комунікації з іншими центрами, вона більш повно розкриватиме внутрішні можливості творчого розвитку. Зрозуміло, що таке ставлення до реальності потребує духовного розвитку високого рівня. Слід зазначити, що перехідний характер пострадянської, в тому числі й української економіки обумовлює специфіку її інформаційного забезпечення, яка полягає в тому, що:

- стара інформаційна організація забезпечення економічного розвитку не відповідає новим потребам суспільства;

- копіювання відповідної організації інформаційної діяльності розвинутих країн неефективне, оскільки не дозволяє вирішувати нагальні проблеми перехідного суспільства;

- модель оптимальної організації, адекватна умовам перехідного суспільства, апіорі невідома, вона формується в процесі життєдіяльності суспільства.

Недостатня увага до оволодіння світовим інформаційним простором з боку державних структур, повільність у створенні незалежних інформаційних агентств призводить до формування у світі негативного іміджу щодо України, а це спричиняє значні економічні і політичні втрати. У сучасному світі, насиченому інформаційними потоками, виграє той, хто їх формує і вміє регулювати у своїх власних інтересах. Розробка інформаційних стратегій є пріоритетною справою структур влади, пов'язаною зі створенням системи інформаційної безпеки держави. На жаль, Україна ще не має чітко визначеної інформаційної політики, яка б узгоджувалася з системою національних інтересів держави.

Вихід із цієї кризової ситуації полягає у створенні технополісів, виробництві дуже обмеженої кількості високотехнологічної продукції, яка може конкурувати на світовому ринку. Україна має необхідний інформаційний та економічний потенціал для створення в Києві технополісу, що сприятиме інтеграції в європейський ринок обчислювальної техніки та ефективній співпраці в межах європейської програми ЄСПРІТ (ESPRIT – Європейська стратегічна програма досліджень та розвитку інформаційних технологій), яка виконується всіма країнами Європейського Співтовариства та охоплює всі сфери науки та техніки в галузі інформаційних технологій – мікроелектроніки, систем обробки інформації та широкий спектр прикладних застосувань, починаючи від бізнесових офісів і закінчуючи інформаційним забезпеченням урядових структур європейських країн.

Державою повинно бути поставлене завдання формування такої інформаційної політики, яка б заклала основи для вирішення фундаментальних завдань розвитку суспільства, головними з яких є формування єдиного інформаційного простору в Україні і її входження у світовий інформаційний простір, забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави. Крім того, увага повинна приділятися формуванню демократично орієнтованої масової свідомості, становленню галузі інформаційних послуг, розширенню правового поля регулювання суспільних відносин, у тому

числі пов'язаних з одержанням, поширенням і використанням інформації.

Значна увага владних структур зараз приділяється питанням розвитку національного інформаційного простору, розробці відповідних заходів щодо створення інфраструктури інформаційної безпеки держави. Особлива увага вже в цьому році приділяється створенню необхідних умов для безумовного забезпечення конституційних гарантій на свободу слова в Україні, вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Таким чином, тільки завдяки співпраці держави та громадськості, державних коштів, інформаційних ресурсів і приватних інформаційних систем, що входять до українського інформаційного простору, можливо досягти тих необхідних умов праці у сфері суспільних інформаційних комунікацій, які сьогодні є актуальними і надзвичайно важливими.

Ю.М. Кисіль*

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Соціальною безпекою називають стан гарантованої правової й інституційної захищеності життєво важливих інтересів особи, громадянина суспільства й держави від внутрішніх та зовнішніх ризиків і загроз. Такими життєво важливими соціальними інтересами особи є захищеність основних життєвих і соціальних (як члена соціуму) потреб, а саме: життя, здоров'я, інших конституційних прав і свобод на об'єктивно визначеному сучасному рівні, у тому числі умов для задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб на основі вільної праці та винагороди за її результати, безпека життєдіяльності тощо; суспільства – збереження й розвиток сукупності умов, за яких суспільство здатне існувати як соціум, зокрема захищеність кожної особи як фізичної основи суспільства та збереження со-

---

* аспірантка Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

ціальної самосвідомості індивідуумів як основи стабільності і розвитку соціуму [3].

Безпека суверенітету Української держави залежить, насамперед, від рівня національної самосвідомості і національної самоповаги її громадян, характеру взаємин між представниками різних національностей і національними угрупованнями загалом, особливостей етнодемографічних і соціально-культурних процесів в Україні. З огляду на це національно-культурний аспект національної безпеки України полягає у проведенні відповідними секторами її суспільної системи далекосяжної цілеспрямованої діяльності щодо забезпечення сприятливих умов для демографічного, етносоціального та національно-культурного відродження і подальшого розвитку громадян усіх національностей, які мешкають в Україні, з метою узгодження та гармонізації їхніх інтересів, усунення елементів конфлікту на національному ґрунті та у міжнаціональних стосунках [1].

Результативність цієї діяльності та її реальний вплив на стан безпеки України тісно пов'язаний з дією низки чинників, що поділяються на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх чинників консолідації українського народу на основі загальнонаціональних інтересів і загальнолюдських цінностей належать: розвиток національної самосвідомості; побудова ціннісної системи послідовно демократичного суспільства та універсальних норм людського спілкування; відновлення історичної пам'яті українського народу; зміцнення української мови та культури за всілякого сприяння мовно-культурному розвитку національних меншин; державна підтримка науки та освіти тощо.

Зовнішні чинники поділяються на ті, що сприяють духовному й інтелектуальному розвитку українського народу, й ті, що гальмують його.

До перших слід віднести, насамперед, національно-культурні потенції і реальні дії державних і недержавних інститутів інших країн, що діють в Україні, спрямовані на національно-культурне відродження. До других – різноманітні спроби інформаційної блокади, дії, спрямовані на приниження гідності української нації та її лідерів, дезінформацію світової громадськості щодо суті змін, які відбуваються в Україні, на створення штучного ґрунту для міжнаціональних і міжконфесійних суперечок і конфліктів. Активна випереджувальна протидія негативним чинникам має ґрунтуватися на принципово нових можливостях інформатизованого суспільства, розширенні міжнародних культурних і науково-технічних зв'язків.

Українське суспільство творить свою національну ідентичність на основі відкритості, толерантності, поваги до інших спільнот та прагненні утвердитися у світі, що глобалізується. Національна ідентичність громадян України формується на ґрунті унікального українського ментального типу.

Основними складовими елементами національного буття є етнокультурна інформація та національна ідентичність, яка формується як на постійних, так і змінних складових.

До постійних відносяться наявність спільної території, культурної традиції (як повсякденної практики буття). Змінні складові – це держава і влада як способи управління, поняття Батьківщини та національна ідея як стратегія розвитку нації й держави.

Стратегія розвитку України як провідна складова національної ідеї – усвідомлення української національної ідентичності та утвердження країни як рівноправного партнера у сучасному світі, що глобалізується. Головний сенс української незалежності полягає в тому, що Україна стала суб'єктом цивілізованого поступу світу. На жаль, через складнощі процесів державотворення та відсутність послідовної реформаторської політики інтеграція до світової цивілізаційної системи відбувається дуже повільно.

Важливою ланкою національно-культурного аспекту безпеки України є етнодемографічне відродження народів, які постраждали від різних форм геноциду. Особлива ділянка – це проблеми, пов'язані з поверненням та улаштуванням в Україні депортованих народів. До особливих також відносять проблеми духовної культури соціуму, пов'язані з реальним мультикультуралізмом сучасної України:

- занепад власної української культури реально загрожує втрачати істотних компонентів національної ідентичності і поглинанням української культури «загальноросійською» (чи так званою глобальною культурою), асиміляцією українського культурно-інформаційного простору російським тощо;

- за умов історично утвореної біполярності української та російської (або російськомовної) культур штучне протиставлення може стати потужним дестабілізуючим чинником й істотно погіршити як суспільну злагоду в Україні, так і українсько-російські відносини;

- вплив західної масової культури, що руйнівно позначається на вихованні у громадян почуття патріотизму, насаджує натомість політичну інфантильність, індиферентність, посилює збайдужіння до долі нації та її держави.

Для запобігання цим загрозам Українська держава опрацьовує (хоча, на жаль, надто уповільнено) механізми впливу на розвиток національної культури, аби не призвести до адміністративного «вистискування» інших культур (включно з культурою російськомовною), забезпечивши водночас привабливість української культури для загалу населення [2].

Україна у нас одна. Але кожен народ, кожна етнічна група, які мешкають на її території, бачать майбутнє країни, як і своє власне – через втілення національних, культурних і соціальних уподобань.

Проблема ідентичності пов'язана, насамперед, зі змістом спільної національної справи та із загальноновизнаною проєкцією цієї справи. На жаль, сьогодні досить активно пропагується ідея поділу України за регіональною ознакою. Поглиблюється «геополітичний» розкол всередині самої України. Нинішня економічна і соціокультурна регіоналізація породжує нові для України ідентичності – донецьчан, львів'ян, харків'ян стає все більше. З такими темпами до політичної регіоналізації – півкроку. Не важко передбачити, що вся ця мозаїка «уявних спільнот» у разі необхідності легко розчиниться хоч у Європі, хоч у Євразії. Як наслідок, розкол став предметом внутрішньополітичної експлуатації, джерелом політичного кар'єрного зростання і самоствердження, інструментом зовнішньополітичних ігор.

Потрібно також зазначити, що за роки незалежності не було створено жодної спільної ідеї, навколо якої могли б об'єднатися громадяни України. Наші політики не створюють можливостей для виходу на позитивні характеристики ідентифікації громадян з успіхами та досягненнями власної держави. Натомість вони спекулюють на трагедіях, формуючи відчуття спільності в біді.

Немає на сьогодні ані спільної ідеї, ані спільної справи, яка б сприяла консолідації соціуму. Частково це пояснюється тим, що потужний фінансовий ресурс опинився, здебільшого, в руках тих людей, яким доля України, судячи з усього, байдужа. Свій бізнес вони будують переважно на транзиті нафти і газу, використанні природних джерел та тих ресурсів, які ще залишились з радянських часів, нічого нового практично не створюючи. Для того, аби сприяти зародженню та плеканню спільної справи, необхідним є первинне накопичення капіталу і його спрямування в загальнонаціональні проєкти. На жаль, останнього майже не спостерігається, причиною тому – суб'єктивні чинники. Власниками загальнонаціональних багатств стали люди, байдужі до України.

Слід також зазначити, що останнім часом в Україні різні політичні сили намагаються організувати спільну справу – як то інтеграція в Євразію або в Європейський Союз. І поки українці сперечаються, куди їм іти, конкретних кроків для організації кращого життя в Україні, в тому числі в економічному або ж культурному розрізі практично не робиться. В такому стані Україна Європі не потрібна. Але й Росію у такому вигляді ми можемо цікавити тільки як неоколонія.

Заради справедливості варто зазначити, що питання ідентичності не є актуальними лише для України. Росія останнім часом також намагається осмислити нові реалії і вибирає при цьому між європейським і євразійським майбутнім. Новий імпульс отримало це питання і в сусідніх з нами країнах – Польщі, Угорщині, Словаччині, Чехії, Румунії та Болгарії. Та і світові лідери – США, ЄС – нікуди не подінуться від викликів новостворюваного світу, який потребує нового прочитання національних історій та утвердження нових соціальних проєкцій [4].

Пошук ідентичності – це відповідь на нарощування глобалізації, розмивання мовних і релігійних спільнот, національних відмінностей. У сучасному світі постмодерну домінуючим стає прагматичний підхід економічної ефективності, яка останнім часом стає основним критерієм успішності нації на світових ринках. Разом з тим хвиля уніфікації і пріоритет «права сильного» стали причиною народження нових амбіцій і претензій.

Глобалізація і новий сепаратизм породили ефект «геополітичної мушлі», коли країни і цілі регіони механічно відгороджують свої території, щоб уникнути деструктивного впливу ззовні. Разом з тим глобалізм для сучасних націй означає і співжиття в єдиному світі, де кожен має право на своє «я» і готовий його захищати навіть ціною власного життя. Тому цілком закономірно, що в таких умовах культурна самобутність переживає справжній ренесанс. Не випадково нове «прочитання» традиційних способів економічної і соціальної самоорганізації, духовних практик, народної творчості користуються величезною популярністю у світі. Розгорнулися справжні «бої за історію», де російське месіанство зіткнулося з європейською екзистенцією і американським утопічним прагматизмом.

Як наслідок, Україна опинилася перед вибором – стати «зручною територією» чи «демографічним ресурсом», який поглинуть або Росія, або Європа; чи утверджувати спільноту-державу, здатну осмислити власну історію і самостійно створювати образ свого майбутнього. У першому випадку питання ідентичності залишаться неви-

користаними, оскільки розчиняться у вже сформованих концептах. У другому випадку ми зможемо на рівні з іншими суб'єктами глобальних проєкцій розпоряджатися своїм соціокультурним капіталом, відтак, залишитися самими собою.

Питання про ідентичність українців залишається відкритим. Проте від його вирішення залежить майбутнє – держави, нації, громадян, співвітчизників. Часу на відповідь не так уже й багато.

1. Барков В., Розова Т., Пищуліна О. Специфіка громадянського суспільства в Україні // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К.: НІСД, 2004. – С. 170–198.

2. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства // Стратегічна панорама. – 2005. – №2. – С. 15–24.

3. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. – 2004. – С. 34–35.

4. Паламарчук В.М., Швед В.О. Умови та механізми соціально-політичної консолідації суспільства // Стратегія розвитку України: теорія і практика. – К.: НІСД, 2002. – С. 85–91.

А.В. Сивак*

ПРОБЛЕМА СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

За останні 50 років на фоні зниження народжуваності середня тривалість життя у світі збільшилася майже на 20 років і досягла в даний час 66 років. У результаті зростає абсолютна чисельність людей похилого віку, підвищується їхня частка в загальній кількості мешканців. Феномен істотного збільшення питомої ваги у віковій структурі населення людей похилого віку в промислово розвинених країнах називають «демографічним старінням», «старінням або постарінням населення», «сивим суспільством». У цьому контексті актуальним є соціально-економічне становище людей похилого віку, морально-етичний аспект ставлення держави та громадян до літніх людей.

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

Проблема старіння населення є досить важливою і для України: частка літніх, старих і дуже старих людей неухильно збільшується. Україна має один із найвищих у Європі рівнів старіння населення – частка населення віком 60 і більше років становить 21% [4]. При цьому процес старіння українців співпав із періодом суспільних перетворень, що спричинили погіршення соціального стану більшості літніх людей, різко загостривши проблему незатребуваності цієї категорії громадян, що веде до їх виключення зі сфери економічної діяльності, культурного і соціально активного життя. Уже звичним стають нелегітимні відмови в прийомі на роботу й звільнення літніх працівників, їхнє виключення з інших форм соціального життя. На ринку праці люди похилого віку можуть розраховувати в кращому випадку на низькооплачувану, малокваліфіковану і непрестижну роботу або на працевлаштування «без трудової книжки».

У своїй переважній більшості літні українці позбавлені можливості купувати якісні товари і послуги, що є протиприродним для промислово розвинених держав, де саме пенсіонери – цілком платоспроможна група населення.

«Третє покоління» у нашій країні недоодержує освітні, медичні і культурні послуги. Дискримінація цієї категорії громадян виявляється й у державній політиці, що проводиться: ставлення до людей похилого віку ґрунтується не на морально-гуманістичних принципах, а суто утилітаристських позиціях, що базуються на пріоритетах, по суті, «біологічного» (вікового) характеру. Для людей похилого віку «ліфти соціальної мобільності» працюють, як правило, лише в напрямку зниження їхнього соціального статусу і погіршення якості життя.

Такий контрпродуктивний і соціально несправедливий підхід призводить до того, що соціальні, економічні та культурні проблеми літніх зводяться до оцінки і регулювання витрат на соціальне забезпечення пенсіонерів. Практично не беруться до уваги потенційні можливості цієї категорії громадян, включаючи їхній позитивний вплив на молодші та середні вікові групи.

Небезпека подібного архаїчного підходу полягає в тому, що, консервуючи залежну, безініціативну модель поведінки людей похилого віку, яка вимагає винятково «опікунства», він «форматує» старше покоління як «відпрацьований ресурс». При цьому не тільки в ЗМІ, але й в офіційних документах літніх принизливо називають «утриманцями», «старими» тощо.

На жаль, ставлення до людей похилого віку (і в Україні, і в інших країнах) найчастіше має яскраво виражений нетолерантний характер. Ряд дослідників виділяє найбільш типові прояви нетерпимого ставлення до осіб літнього віку [1, 178–182; 2, 3–4]:

- існуюча в суспільній свідомості і державній політиці не виправдано висока оцінка молодості і супутня даній настанові дискримінація людей похилого віку (у західній літературі це виражається терміном «ейджизм» [5]);

- перевага в осіб літнього віку психологічно негативного ставлення до факту власного старіння, що зв'язано з погіршенням стану здоров'я, «виключенням» з активного соціального і професійного життя, непродуктивністю державної позиції з приводу пізніх періодів життя;

- домінуюче в суспільній свідомості неприйняття факту свого майбутнього старіння особами молодого і середнього віку, що виражається в небажанні реально оцінювати ситуацію, бачити як негативні, так і позитивні ракурси «третього віку».

Усе більш очевидною стає необхідність подолання негативного ставлення до людей літнього віку, виховання культури толерантності, розробки світоглядних установок на «інтегровану старість» і формування «суспільства для усіх вікових категорій», що базується на принципах взаємозалежності, взаємності і справедливості.

Зауважимо, що нехтування даних проблем урядом може призвести до серйозних політичних наслідків, оскільки зростання серед виборців пропорції радикально налаштованих пенсіонерів істотно зсуватиме вліво політичний вибір населення [3]. Зміни у співвідношенні поколінь у бік зростання частки літніх людей і зменшення частки молоді змінюють структуру відносин між поколіннями: в сім'ї старше покоління потребує більше уваги і турботи батьків на шкоду поколінню дітей; у суспільстві зростання податків на соціальне забезпечення викликає антагонізм між платниками податків працездатного віку і пенсіонерами. Зростання тривалості життя в похилому віці, поява значних за чисельністю груп довгожителів і супердовгожителів змінює певні світоглядні засади суспільства. Так, евтаназія чи допомога при самогубстві з часом, можливо, сприйматимуться суспільством більш толерантно, адже обмеженість ресурсів при наданні коштомістких послуг зі збереження фізичного життя дедалі загострюватиме суспільний вибір між літніми хворими та хворими працездатного віку, які мають вищі суспільні та сімейні зобов'язання.

Суттєва різниця у тривалості життя чоловіків і жінок похилого віку в Україні призводить до посилення статевих диспропорцій у віковій структурі старших контингентів. Геронтологи кажуть: «У старості – жіноче обличчя». Поширеність удівства і самотності серед літніх жінок – серйозна інтернаціональна соціальна проблема, яка в Україні ускладнюється матеріальною незабезпеченістю, соціальною беззахисністю та низьким рівнем здоров'я жінок похилого віку.

Кардинальний перегляд позиції держави стосовно людей похилого віку передбачає не тільки посилення захисних функцій щодо них, але й залучення останніх в активну діяльність (з урахуванням їхніх вікових особливостей). Недоцільно ігнорувати досвід, інтелектуальний і професійний потенціал цієї категорії населення.

Зупинити процес старіння населення неможливо, оскільки він – об'єктивний і незворотній наслідок суспільного прогресу: підвищення рівня життя, поліпшення якості харчування, житла, охорони здоров'я, навколишнього середовища. Стан проблем старіння в Україні потребує розробки та удосконалення суспільної системи підтримки літнього населення, яка спрямована на посилення їх захищеності, поліпшення соціально-економічного, морально-психологічного стану людей похилого віку, залучення їх в активне життя, підвищення ролі старшого покоління в вихованні молоді, формування громадської думки щодо вирішення нагальних питань літніх осіб.

Таким чином, при розробці соціально-економічної й демографічної політики щодо старіння населення основні зусилля держави мають бути спрямовані на взаємну адаптацію літніх людей і суспільства до цього процесу. У цьому контексті найважливішими завданнями є:

- подолання стереотипу літньої людини як безпорадного, нездатного до творення споживача суспільних ресурсів, створення та підтримка в суспільстві іміджу літнього громадянина як носія потужного творчого, інтелектуального і духовного потенціалу;
- забезпечення реалізації літніми людьми як загальних прав людини, так і пов'язаних із віком прав на соціальний захист, освіту, індивідуальний розвиток та самореалізацію в старості;
- залучення літніх людей до активної участі у суспільному, культурному, духовному житті;
- забезпечення можливості зайнятості літніх людей за обраними ними видом, характером і тривалістю праці на добровільних засадах (волонтерство, громадська діяльність, доброчинність). Сприяння самозайнятості людей похилого віку;

- поширення доступу літніх громадян до нових знань, освітніх і тренувальних програм;
- створення системи соціального самозабезпечення громадян;
- надання інформаційних і юридичних послуг;
- організація психологічної допомоги громадянам похилого віку;
- використання знань і досвіду літніх людей у вихованні нових поколінь;
- сприяння взаєморозумінню між поколіннями, міжпоколінній інтеграції.

«Сиве населення» – повноправна частина суспільства, яка внесла неоціненний вклад у формування того середовища (у широкому значенні), у якому ми живемо. Потрібен новий рівень і ефективні механізми підготовки «до старості» на індивідуальному рівні, чому могло б сприяти широке педагогічне й інформаційне висвітлення «типових проблем старості», починаючи зі шкільної лави. Молодим важливо усвідомити: старість – природний етап життя і вона вимагає до себе поваги. Зростає нагальна потреба в державних програмах щодо людей похилого віку, які повинні базуватися на триєдинстві таких понять, як «взаємодопомога», «соціальна справедливість» та «довіра». Це сприятиме:

- залученню до активної життєдіяльності людей похилого віку;
- забезпеченню збереження або відновлення соціальних зв'язків і родинних стосунків;
- організації процесу самопомоги осіб старшого віку;
- можливості привернути увагу громадськості через ЗМІ, систему проведених добродійних акцій;
- здійсненню взаємоузгоджених, послідовних заходів щодо вирішення проблем такої категорії населення на місцевому та державному рівнях.

1. *Висьневська-Рошковская К.* Новая жизнь после шестидесяти. – М., 1989.

2. *Глуханюк Н.С., Гершкович Т.Б.* Поздний возраст и стратегия его освоения. – М., 2003.

3. Населення України – 2002. Щорічна аналітична доповідь. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2003. – 376 с.

4. *Ткаченко Л.* Важливий етап пенсійної реформи // Праця і зарплата.– 2007.– №7. – С. 7.

5. *Butler F.N.* Ageism: Another form of bigotry // Gerontologists.– 1969.– №9.

О.О. Давидюк*

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ТЕНДЕНЦІЇ ДО ПОЛЯРИЗАЦІЇ

Основним стратегічним завданням для України в ході реформ було здійснення комплексу адекватних політичних та адміністративно-організаційних заходів, які б забезпечили відносно плавний, без потрясінь і катаклізмів, перехід до помірної моделі соціальної диференціації. Незважаючи на складність економічної ситуації 1990–1991 рр., в Україні для цього були всі можливості: сучасна структура промисловості, достатньо високий технологічний рівень, кваліфікована робоча сила, міцна соціальна інфраструктура та низький рівень соціальної диференціації. Проблема полягала в тому, щоб віднайти інтегруючу модель поєднання всіх цих переваг з принципами ринкового господарства та політичної демократії. Така модель дала б необхідний імпульс росту економіки та підвищенню добробуту, однак те, що відбулося в Україні в 90-х роках ХХ ст., можна кваліфікувати як історичний провал.

Разом з тим очевидно, що вирішення основних проблем позитивного розвитку далеко не повністю залежить від наслідків соціально-економічної ситуації 90-х років та наявності чи відсутності оптимальної програми дій. Існує більш широкий набір умов, що визначають успіх чи невдачу такої програми, і ці умови знаходяться за межами економіки чи соціальної політики.

Існує очевидний взаємозв'язок між типами політичного режиму, економікою та запроваджуваною в державі соціальною політикою. Нова соціальна стратегія приречена на невдачу без кардинальної трансформації всієї системи державної влади, яка має бути ефективною, збалансованою, відповідальною перед народом. Проте зростання тіньової економіки, криміналізація та корумпованість влади досягли в Україні таких масштабів, що загрожують національній безпеці.

---

* кандидат соціальних наук, завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

Реформи, запроваджені українською владою за останні п'ятнадцять років, дали в цілому негативний результат. Вони призвели до глобального перерозподілу національного багатства і доходів, не давши ніякого соціально-економічного ефекту. В соціальному плані суспільство розколоте на дві діаметрально протилежні частини. Воно диференційовано на масові соціальні групи, охоплені надзвичайною бідністю, та невеликий за чисельністю соціальний прошарок, що став в результаті перерозподілу володарем надмірного багатства.

Сформована на сучасному етапі система розподілу доходів надзвичайно неефективна в соціальній сфері. Це детермінує перманентно нестабільний стан усіх сфер життєдіяльності суспільства. Надто низькі доходи для переважної більшості активного населення стали в українських умовах одним із механізмів розтрати людських ресурсів. Сформувався механізм надполярної диференціації доходів і різкого розриву між показниками ціни та вартості робочої сили. За оцінками різних експертів [3; 6], диференціація доходів між крайніми децильними групами в Україні коливається від 15:1 до 25:1. Таким чином, соціальна диференціація в Україні балансує між помірно-полярною та надполярною моделями. Деякі дослідники називають такі цифри – на 1% населення України припадає 65% національного доходу і всієї власності [5; 7; 10].

Таке суспільство надто нестабільне, соціально конфронтаційне, економічно контрпродуктивне, безперспективне, при цьому середні прошарки (середній клас) майже відсутні – вони малочисельні і можуть розглядатися як досить умовне явище.

Отже, на сьогоднішній день можна констатувати, що в Україні формується надполярна модель соціальної диференціації, адже масштаби, тенденції, глибина та особливості трансформації соціальної структури сучасного українського суспільства визначаються такими чинниками:

- глибокими змінами, пов'язаними з реструктуризацією системи зайнятості, що призвело до високого рівня безробіття, деформації критеріїв соціальної диференціації, перебудови трудової мотивації, поглиблення соціальної нерівності, різкого розриву в оплаті праці різних категорій працівників;

- зниженням рівня життя більшої частини населення;

- соціальною аномією – руйнуванням ціннісно-нормативної системи та несформованістю іншої, та соціальною депривацією – об-

меженням або позбавленням доступу до матеріальних і духовних ресурсів, можливостей, необхідних для задоволення основних життєвих потреб індивідів і груп.

За останні роки проводилося багато досліджень щодо соціальної поляризації в українському суспільстві, проблем становлення середнього класу, зокрема, суперечки точаться навколо визначення критеріїв, відповідно до яких виявляється приналежність індивіда до тієї чи іншої соціальної верстви. Але всі ці дослідження дають приблизно однаковий результат – майже 80% населення України можна визначити як бідне та малозабезпечене [4; 8; 9].

Важливим чинником є наявність та об'єктивність статистичної інформації, оскільки майже половина української економіки працює в тіні. Джерела і ресурси рівня і якості життя, з одного боку, не охоплені офіційною статистикою, а з іншого – населення в ситуації переважно нелегітимної життєдіяльності не декларує джерела та повні доходи і витрати. В Україні не створено достатньої й адекватної інформаційної бази для виявлення та об'єктивного аналізу процесів соціальної диференціації, тому в окремих випадках основними джерелами інформації стають експертні оцінки та результати соціологічних опитувань.

Подолання бідності та формування середнього класу потребують політичної волі та економіки, що динамічно розвивається. Проте на сьогоднішній день в Україні можна констатувати динамічний розвиток лише тіньової економіки. Ще у 2000 р. у посланні Президента України Л. Кучми до Верховної Ради зазначалось, що «зростають масштаби нелегального експорту капіталу та позабанківського грошового обігу: якщо у 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси складала 24,7%, то нині – 44,4%, тобто суму в 8,6 млрд. грн.» [1].

Тіньовий капітал в Україні набрав критичну масу – деякі експерти називають цифри понад 45–50% від ВВП. Отже, в українській економіці все чіткіше проступають риси, характерні для надполярної моделі, яка передбачає наявність одного потужного фінансового чи пов'язаного з природними багатствами джерела валютних надходжень; формування з тих, хто має до нього доступ, вузького прошарку надбагатої еліти, яка є опорою влади та зростається з нею; утримання основної маси населення в стані малої забезпеченості.

Відповідно до цієї моделі в Україні відбувається формування нової державної ідеології – по суті ідеології олігархів та великого капіталу. Під олігархів створюються «правила гри» – пишуться відповідні закони, розробляються відповідні стратегії «розвитку», реструк-

турується владна вертикаль, проводяться необхідні політичні реформи тощо.

Політична влада знаходиться в руках тієї частини суспільної еліти, яка отримує найбільшу користь від перерозподілу капіталів. Ця частина еліти застосовує всі механізми влади – державу, політичні партії, засоби масової інформації, щоб узаконити такий перерозподіл і зберегти свої позиції. В Україні в перманентному стані знаходяться міжконфесійні конфлікти, штучно провокується протистояння між Сходом і Заходом, розбуркується мовне питання – все це результат політичної гри, мета якої – відвернути увагу саме від процесів перерозподілу доходів (а точніше – обкрадання держави та її громадян) на користь політично-олігархічної верхівки.

Покращення економічної ситуації, ріст ВВП, розвиток промисловості тощо, зафіксовані в останні роки, базуються на недоспоживанні населення. Такий ріст забезпечується низьким рівнем життя людей, адже зростання економічних показників нетотожне покращенню соціальної ситуації. Економічних показників недостатньо для оцінки добробуту народу – вони не відображають розподіл економічного приросту серед соціальних верств. Наприклад, зростання обсягів експорту свідчить не стільки про ефективність національних виробників, скільки про безпорадність національних споживачів.

Перспективи в політичному, економічному, соціальному житті українського суспільства залишаються абсолютно невизначеними. Неможливо передбачити ймовірність тих чи інших подій, оскільки соціально-економічний розвиток відбувається стихійно, більше того, стан стихійності в ряді випадків підтримується штучно.

Виявляється така залежність: багатство чи бідність народу залежать не стільки від природних та інтелектуальних ресурсів країни та фінансових ресурсів суб'єктів господарської діяльності, скільки від правил, що визначають використання цих ресурсів. Саме правила використання ресурсів визначають ефект політики модернізації та життєвий рівень народу [2].

В Україні реальна причина відсутності соціально-економічного розвитку полягає в тому, що така ситуація вигідна для певних груп соціальних інтересів, від позиції яких залежать як введення нових формальних правил (нормативно-законодавчі акти), так і подолання негативних явищ (корупція, хабарництво тощо). У зв'язку з цим доводиться розраховувати на технологічні зміни у світовій економіці, що детермінують довготермінову тенденцію до відносного зниження цін на первинні ресурси та напівфабрикати. Як тільки доходи

панівних груп, кланів від продажу первинних ресурсів і напівфабрикатів перестануть їх збагачувати, вони неминуче будуть змушені змінювати правила економічної діяльності, щоб випускати конкурентоспроможну продукцію, більш ефективно використовувати природні ресурси, що сприяє підвищенню добробуту народу.

Таким чином, на сучасному етапі до основних тенденцій соціальних трансформацій в українському суспільстві можна віднести подальше поглиблення поляризації за всіма показниками (економічними, політичними, соціальними) та маргіналізацію значної частини населення, що відображає зростання напруженості в суспільстві. З одного боку, поляризація є результатом сформованої за останні роки системи розподілу доходів, доступу до економічних, політичних, соціальних ресурсів, з іншого – результатом державної політики. Подальший розвиток соціально-стратифікаційних процесів в українському суспільстві залежатиме від темпів економічного та політичного реформування, від зміни державної ідеології, яка підмінена сьогодні інтересами вузького кола людей.

Тому відсторонення олігархів від влади можна визначити як найважливіше політичне завдання. Безумовно, вирішення подібних завдань дуже важка і відповідальна справа, яка потребує і полічної волі, і широкої громадської підтримки. Однак, у сучасних умовах лише держава може регулювати соціальний розвиток суспільства, оскільки бізнес поки що недостатньо задіяний у реалізації соціальної політики, вирішенні соціальних протиріч, підтримці необхідного балансу стратегічних і тактичних суспільних інтересів, а іноді діє всупереч цим інтересам. Поглиблення соціальної поляризації веде до руйнівних наслідків, оскільки економіка не може ефективно функціонувати ні як виробнича, ні як споживаюча система. В основу державних програм соціально-економічного розвитку повинна лягти ідеологія середнього класу.

1. Україна: поступ у XXI століття Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України від 23 лютого 2000 року №276а/2000 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / А. Олійник (пер. з англ.). – К.: Основи, 1999. – 348 с.

3. Лібанова Е.М. Соціальні аспекти економічного зростання в Україні // Україна на порозі XXI століття: уроки реформ та стратегія розвитку – К.: НТУУ КПІ, 2000. – С. 64–78.

4. Народження ринкової економіки та середнього класу в Україні: Матеріали, доповіді, виступи / Д. Салліван (ред.), В. Шелест (ред.). – К., 1995. – 262 с.

5. Новиков В. Потенціал стабільної соціальної політики // Україна: аспекти праці. – 1999 – №1. – С. 31–35.
6. Онікієнко В.В. Зайнятість та якість життя населення // www.politik.org.ua.
7. Онікієнко В.В., Коваленко Н.І. Продуктивна зайнятість населення: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення. – К.: РВПС, ПК «ПРИНТ-ЕКСПРЕСС», 1999. – 35 с.
8. Саввов А.І. Становлення потужного середнього класу в Україні. – К.: Корпорація, 2005. – 204 с.
9. Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы / НАН Украины; Ин-т социологии (Киев). – К.: НАНУ, 2003. – 464 с.
10. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення / НАН України; Інститут економіки промисловості; Державний комітет статистики України / М.Г. Чумаченко (наук. ред.). – К., 2003. – 439 с.

В.В. Болюбах*

ПРОЦЕС ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Життя народу, його економічний, матеріальний і культурний добробут завжди були найголовнішим критерієм суспільних змін. І тому наслідки економічної кризи в Україні найбільше позначилися на соціальній сфері. Трансформаційні процеси, які відбуваються в країні, перехід до ринкових відносин і поглиблення демократії призвели до кризових явищ, які охоплюють усі сфери суспільного життя. Соціально-економічна політика держави тісно переплітається з політикою демографічною. Особливо це стосується питань розвитку та здоров'я нації, збільшення тривалості життя населення, збереження генофонду країни.

Переважна більшість розвинених країн світу сьогодні знаходяться на порозі глибоких демографічних трансформацій, які, зокрема, виражаються у явищі старіння населення. Негативні загальносвітові демографічні тенденції спостерігаються і в Україні.

Аналіз сучасної демографічної ситуації в країні та оцінка перспектив її розвитку дозволяє виділити основні напрями, які впливають на зміни демографічної ситуації: падіння народжуваності та зростання

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

смертності населення; старіння населення та зменшення тривалості життя; міграційні процеси; загострення проблем функціонування сімей як осередків відтворення населення, зниження їх демографічного потенціалу.

Останніми роками в Україні, як і в інших країнах світу, старіння населення стало явищем, вплив якого на соціальний, економічний та культурний розвиток суспільства важко переоцінити. Процес демографічного старіння населення характеризується такими особливостями, як зростання чисельності старших вікових груп населення та перехід у похилий вік відносно значного за чисельністю покоління, яке народилося в період 1945–1964 років. Останнім часом ця тенденція значно посилилася. Проблема старіння населення надто актуальна: частка людей похилого віку постійно збільшується, тоді як питома вага населення у віці до 16 років у загальній чисельності постійного населення країни з кожним роком зменшується. За прогнозами ООН, до 2050 р. питома вага українців, старших 60 років, збільшиться майже в два рази [1]. Це один з найбільших показників у світі (табл. 1).

Таблиця 1. Питома вага населення у віці понад 60 років за прогнозами ООН, %

Країна	2007	2050
Японія	25,4	44,8
Німеччина	25,1	37,0
Франція	20,8	31,8
Україна	20,6	36,6
Білорусь	18,1	35,8
Росія	17,1	32,4
США	16,6	26,8
Світ в цілому	10,3	21,8

Індикатором процесу старіння населення є коефіцієнт залежності осіб похилого віку. Він відображає відношення чисельності осіб похилого віку до чисельності осіб працездатного віку (табл. 2). Зниження цього коефіцієнта призведе до зниження співвідношення середньої пенсії та середньої заробітної плати (коефіцієнт заміщення).

У більшості промислово розвинених країн цей показник дорівнює 20%. За даними Міжнародного бюро праці, коефіцієнт залежності осіб похилого віку у 2000 р. в Україні становив 20,8%, натомість його прогнозне значення збільшуватиметься з 22,8% у 2010 р. до 45,3% у 2050 р. [3].

Таблиця 2. Залежність населення похилого віку від працездатного населення, % [2]

Коефіцієнт залежності населення похилого віку від працездатного населення					
Україна	1980	2000	2010	2030	2050
Всього у світі	10,1	10,9	11,5	17,9	25,6
Україна	17,9	20,8	22,8	32,8	45,3
Північна Європа	22,7	23,9	25,5	38,2	42,7
Західна Європа	22,4	23,6	26,9	41,6	47,5
Південна Європа	18,0	24,4	27,4	41,6	59,7
Східна Європа	16,1	18,8	19,4	31,0	44,1
Росія	15,0	18,1	18,1	30,4	41,2

Закономірною стає тенденція щодо зростання пенсійного віку, розвитку систем пенсійного забезпечення та особистого страхування, перегляду державної політики у сфері зайнятості. Процес зростання частки людей похилого віку потребує всебічного обліку їхніх специфічних потреб як особливої категорії громадян.

Співвідношення кількості пенсіонерів на 1 найманого працівника в Україні в 2006 р. склало 1,2, що перевищує всі критичні показники. Це означає, що споживачів пенсійних коштів більше, ніж платників внесків на пенсійне страхування. Для прикладу, відношення пенсіонерів до працюючих у таких країнах як, США, Франція та Японія становить 0,4–0,5. При цьому процес старіння українців збігається з періодом суспільних перетворень, які, у свою чергу, призводять до погіршення соціального становища більшої кількості людей похилого віку, загострюють проблему незатребуваності цієї категорії громадян, до виключення їх зі сфери економічної діяльності, культурного та соціально-активного життя.

Наслідки старіння населення мають багатоплановий характер і впливають на всі процеси, пов'язані із соціальним розвитком суспільства. Можна виділити чотири основні групи соціальних змін і наслідків, які зумовлені старінням населення:

- **демографічні та макроекономічні наслідки** – впливають на такі характеристики, як показник народжуваності; тривалість життя; розподіл матеріальних ресурсів між представниками різних поколінь; рівень продуктивності праці;

- **зміни в соціальних відносинах** – впливають на структуру сімейно-родинних відносин, характер вибору професії, структуру потенційної зайнятості;

- **зміни на ринку праці** – трансформуються відношення працівників похилого віку та роботодавців; змінюються пропорції зайня-

тості серед жінок і чоловіків; відбуваються зміни у співвідношенні незайнятого у виробництві молодого населення та активного дорослого населення; зростають вікові межі виходу на пенсію;

- зміни впливають на **функціональні здібності та стан здоров'я** людей похилого віку, що призведе до серйозних наслідків для соціальних служб. Відбудуться зміни, пов'язані з інтенсивністю, ефективністю і результативністю медичного та соціального обслуговування людей похилого віку тощо.

Відповідальність за сучасне та майбутнє народу України, відтворення здорових поколінь вимагає посиленої уваги до проблем демографічного розвитку та формування ефективної національної демографічної політики. виправити демографічну ситуацію в Україні півдіями неможливо. Демографічна політика має займати основне місце в діяльності уряду, бути її стрижнем. Йдеться не тільки і не стільки про кількісні показники, скільки про поліпшення якісних параметрів. Мається на увазі здоров'я людей, рівень життя, збільшення його тривалості, зростання якості освіти, формування духовності нації.

Нині потрібно сформувати таку модель загальнодержавної системи збереження здоров'я нації, яка відповідала б сучасним умовам соціально-економічного розвитку, міжнародним стандартам соціальної безпеки та захисту праці. Це має бути цілісна суспільна система, що гарантуватиме доступ широких верств населення до засобів охорони здоров'я, створення безпечного для життя і здоров'я навколишнього середовища, формування в населення світоглядних принципів свідомого самозбереження як етнічної норми.

1. 15 минут. - 20.03.2007. - №49(188).

2. Ройк В. Феномен «сидящего населения» - глобальная демографическая проблема // Человек и труд. - 2006. - №3.

3. Труд в мире. Международное бюро труда. - Женева; М., 2001.

Т.В. Новікова*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Масштабні економічні, політичні і соціальні зміни останніх років створили нову систему відносин, змінили форми повсякденної життєдіяльності індивідів, вплинули на зовнішнє і внутрішнє середовище підприємств. В умовах роздержавлення і приватизації в Україні відбувається, хоча і досить незначними темпами, процес відродження корпоративного підприємництва, про що свідчить збільшення питомої ваги підприємств колективної форми власності, які створюються головним чином за рахунок акціонування державних підприємств.

В умовах роздержавлення і приватизації підприємництво не можна розглядати лише як економічний феномен: економічне і соціальне в ньому тісно пов'язані. Намагаючись отримати прибуток, підприємець знаходить нові шляхи поєднання чинників виробництва, виробляє продукцію (економічне), а в процесі трудової діяльності відтворюються умови життєдіяльності людей і виробничі відносини (соціальне). Для вирішення соціальних питань необхідні ресурси, які можуть бути отримані тільки на основі «економічного». Практика показує, що відсталість соціального компоненту не дозволяє збільшувати економічні результати. Вочевидь можна говорити про закономірність: досягнення соціальних цілей базується на економічному зростанні, а останнє, у свою чергу, залежить від ефективного використання соціальних чинників. Розглядаючи взаємозв'язок економічного і соціального, необхідно враховувати тенденцію до підвищення ролі соціального в розвитку економіки, тобто посилення соціальної орієнтації економіки.

Для України проблема формування і реалізації корпоративної соціальної стратегії – це об'єкт дослідницького, теоретичного інтересу і одне з актуальних завдань створення нової соціально-еконо-

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

мічної системи. З огляду на наявність складних проблем соціально-го та економічного характеру, які ще слід розв'язати для реального поступу у досягненні Україною європейського рівня якості життя людини, перед урядом України постає важливе завдання: дослідити вплив державної політики, визначити види політичних інструментів, форми профспілкових та інших представницьких об'єднань, які здатні підвищити рівень соціально-економічної захищеності працюючих.

Деякі вчені вважають, що вимоги соціальної відповідальності корпорації рівносильні претензіям на гроші інших людей, якщо не акціонерів, то клієнтів і найманих працівників. Єдиний соціальний обов'язок бізнесу – найбільш повне використання ресурсів для отримання прибутку, тоді як соціальна інфраструктура підпорядковується органам місцевого самоврядування. Але більшість конкурентоспроможних корпорацій у світі дотримується іншої думки і розробляє збалансовані між собою економічні і соціальні стратегії. Сучасна корпорація – це відносно відокремлена соціальна спільність, що поєднує підприємців і найманих працівників специфічними інтересами діяльності і вимагає від усіх елементів творчості, самостійності і відповідальності. Можна стверджувати, що це – сучасний соціальний інститут, в якому людина сприймається як базова цінність, людський капітал. Тому однією з ключових цілей корпорації є стійке поєднання інтересів індивідів, колективу корпорації і суспільства, забезпечення високої якості життя співробітників корпорації, створення умов для всебічного розвитку і реалізації їх здібностей.

Суспільство, як правило, не досягає необхідного балансу між соціальними і економічними потребами, якщо приватний сектор вирішує лише економічні завдання. Гармонізація соціальних і економічних цілей дозволяє корпорації мати позитивний імідж у суспільстві, підвищити продуктивність праці, насамперед, розумової [3].

Відповідно до прийнятого Верховною Радою України у 2003 р. Господарського кодексу України, підприємства несуть соціальну відповідальність, яка включає питання щодо своєчасної виплати заробітної плати, поліпшення умов праці, життя і здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування, соціального забезпечення тощо [1].

Отже, в останнє десятиліття суттєво змінилися вимоги, що висуваються до бізнесу суспільством, яке чекає підвищення соціальної відповідальності. В умовах конкуренції бізнес вимушений задоволь-

няти конкретні суспільні потреби, а саме: розширення зайнятості, охорона навколишнього середовища, усунення дискримінації. По суті, виникла нова система ділових цінностей, які корпорації, що намагаються покращити свій імідж, добровільно поділяють [2].

Соціальна стратегія корпорації повинна враховувати соціальний зміст корпоративного підприємництва і характер його складових, що відносяться до всіх суспільств, притаманних кожній окремій країні. У кожній корпорації повинна бути своя теорія стратегії підприємництва, органічною частиною якої є визначальна функціональна стратегія – соціальна стратегія підприємництва. При розробці соціальної стратегії необхідно враховувати і спеціальні принципи, на основі яких повинна формуватися, реалізовуватись і розвиватися соціальна стратегія.

Отже, стратегічними цілями корпорації в соціальній стратегії є:

- задоволення потреб самовираження і становлення підприємницької особистості, її розвиток і самовдосконалення;
- постійне підвищення рівня життя співробітників корпорації і членів її сімей;
- дотримання соціальної справедливості, що гарантує розвиток кожному члену корпорації.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що державна макроекономічна політика має стимулювати розвиток корпорацій, тих рис і властивостей, які визначають соціальну стратегію корпорацій. За несприятливого ставлення держави до цього аспекту підприємництва створюються умови для його відчуження від соціально важливих проблем суспільства, тінізації та криміналізації.

Корпоративна соціальна політика на сучасних українських підприємствах – актуальна для всього населення країни. Не заперечуючи важливість державних заходів, спрямованих на розвиток програм соціального страхування і соціального забезпечення, слід все ж таки визнати, що ці заходи, на жаль, не вирішують через різні об'єктивні і суб'єктивні причини проблем соціального захисту населення. Рівень матеріального забезпечення більшої частини населення є вкрай низьким, особливо порівняно зі стандартами соціальної захищеності в країнах Заходу. Зафіксовані в Конституції України соціальні гарантії порушуються, тому необхідно звернути увагу на поки що не задіяний в Україні ресурс підвищення рівня соціальної захищеності найманих працівників, закладений в організації соціального захисту працівників у межах корпорацій – безпосе-

редньо на підприємствах. Хочеться вірити, що підвищення соціальної відповідальності підприємств України сприятиме вирішенню головної проблеми кожної людини – задоволення своїх потреб за рахунок оплати праці на відкритому ринку праці.

1. Господарський кодекс України – К.: Атака, 2003.

2. *Петров А.Н.* Стратегическое планирование развития предприятий. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1993.

3. *Шимшилов С.* Стратегия современного предпринимательства и социального развития корпораций. – М.: Дашков и К, 2004.

С.В. Лисенко*

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА УДОСКОНАЛЕННЯ

Україна проголосила себе соціальною державою. Проте проголошення України соціальною державою автоматично не приведе до реальних змін на шляху будівництва соціальної держави. Сучасній соціальній державі властиве не тільки закріплення відповідного принципу в конституції, але й наявність ефективної соціальної політики. Соціальна політика ефективна тільки тоді, коли базується на стандартах, коли є відповідальність за їхнє виконання (їхнє виконання повинне теж стати стандартом), коли аналізуються причини тих чи інших явищ, диспропорцій тощо, а не тільки результати. Власне кажучи, у цьому випадку вона забезпечує соціальну безпеку.

Слід зазначити, що структура соціальної політики держави істотно змінюється (модифікується) на переломних формаційних етапах, трансформуються базові суспільні інститути – доходів населення, соціального захисту, ринку праці тощо. Подібний формаційний етап перетворень переживає сьогодні Україна, що виражається в пошуку парадигми державного устрою, виборі соціальної моделі держави і формування на цій основі нової інституційної бази.

---

* провідний інженер Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

Способами кількісної оцінки структури й окремих складових соціальної політики є ряд критеріїв (показників, індикаторів, стандартів і норм), що одночасно можуть відігравати роль орієнтирів для досягнення поставлених цілей.

Соціальна політика держави включає у своє предметне поле широке коло питань: доходи населення, зайнятість, соціальний захист, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, трудові відносини тощо. Тією чи іншою мірою державна соціальна політика охоплює все населення країни.

У цьому зв'язку виникає ряд принципів питань із приводу міри (ступеня) державного регулювання соціальної сфери, визначення обсягів фінансових ресурсів на соціальні цілі, що виділяються із бюджетів усіх рівнів, і законодавчого закріплення системи державних гарантій у формі соціальних стандартів.

В Україні основні державні соціальні гарантії унормовано Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». До них належать: прожитковий мінімум, мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсій за віком, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Цей закон стверджує, що основні соціальні гарантії не можуть бути нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, який визначено як **базовий соціальний стандарт**, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Необхідно більш детально розглянути зміст понять «стандарт», «соціальний стандарт» і «прожитковий мінімум».

Під **стандартом** розуміють певний зразок, якому повинно відповідати, задовольняти що-небудь за своїми ознаками, властивостями, якостями. Це щось шаблонне, трафаретне [4].

Стандарт (англ. standard – норма, зразок) – 1) офіційний державний або нормативно-технологічний документ галузі, підприємства, фірми, компанії, що встановлює якісні характеристики, вимоги, яким має відповідати певний вид продукції, товару; 2) зразок, еталон, з яким порівнюють інші подібні об'єкти [2].

Щодо соціальних стандартів, то слово «соціальний» означає все, що породжено умовами суспільного життя, життєво необхідне, життєво важливе.

Соціальні стандарти (social standards) – основні вимоги, які висуваються до розвитку соціальної сфери, якості життя тощо. На ос-

нові аналізу їхнього дотримання можливе визначення рівня життя. Розробка і впровадження соціальних стандартів надзвичайно складний процес, тому на практиці розробляється багаторівнева система соціальних стандартів з виділенням мінімальних соціальних нормативів [5].

Соціальний стандарт – сформоване уявлення більшості населення чи певної суспільної групи про прийнятний для них рівень і якість життя.

Державні соціальні стандарти – встановлені державою норми і нормативи, що забезпечують реалізацію гарантованих конституцією соціальних прав громадян і порядок надання цих прав [1].

Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт характеризує рівень розвиненості соціальної сфери і визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення. Прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення державних соціальних програм.

У Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» базовим стандартом є прожитковий мінімум. Отже, прожитковий мінімум є нормою, еталоном у соціальній сфері України, що суперечить самому поняттю «стандарт».

Слід зазначити, що поняття «прожитковий мінімум» відрізняється від поняття, визначеного в Глосарії з трудового права та соціально-трудова відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу), виданий МОП. **Прожитковий мінімум** (Living wage) – рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці.

Це визначення відрізняється від прийнятого в Україні тим, що прожитковий мінімум розраховується не на одну особу, а на сім'ю середнього розміру і пов'язується не із споживанням, а із заробітною платою, що суттєво підвищує значення заробітної плати в соціальній сфері. Відповідно до стратегічної мети щодо європейської інтеграції Україна повинна забезпечити наближення своїх стандартів до стандартів і практики ЄС у сфері зайнятості та соціальної політики. Якщо ж порівняти вітчизняні здобутки в соціально-трудова сфері з євростандартами, то спостерігається істотне відставання. Так, Європейським комітетом із соціальних прав мінімальну зарплату (МПЗ) визначено на рівні 60% середньої зарплати в країні. При цьо-

му в розвинутих країнах вона перевищує прожитковий мінімум у 2–2,5 рази. В Україні цей показник досі не досяг прожиткового мінімуму [3].

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що поняття «соціальний стандарт» в Законі України насправді є «соціальним мінімумом». Категорії ж соціальних мінімумів нині девальвовані. Концептуальні підходи до визначення цих понять розроблялися ще в середині 90-х років ХХ століття. Але навіть у ті часи ніхто з розробників не пробував на них прожити. Тож зрозуміло, що потрібно внести зміни до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» щодо змісту понять «прожитковий мінімум» і «мінімальна заробітна плата» відповідно до стандартів ЄС.

Зрозуміло, що в найкоротший термін гарантувати всьому населенню європейський соціальний прожитковий мінімум, забезпечити житлом та іншими благами в повному обсязі неможливо. Конкретний аналіз перспектив розвитку соціальної сфери, можливостей її ресурсного забезпечення неможливий без врахування стану справ в економіці. Важливо на стадії розробки моделі соціальної сфери розробити оптимальні параметри її функціонування, тобто відповідні стандарти, а не «мінімуми», оскільки це дозволить виробити відповідну ідеологію соціального розвитку суспільства. Бюджет прожиткового мінімуму – це найбільш «жорсткий» різновид мінімального споживчого бюджету, розрахований на використання тільки в обмежений термін – період кризового існування економіки. Пора виживання повинна закінчитися. Занадто довго жити в суспільстві ризику і невизначених перспектив неможливо. Настав час думати про стандарти життя, які дозволять сформуванати напрямки ефективної соціальної політики в країні.

1. Волгин Н.А., Грищенко Н.Н., Шарков Ф.И. Социальное государство. – М., 2003. – 416 с.

2. Економічна енциклопедія. – Т. 3. – К., 2002. – 952 с.

3. Європейські критерії та українські реалії // Соціальний захист. – 2006. – №7.

4. Ожегов С.И. Словаль русского словаря. – М., 1963. – С. 752.

5. Политика доходов и качество жизни населения / Под ред. Н.А. Горлова. – СПб., 2003. – 656 с.

С.П. Плечко*

ЕКОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ У СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ РИЗИКАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Українське суспільство, перебуваючи у стані глибокої трансформації, переживає системну кризу, що відображається на всіх рівнях життя та діяльності людей. Але особливе місце у цій трансформації належить демографічному процесу.

Сучасний демографічний процес України оцінюється сьогодні фахівцями, державними установами, а також громадською думкою як реальність нашої дійсності, що відтворює системні і несистемні демографічні ризики, які свідчать про виклики, перед якими пересічний українець виявився беззахисним [1].

Поняття «демографічні ризики» є відносно новим для сучасної демографічної науки. Разом з тим процеси, що відбуваються в Україні з 90-х рр. XX ст., роблять актуальним і необхідним формулювання й вивчення цього поняття.

Сутність і форми загальних та регіональних ризиків дадуть змогу визначити основи формулювання поняття «демографічні ризики». До загальних ризиків відносяться ризики, що впливають на демографічний процес (економічні, фінансові, політичні, соціальні, правові, екологічні, кримінальні тощо.) Загальні ризики мають свою специфіку, сутність, форму існування. Вони входять у комплекс регіональних ризиків, але розглядаються у сукупності всіх особливостей регіональних даних.

Розуміння й тлумачення регіональних ризиків надзвичайно різноманітні, що залежить від галузі знань, підходу й розуміння суті поняття. Під ризиком, як правило, розуміють не тільки вірогідність зміни умов, але й імовірність втрат від дій в існуючих умовах. Якісний аналіз вихідних чинників дасть змогу визначити причинні зв'язки, які

---

* кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, м. Київ

відіграють вирішальну роль у визначенні показників ризику, встановлюючи коефіцієнт впливу та вірогідність наслідків [2].

Потрібно зазначити, що аналіз поняття «демографічні ризики» дає змогу:

- визначити всю сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників демографічного процесу;
- визначити взаємний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників у демографічних явищах;
- розглянути статичний стан загального та регіонального потенціалу, а також динаміку розвитку в наступні періоди, враховуючи не тільки існуючі ризики, але й передбачаючи можливість їх розвитку, прогножуючи тенденції та системний аналіз бачення;
- одержати підсумкові результати шляхом об'єктивного порівняння цих даних;
- сформулювати висновки та рекомендації;
- вирішити поставлені задачі щодо оцінки демографічного процесу в Україні, його потенціалу та тенденцій розвитку;
- підготувати базу для прийняття управлінських рішень у сфері інвестування, управління безпекою (як регіональною, так і національною).

Загальносуспільна думка, спираючись на авторитетні дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, констатує, що в Україні різко погіршились усі демографічні процеси. Спостерігається різке зростання смертності, швидке зниження народжуваності, скорочення шлюбності і збільшення розлучень, зменшення середньої тривалості життя, передусім серед чоловіків працездатного віку; висока смертність новонароджених; посилення еміграції; бомжування, дві епідемії – ВІЛ/інфікованих та туберкульозу, і, як апогей, – абсолютне скорочення населення й погіршення його якісних характеристик [5].

Порівняльний аналіз рівня смертності населення в Україні з рівнем смертності у країнах Європи показав, що починаючи з 1995 р. Україна посідає серед них перше місце (на 1 січня 2006 р. населення України складало 46,9 млн. осіб, смертність збільшилось порівняно з 1995 р. на 6,4%). Кількість жителів України зменшується приблизно на 300 тисяч осіб в рік. За інтенсивністю дитячої смертності Україна посідає 7-ме місце серед країн Європи, поступаючись місцем тільки таким країнам, як Румунія, Молдова, Російська Федерація, Македонія, Болгарія та Латвія.

Депопуляція українського населення бере свій початок ще у 60-х роках ХХ ст., коли пріоритетним був розвиток промислового виробництва, і жінки почали активно залучатися до суспільного життя та виробництва. Наслідком стало те, що жінки заради кар'єри перестали народжувати дітей.

Українські та російські вчені (А.І. Антонов, В.Н. Архангельський, І.С. Даниленко, Н.М. Римашевська, Л.Л. Рибаківський та ін.) вважають, що процес скорочення життя має не еволюційний, а аномальний, протиприродний характер.

Аналіз свідчить, що соціально-економічний розвиток держави неможливий без демографічного розвитку. Ці два процеси між собою тісно пов'язані. Як тільки погіршується демографічна ситуація, практично немає перспективи для соціально-економічного розвитку держави.

Демографічна ситуація, яка склалася, майже не пов'язана з економічними труднощами перехідного періоду. Соціально-демографічні процеси мають інерційний характер. Сьогоднішні тенденції пояснюються процесами, що спотворили структуру населення, яка вплинула на його чисельність протягом усього ХХ століття.

Детальний аналіз демографічних ризиків дає змогу зробити такі висновки: по-перше, справжня криза проявилася у 1990–1994 рр. в економічно менш постраждалих пострадянських країнах: Україні, Білорусії, Росії та країнах Балтії. В той же час у найбільш вразливих країнах Центральної Азії, а також Закавказзя, де економічна криза була більш відчутною, приріст смертності виявився набагато менший.

По-друге, в Україні від кризи надмірної смертності постраждали не найбільш вразливі вікові групи: діти і жінки, а економічно найбільш самодостатні групи чоловіків середнього віку.

Без сумніву, економічна криза внесла свій вклад у негативний розвиток демографічної ситуації як в Україні, так і в багатьох східнослов'янських країнах, але вона може пояснити лише незначну частину феномену східнослов'янської надмірної смертності, що так яскраво проявила себе на початку 90-х рр. ХХ ст. та зберігається і в наші дні [7].

Україна зорієнтована на європейську модель, яка передбачає еволюційний та прогресивний сценарій демографічного розвитку. Зважаючи на те, що народжуваність стимулювати не можливо, пропонується ідея заміщуваної міграції. Це комплекс заходів, спрямований на компенсацію природного зменшення населення за рахунок міграційного приросту через залучення мігрантів різних країн світу.

Щодо України, то треба наголосити на тому, що в державі взагалі відсутня міграційна політика. Завдяки своєму географічному поло-

женню, Україна стала скоріше транзитним шляхом для мігрантів до країн Європи.

Альтернативою може стати сімейно-демографічна політика, зорієнтована на власне населення, яка передбачає комплекс заходів щодо підвищення народжуваності, зниження смертності, покращення ефективності системи охорони здоров'я. Одним із компонентів даної політики повинно стати повернення репатріантів, наших співвітчизників, які стали громадянами інших країн та українців-заробітчан, яких нараховується 5 млн.

Також не можна обійти таку болючу проблему ризиків у демографічному розвитку, як старіння населення. Враховуючи досвід економічно розвинутих країн Європи, держави СНД роблять спроби вирішити проблему шляхом проведення пенсійних реформ, збільшуючи вік виходу на пенсію.

Саме депопуляція населення України призводить до негативних кількісних і якісних змін у його віковій структурі, що веде до старіння населення. Протягом останніх десяти років середній вік населення складає 37,8 років, а частка осіб у віці 69 років складає 19,5%. Особливо несприятлива вікова структура в сільській місцевості, де третя частина населення – це особи, старші працездатного віку.

Невміння та небажання зрозуміти й ефективно використати соціально-культурний, духовний і трудовий потенціал старших поколінь може призвести до проблем і бід в масштабі країни. Зміни у віковій структурі не можуть стати єдиним вирішальним показником у соціальній політиці держави щодо людей старшого віку. Фахівці мусять знати, що чим більше серед населення зрілих носіїв соціального і професійного досвіду, тим більш соціально розвинуте населення в цілому. На жаль, сьогодні не існує науково обґрунтованих і статистично достовірних фактів про характер та зв'язки між віком і якістю праці. Немає конкретних досліджень щодо зв'язків ефективності праці службовців, інженерних працівників, людей, зайнятих у науці, художній творчості тощо, де особливе значення має накопичений досвід. Тому потрібна акумуляція досліджень діяльності і повноцінної трудової активності в різних видах діяльності.

Старіння населення і сьогодні, і в майбутній перспективі буде залишатися надзвичайно важливою проблемою для України. Тому залишається актуальним питання щодо оцінки його наслідків не тільки з демографічних, але й з етичних, психологічних, духовних і соціально-економічних точок зору.

Нині держава зробила низку кроків до поліпшення ситуації щодо демографічного розвитку. Завершено розробку проектів постанови Кабінету Міністрів України «Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки» та «Про створення Міжвідомчої координаційної ради з питань поліпшення демографічної ситуації в Україні» [6]. Урядовим розпорядженням схвалена Концепція державної програми підтримки сім'ї на 2006–2015 роки [4]. На виконання Указу Президента України підготовлено проект Державної програми підтримки сім'ї на 2006–2010 роки [3], який включає заходи, спрямовані на розв'язання проблем соціально-економічного становлення та розвитку сімей, здійснення інформаційно-просвітницької роботи з сім'ями, удосконалення форм психологічної, юридичної й інших видів допомоги з питань шлюбу, виховання дітей, системи соціального супроводу сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, попередження насильства в сім'ї та реалізація сімейної політики в цілому.

Україна також отримує підтримку в розв'язанні проблем демографічних ризиків від міжнародних організацій, які мають досвід соціальної роботи. Із січня 2007 р. Фонд народонаселення ООН розпочав свою першу п'ятирічну програму допомоги Україні, яка реалізується в кількох напрямках: народонаселення і розвиток, репродуктивне здоров'я та гендерна рівність.

Отже, у зв'язку з демографічними ризиками Україна опинилась перед вибором подальшого існування, окресленого візуальною межею між життям та смертю. Змінити чи вплинути на те, що відбулося та продовжує відбуватися, можливо лише за умови, коли головним засобом розв'язання проблем стане науковий інтелект і мудрість суспільства

1. Демографічна криза в Україні її причини та наслідки: Зб. матер / Верховна Рада України, Комітет національної безпеки. – К.: Парлам. вид-во, 2003. – С. 450.

2. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. – К., 2006. – С. 560.

3. Концепція – Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006–2015 роки». – К., 2006. – С. 5.

4. Концепція демографічного розвитку України на 2005–2015 рр. – К., 2005. – С. 20.

5. *Ліанова Е., Пирожков С.* Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. НАН України. – К., 2003. – С. 230.

6. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки. – К., 2005. – С. 20.

7. *Школьников В.М.* Політика по контролю кризисной смертности в России в переходный период. – М.: ПРООН, 2005.

І.Ю. Набруско*

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ТА ПОЛЕ ЇЇ ВПЛИВУ НА СТАН МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ: ЄДНІСТЬ І ПРОТИСТОЯННЯ

Сучасний етап розвитку цивілізації докорінно змінив уявлення про рушійні сили і співвідношення різних чинників у формуванні стану суспільної свідомості і механізмів соціалізації. Ще сто років тому загальна кількість соціальних ролей індивіда у середньому, напевно, не перевищувала й десяти. Нині, за підрахунками соціологів, кожна людина є членом як мінімум 5–6 тільки малих груп. До них треба додати ще не менше 10–15 великих і середніх груп. І кожна з цих спільнот, природно, передбачає нові зв'язки індивіда з іншими людьми, розширюючи межі його міжособистісних відносин.

Велика частина цих відносин реалізується як спілкування, обмін інформацією (не різної про різне, а різної про те саме). Виникає усвідомлене залучення індивіда до продуктів засобів масової комунікації, а звідси – його щоденні (починаючи з раннього дитинства) витрати свого вільного часу на споживання інформації. Таким чином, масовий характер участі населення у споживанні масових комунікацій забезпечує рупору таких каналів один приймач: одночасно одна інформація потенційно стає надбанням свідомості мас.

Зараз ми переконуємося у правдивості прогнозів тридцятирічної давнини «пророка електронної ери» Герберта Маклюена, який стверджував, що епоха панування електронних засобів – епоха «глобального селища» – характеризуватиметься послабленням традиційних зв'язків, ієрархій, цінностей. Саме за таких умов рекламна комунікація набуває характеру соціального орієнтиру. Інформаційним полем рекламної комунікації є масова свідомість, яка оперує такими поняттями, як установки, спонукальні символи, стереотипи, асоціації.

Звичайно, не можна говорити про те, що реклама формує масову свідомість, оскільки світогляд суспільства й образ суспільства,

---

* кандидат філософських наук, доцент кафедри загальної соціології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м. Київ

який формує реклама, не є тотожними. Однак, ефект реклами в соціумі не обмежується зміною споживацької поведінки людей, рекламна комунікація є засобом створення нових соціальних зв'язків і нових форм свідомості. Таким чином, сьогоднішню рекламу можна вважати потужним агентом соціалізації. За влучним висловом Г. Маклюєна, жодна «класна кімната не може зрівнятися з блиском, успіхом і престижем освіти, яку зараз пропонує реклама». Як це не парадоксально, реклама подібно до релігії чи офіційної освіти, визначає набір соціальних ідентифікацій чи рольової поведінки.

Загальноприйнятим є поділ реклами на три основні різновиди: комерційну, яка є найбільш масштабною, постійною і впливає на свідомість, політичну – тотальну, але сезонну, на час виборчих кампаній і соціальну, призначення якої – пропаганда загальнозначущих соціальних цінностей. Саме останній вид реклами буде проаналізований більш детально. Соціальну рекламу можна сформулювати як специфічний некомерційний вид рекламної комунікації, спрямований на суспільну підтримку бажаних моделей поведінки. Г. Маклюєн стверджував: «В ідеалі реклама спрямована на досягнення запрограмованої гармонії між усіма людськими імпульсами, прагненнями і дерзаннями» [4, 258]. Отже, предметом соціальної реклами є ідея, що має певну соціальну цінність. Тобто предмет рекламування не створюється кимось, а усвідомлюється як існуюча соціальна проблема. Так, наприклад, не можна позиціонувати ідею відмови від наркотиків, вона вже є і циркулює у суспільній свідомості.

При цьому саме суспільство визначає орієнтири: як треба діяти і як не треба діяти. З останнім майже все зрозуміло: існують заповіді, табу, кодекси. Суспільство загалом здатне пояснити своїм членам межі «недозволеного». Тому і для нормальної поведінки (на противагу аномальній) є свої норми, стандарти, зразки поведінки, ідеали, нарешті, цінності – ті самі показники, що допомагають індивіду орієнтуватися серед схвалених суспільством моделей поведінки, мислення, оцінок, думок. Це не оперативні інструкції, а досить стійка орієнтація, сформована самим індивідом під час вступу його до суспільства, цілісна картина світу, яку він виробив для себе і яка допомагає йому в його подальших взаєминах зі світом, визначає його симпатії і вибір у різних соціальних ситуаціях.

На жаль, сьогодні більша частина реклами не вбудовує продукт в систему цінностей людини. Вона не надає їй значущої інформації. Реклама залишає людину у ваганнях: чи перед довгими полицями

супермаркету з одноманітно багатоманітними товарами, чи один на один з індивідуально-соціальними проблемами, які щойно продемонструвала все та ж реклама.

Надзвичайно актуальним є питання вбудови рекламного механізму в динаміку соціокультурної сфери, де соціальна реклама пропонує б ціннісні орієнтації, які поєднують індивідів у функціональне ціле, здатне до стійкості й розвитку, за рахунок того, що соціальні відносини призводять до спільних дій людей, які передаються міжгенераційно. Слугуючи певним джерелом авторитету, реклама не лише повідомляє людям хто вони, але й те, що їм пасує. Успішна соціальна реклама покликана вносити в наше життя сильні зразки просоціальної дії, підтримуючи таким чином у людині впевненість. Закон встановлює межі дозволеної дії, тобто окреслює систему прийнятних моделей поведінки. Соціальна реклама наповнює предметним значенням окреслені суспільством норми. Так, соціально-рекламне звернення позбавляє сенсу спроби людей порушити ці межі. Зокрема така реклама може як «розігріти», так і «охолодити суспільство».

Комерційна реклама збагнула вже давно – чорнота хворих зубів і брудне волосся не примусять людей купувати зубну пасту чи шампунь. Це зроблять білі міцні зуби та пишна, блискуча зачіска. Виникає логічне питання: чому видом брудних вулиць і смітників нас намагаються привчити тримати у чистоті місто, а в спробі прищепити безпечну поведінку на дорозі показують биті машини? Для досягнення стабільного результату необхідна чітка система правил. І соціальна реклама – це не фестивальне бачення проблем. Це пропозиція щодо їх вирішення. І в цьому сенсі соціальна реклама – інструмент створення орієнтованого простору, в якому зрозумілі перспективи руху до означеної проблеми.

Часто соціальна реклама тримає людину у стані проблеми. Під виглядом боротьби із соціальними проблемами нам демонструють негативи суспільства. У суспільній свідомості виникає явище когнітивного дисонансу. Людина вибирає зовсім не ту інформацію, яка спонукає до раціонального вибору. Зазвичай людина надає перевагу тій інформації, яка підтвержує звичайні уявлення і традиційні установки. Суворий чоловік загрозливого виду, що тикаючи в тебе пальцем, вимагає: «Працюй легально!», викликає у свідомості напруження, якої людина, як правило, хоче уникнути. Вона просто «не пускає» у свідомість цей заклик, не кажучи про те, щоб дослухатися

цих настанов. Тому рекламісти мають докладати зусилля, щоб нейтралізувати дисонанс у свідомості. Людина бажає, щоб її підтримали і переконали у правильності вибору, зробили так, щоб вона сама могла переконатися у правильності пропонованих моделей поведінки.

Самосвідомість людини – похідна соціального простору. Зрозуміло, що захват рекламних персонажів з приводу певного продукту не може бути виправданим цим продуктом. Йдеться про те, що реклама презентує ці продукти як частину більш просторого, динамічного і насиченого життя, що і робить її правдивою. Саме це створює позитивне відчуття життєдіяльності. За влучним виразом сучасних дослідників реклами, «пізнання того, що наявне, замінюється проектуванням того, що відсутнє» [3, 88]. У ситуації із соціальною рекламою існує певне ускладнення – адже сам тип рекламної комунікації перебуває у протистоянні з метою соціального звернення. Комерційний рекламіст має зрозуміти світогляд аудиторії і на цьому розумінні вибудувати рекламну комунікацію, натомість у соціальній рекламі дія викликається завдяки зміні у світогляді.

Соціальна реклама має викликати не рекламні, а життєві емоції. Смысл має бути не яскравим, а таким, що перебуває у координатах життєвого простору. Адже, як зазначали П. Бергер і Т. Лукман, напруга свідомості найбільш висока у повсякденному житті, тобто остання накладається на свідомість найбільш сильно, постійно і глибоко [1, 54]. І найбільша проблема сьогоденної соціальної реклами – це розрив між усвідомленням (того, що пропонується) і дією (досягненням пропонованого). Просто людина не ставить у центр ситуації, що пропонується, себе, лишаючись лише споживачем інформації.

Соціальна проблема існує передусім так, як вона визначається у суспільстві. Рівень уваги, що приділяє суспільство тій чи іншій проблемі, є результатом процесу колективного визначення. Україна як суспільство перехідного типу поки не має підстав для гордості у сфері означення і вирішення багатьох соціальних проблем. Зрозуміло, щоб привернути увагу до найболючіших проблем, суспільство інколи вдається до шоківих методів. Прикладом може слугувати рекламна кампанія «У наркоманів не буває здорових дітей» з рекламами «Мама, чому я помер. Мама, чому я урод» (2006), яка викликала суперечливу реакцію у суспільстві. Зрозуміло, що кошти, витрачені на соціальну рекламу в Україні складають близько 40 млн. дол.

США на рік, що в 9–12 разів менше, ніж у країнах Євросоюзу [2]. Однак, суспільство потребує побудови тих позитивних смислів, які дозволяють відчутти силу здорового, динамічного способу життя. І стратегією адаптації соціальної реклами до масової свідомості має стати нейтралізація причин виникнення проблеми і побудова смислів позитивного сприйняття світу.

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. – М., 1995.

2. Курбан О. Соціальна реклама: держзамовлення, ринок маркетингових комунікацій чи сфера громадської відповідальності суспільства? // Дзеркало тижня. – №16–17. – 28.04.2007.

3. Кутырев В.А. Культура и технология: борьба миров. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 240 с.

4. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: Внешние расширения человека. – М., Жуковский: Кучково поле, 2003. – 464 с.

Ю.М. Неговська*

СТАН І ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ СУСПІЛЬСТВА ЗНАЬ В УКРАЇНІ

Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства.

В Україні кількість студентів перевищує 2,6 млн. осіб. Щорічно до вищої школи на навчання вступають 400 тис. осіб, що вдвічі більше, ніж наприкінці 1990 року. Якщо в 1990 р. В Україні навчалось 176 студентів на 10 тис. населення, то нині – близько 400.

Хоча у вищій освіті вже відбулися суттєві перетворення (введення інституту приватної освіти, значне оновлення структури і напрямків підготовки, демократизація управління тощо), сьогодні вона стоїть перед необхідністю нових реформ, що обумовлені як потребами українського суспільства та євроінтеграційними тенденціями, так і її глибинними суперечностями.

---

* старший викладач Національної академії управління, м. Київ

Стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси визначають розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання нагальних проблем, які виникають у цій сфері.

Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян і подальше утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним залишається стан фінансування освіти і науки, недостатнім є рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Потребують державної підтримки дошкільна, загальна середня освіта у сільській місцевості, професійно-технічна освіта, навчання здібних та обдарованих учнів і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку.

Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання. Для цього розроблена Національна доктрина розвитку освіти, яка визначає систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти у першій чверті XXI століття.

Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є:

- 1) особистісна орієнтація освіти;
- 2) формування національних і загальнолюдських цінностей;
- 3) створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- 4) постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- 5) розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- 6) забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- 7) створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- 8) створення ринку освітніх послуг і його науково-методичного забезпечення;
- 9) інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

У державі має бути створена система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опановувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур.

Реалізація мовної стратегії здійснюється шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

Освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

Держава разом із громадськістю має сприяти збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до за-

нять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень із проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту. На забезпечення якості освіти мають спрямовуватися матеріальні, фінансові, кадрові та наукові ресурси суспільства і держави. Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики. Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг. Держава постійно здійснює моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю.

О.І. Гуменюк*

ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це чинник соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки. Тому освіту не можна і надалі стереотипно відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а варто підходити до неї як до загальнонаціональної, стратегічно важливої проблеми. Глибинна особливість освітньої політики полягає в тому, що вона органічно поєднує в собі політичні, соціальні, економічні і власне освітні аспекти. Тільки при такому підході до освіти ми зможемо вивести її за відомчо-галузеві бар'єри і повернути їй природну сутність як сфери інтеграції та реалізації загальнонаціональних інтересів і пріоритетів нашої держави. Модернізація освітньої

---

* аспірант Національної академії управління, м. Київ

системи вимагає і нової економіки освіти. Застаріла фінансова система підтримки педагогічних і науково-педагогічних кадрів, яка залишає їх на порозі бідності, є чи не основним гальмом якісних освітніх реформ і свідчить, що в освіті, на жаль, визначальними є механізми політики виживання, ніж політики ефективного та динамічного розвитку.

Основною проблемою є системний перехід від принципів галузевої політики (тотальне планування через центр, обмеження можливостей локальних змін на рівні ВНЗ, орієнтація на підготовку вузькопрофільних спеціалістів народного господарства, сутнісна і формальна відмінність від міжнародних стандартів, економічні розрахунки за середніми показниками) до принципів створення освітньої інфраструктури суспільної трансформації (автономія вищих навчальних закладів, вироблення власної стратегії розвитку ВНЗ, конкурентоспроможність, широкий і гнучкий набір освітніх послуг, відкритий доступ до інформації про освіту та освітній ринок, застосування міжнародних стандартів створення навчальних планів та освітніх програм, оцінки якості, статистики, вироблення економічної політики на локальному рівні).

Для вищої освіти України, як і для вищої освіти в усьому світі, стратегічно найважливішими є:

- проблема рівного доступу до якісної вищої освіти;
- проблема навчальних стандартів і принципів їх взаємоузгодження в контексті процесів інтернаціоналізації освіти та глобалізації ринку праці;
- проблема підвищення якості освіти;
- питання механізмів втілення концепції освіти впродовж життя.

Необхідно здійснити всебічне дослідження («Біла книга»), аналіз стандартів вищої освіти в Україні в контексті суспільної трансформації, європейської інтеграції та глобалізації, яке дозволить проаналізувати відповідність сучасних принципів формування державних стандартів вищої освіти в Україні завданням суспільної трансформації, тобто досягненню цілей демократизації, розвитку ринкових відносин та інтеграції в глобальний світ, а також вимогам економічної доцільності та водночас розробити пропозиції щодо необхідних змін. Кінцевим продуктом такого дослідження повинні стати аналітична записка з рекомендаціями («Зелена книга») та серія публічних обговорень щодо нових принципів формування державних стандартів.

Потребує дослідження питання спроможності вищих навчальних закладів України до автономії та саморегулювання власної навчальної і наукової діяльності, а також спроможність державних органів управління освітою реалізовувати принципи державної політики в умовах здійснення університетської автономії. Іншим принципом, який супроводжує ефективну автономію, є принцип конкуренції навчальних закладів незалежно від підпорядкування та форм власності. Однак, принцип автономії є суспільно ефективним тільки тоді, коли він працює паралельно з принципом відкритості та публічності освітньої політики, тобто коли функціонує розгалужена громадсько-державна система моніторингу якості освітніх послуг.

Попри щораз більшу фінансову незалежність вищих навчальних закладів та глибшу лібералізацію академічного життя в Україні, все ж очевидною залишається потреба в новій парадигмі академічного клімату колегіальності прийняття рішень на всіх рівнях навчального закладу, оскільки за інерцією однозначно переважає посадова ієрархія і, на жаль, ще недостатньо сформована культура спадкоємності кадрів.

Органічною стає потреба у конституюванні множинності освітніх траєкторій, для яких характерна варіативність методик, що активізують розумову діяльність і творчо організують освітній простір. А стандарти освіти повинні збагачуватися шляхом диференціації учасників навчального процесу за рівнем підготовки. Традиційний підхід до змістової компоненти стандартів освіти орієнтований на певну уніфікацію, певну усередненість інтелекту. Інноваційний підхід вимагає враховування як середнього рівня інтелекту, так і одночасного поглиблення та розширення програми навчання для «просунутих», і створення індивідуальних програм підвищеного рівня для особливо обдарованих.

Вищі навчальні заклади, кожен у міру власних ресурсів, повинен розробити програму «втримування» перспективних молодих спеціалістів, їх заохочування та мотивування. Цю проблему варто вирішувати за рахунок урізноманітнення фінансових ресурсів вищих навчальних закладів: фонди підтримки розвитку університетів, динамічне використання грантових можливостей, розширення освітніх послуг. Цій меті повинна сприяти і лібералізація законодавства у сфері вищої освіти.

М.М. Рогожа*

«BONDING CAPITAL» ТА «BRIDGING CAPITAL» ЯК ФОРМИ МОРАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Українська держава ставить собі за мету слідування європейським цінностям у своєму розвитку. Дієве функціонування інституцій громадянського суспільства стає нагальною потребою на цьому шляху. Це вимагає від науковців вивчення моральних засад функціонування структур громадянського суспільства. Моральні цінності громадянського суспільства повинні виходити у практичну сферу – у простір комунікації і, головне, ставати імпульсом для практичної дії.

У цьому контексті постає питання: яким чином здійснювати відповідну громадянську освіту? У західній літературі пропонується модель добровільних громадянських асоціацій, традиційних для демократичних суспільств: церкви, батьківські комітети при школах, добродійні комітети, сусідські/локальні общини, спілки охорони природи. Звідти черпаються традиційні комунітариські чесноти. Майкл Волцер зазначає, що «саме тому, що ці групи є добровільними, нездатність бути достойним обов'язків, ними накладених, означає зустріти осуд, що є більш дієвим, ніж покарання за допомогою закону. Оскільки осуд іде від родини, друзів, колег і товаришів, то багато в чому він постає більш дієвим стимулом діяти відповідально, ніж покарання від безособової держави. Саме тут формується характер, компетентність і здатність до громадянськості» [1, 302].

Коли суспільна діяльність культивується соціальним вихованням, стає прийнятною у спільноті традицією, стверджується як моральні засади, тоді соціалізація особистості скеровується у напрямі норм і цінностей громадянського суспільства. Ф. Фукуяма називає це «вихованою традицією етичною навичкою», П. Бурдье називає це явище габітусом (тобто моральнісною звичкою до соціалізації). Це

---

* кандидат філософських наук, Національний авіаційний університет, м. Київ

уможливлює створення простору довіри, що має тенденцію поширення від «довіри до ближнього» до «довіри до дальнього» (Д. Юсланер). Ф. Фукуяма вважає довіру найважливішою складовою соціального капіталу.

Як зазначає Р. Патнем, поняттям «соціальний капітал» охоплюються соціальні зв'язки і норми взаємності, що випливають із цих зв'язків. Параметри соціального капіталу співвідносяться з параметрами власне громадянських чеснот, водночас поняття соціального капіталу дозволяє зафіксувати закріпленість звички до громадянськості у «щільній сітці взаємних суспільних відносин» [2, 19].

Довіра як найвища громадянська чеснота і складова соціального капіталу сприяє, з одного боку, включенню в суспільну діяльність, з іншого – самій її ефективності. Довіра водночас є й індикатором моральної чутливості і не може бути імплементованою через закон. Досвід західних держав свідчить, що ефективність правової системи і злагодженість бюрократичних структур не мають нічого спільного з громадянською довірою. Більш того, дані установи стають надзвичайно затребуваними, коли рівень довіри падає.

У той же час ряд дослідників, зокрема В. Кімлічка, виступають проти того, щоб віддати традиційним суспільним організаціям управління громадянською освітою, оскільки сама ідея громадянськості не завжди постає наріжною в таких організаціях. Наприклад, церковні, сусідські спільноти не завжди зацікавлені у громадянських справах, громадянській діяльності. «Теоретики громадянського суспільства вимагають надто забагато від добровільних асоціацій, очікуючи, що вони стануть головною школою демократичного виховання. Люди відвідують їх не для того, щоб вчитися громадянській чесноті» [1, 303]. Сам В. Кімлічка не дає чіткої відповіді на те, хто ж має взяти на себе відповідальність за громадянську освіту. Його позиція є, скоріше, критичною, ніж конструктивною стосовно цього питання.

Водночас принципово важливим є розрізнення громадських організацій за своєю природою і суспільними функціями, здійснене Р. Патнемом. Суспільні організації розрізняються залежно від форми соціального капіталу, закладеної в їхню основу.

Так, досліджуючи саме поняття соціального капіталу (що важливо для нашого дослідження як основа, на якій культивуються чесноти, у тому числі й громадянські), Р. Патнем визначає дві його форми: *bonding capital* (зв'язуючий) та *bridging capital* (контактонала-

годжувальний) [2, 20–21]. Тобто перша форма соціального капіталу заснована на тісних зв'язках, друга – на широких асоціаціях. Р. Патнем визначає їх ще й в інший спосіб, називаючи першу форму виключною (exclusive), а другу – включаючою (inclusive).

Отже, на основі зв'язуючої форми суспільного капіталу формуються етнічні братства, жіночі літературні та модні приміські клуби. Їх члени вирішують, в основному, локальні інтереси, виключаючи з поля своєї діяльності всіх «дальніх», обмежуючи свою активність «ближніми». На основі ж контактоналагоджувальної форми суспільного капіталу створюються політичні громадські об'єднання, організації з прав людини, служби молодіжної допомоги, екуменічні релігійні організації. Їх діяльність охоплює значно ширшу сферу, спрямовану від «ближнього» до «дальнього».

На нашу думку, традиційні суспільні організації, які за визначенням В. Кімлічки не мають монополії на громадянську освіту, це ті організації, що засновані на зв'язуючій формі суспільного капіталу. Відповідно, евристичний потенціал контактоналагоджувальної форми суспільного капіталу не викликає сумнівів.

Для українського суспільства новою є сама можливість таких процесів у публічній сфері. Ставши на шлях демократичних перетворень, Україна повинна напрацювати свої механізми громадянської ініціативи, поєднавши світовий досвід з особливостями національної історії та практикою суспільного життя. Суспільна мораль стає не моралізуючим дискурсом, а дієвим механізмом з формування, впровадження й управління соціальними цінностями, що дозволить шляхом громадянської освіти створити ціннісні орієнтири у просторі українського суспільства.

1. *Kimlicka W.* Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 383 p.

2. *Putnam R.D.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – N.Y.-L. – Toronto: Simon & Schuster, 2000. – 541p.

Г. Кулішенко*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Перед сучасним українським суспільством постає цілий ряд нерозв'язаних завдань політичного, економічного, соціального і культурного характеру. Одним із шляхів, який створює підґрунтя розв'язання цих проблем, є розвиток туристичної діяльності в цілому, особливо екологічного туризму.

Екологічний туризм з його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, нагальності і важливості питань захисту навколишнього середовища. У багатьох країнах екологічний туризм стає супутником і невід'ємною частиною всіх видів туризму, інтегрує їх у загальний процес, а завдяки своєму максимально доступному просвітницькому та освітньому потенціалу є чи не єдиним регулятивним важелем управління урбанізаційними процесами, раціонального природокористування та охорони природи. Він дозволяє пом'якшити удари, що завдає природі бездумне ставлення до неї і не тільки за допомогою екологічної просвіти, але й за рахунок коштів, що спрямовуються з прибутків від екологічного туризму на вирішення цих завдань.

Екологічний туризм є новим видом діяльності й поки що не користується популярністю серед українців, хоча на часі узгодження економічних інтересів організаторів і споживачів туристичного продукту з потребами всього людства [2, 29]. У сучасній Україні за достатньої кількості ресурсів ще не сформувався стійкий попит на екотуризм, що є ознакою недостатнього рівня екологічної свідомості громадян і відсутності відповідної просвітницької діяльності. Тобто умовами розвитку екологічного туризму в Україні є юридичні, економічні та ідеологічні заходи. У цьому зв'язку слід зазначити, що, не зважаючи на величезні фінансові труднощі, в Україні й сьогодні є

---

* студентка Національного авіаційного університету, м. Київ

можливості для подальшого розвитку заповідної справи в інтересах збереження природи як загальнонаціонального надбання.

Серед чинників, що стримують розвиток екотуризму в Україні за наявного потужного екотуристичного потенціалу, – обмеженість інвестицій в інфраструктуру туризму; відсутність засобів із менеджменту та маркетингу для залучення потенційних туристів, обмеженість туристичних маршрутів у місцях екологічного туризму; відсутність спеціалізованих турорганізацій у сфері екотуризму; обмежений набір туристично-рекреаційних послуг; кваліфікованих фахівців, спроможних узяти на себе розробку, організацію і проведення екологічних турів [2, 43].

В Україні сталий (стабілізуєчий) екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома напрямками. Перший – це урбокомпенсаційний екотуризм та екорекреація в межах міста та приміського довкілля. Другий, пов'язаний зі створенням у природо-господарських смугах, що прилягають до природоохоронних територій, спеціальних екотуристичних економічних зон, де діяльність місцевих мешканців з реалізації послуг із розміщення і харчування продуктами домашнього господарства мала б пільги і стимулювалася б на всіх рівнях [2, 24].

Для того, щоб екологічний туризм став пріоритетним напрямком національної економіки, його діяльність має базуватися на збереганні та відтворенні природного та етнокультурного середовища. Основою цього має бути розробка спеціальної державної та регіональних програм з розвитку екологічного туризму.

1. *Гаркава О.М.* Роль екологічної освіти та екологічного туризму в розвитку заповідної справи Криму // *Екологічний вісник*. – 2005. – №4(32). – С. 11–13.

2. *Дмитрук О.Ю.* Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу: Навч. посібник. – 2-ге вид. – К.: Альтапрес, 2004. – 124 с.

3. *Дмитрук О.Ю.* Екологічний туризм у системі суспільно-економічних відносин // *Економічна та соціальна географія: Наук. збірн.* – К., 2001. – С. 89–95.

К.В. Іванова*

ХАРАКТЕР І СТУПІНЬ ВПЛИВУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ФОНДОВОГО РИНКУ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Створення ефективного діючого фінансового ринку є найважливішим завданням економіки кожної країни. Тому розвиток фондового ринку як складової фінансового ринку, системи відношень та організованої інституційної структури є важливим сегментом економіки і набуває першочергового значення. В умовах розвитку економіки у цінні папери втілена основна частка усіх фінансових активів суспільства. Концентрація фінансових ресурсів є додатковим чинником конкурентоспроможності економіки.

Співвідношення економіки й соціальної сфери, на перший погляд, є гранично простим. Стан і ступінь розвитку, оптимальна структура фінансового ринку, промислового й сільськогосподарського виробництва є передумовами та визначальними умовами для досягнення якості способу життя людей. Економіка – це та платформа, яка забезпечує рівень освоєння людьми матеріальних і духовних потреб через їхній розподіл і перерозподіл, створення фінансових інститутів, удосконалювання податкового законодавства, цивілізованих моделей у системі охорони здоров'я, освіти, культури, комфортності в побуті, у родині. Але справа в тому, що економіка як така – не є самодостатньою. Адже створення й удосконалювання економічних і фінансових структур не є самоціллю. Економіка більшою мірою залежить від соціально-вагомих зв'язків і відносин, ніж від власних внутрішніх механізмів.

З одного боку, економіка – єдиний і визначальний чинник соціального прогресу. Без створення широких і сучасних систем матеріального виробництва, фінансово-кредитних фондів і установ, інститутів фінансового, ринкового й інших секторів немислиме пе-

---

* здобувач Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України

ретікання матеріальних і духовних цінностей у сферу обігу та споживання, сервісу і добробуту. З іншого – в економіці не останнє місце займають цілеспрямовані дії й орієнтації людей, мотивації їхньої діяльності, стимули вчинків, що прямо залежать від характеру й ступеня гарантованості забезпеченості відповідними умовами соціального життя. Звідси і якість соціальних програм, що запроваджуються, і відповідна законодавча база, тому соціальна політика в реальності аж ніяк не є чимось зовнішнім щодо економічних відносин і їхніх інститутів. На сучасному етапі розвитку економіка країни наповнена різноманітними державними інститутами, організаціями, правилами, традиціями тощо. Головну увагу тут треба приділити об'єкту розгляду, а саме соціально-економічній системі.

Протягом останнього років іде інтенсивне й цілеспрямоване інституційне будівництво різних сегментів економіки, але результати його поки що задовольняють не всіх. Інститути демократії – це не лише вільні та конкурентні вибори президента, парламенту або місцевої влади. Подібна картина спостерігається і щодо фінансових та інших соціально-економічних інститутах. Із цих загальнотеоретичних принципів, спрямованих на розуміння цілісного характеру соціально-економічного прогресу, для досягнення в Україні єдності має бути розроблена концепція державної програми економічного й соціального розвитку досягнення органічної єдності поступального руху у відповідних сферах життя. Єдність економіки й соціальної сфери в головному своєму прояві полягає в тому, що їх поєднує людина, яка включена різноманітними зв'язками в життєвий потік і яка зміст свого існування вбачає в реалізації своїх сутнісних якостей.

Стратегія економічного розвитку України, розроблена Партією регіонів з метою формування економічної та соціальної єдності суспільства, передбачає антикризові заходи, які повинні оздоровити економіку країни: «Україна – країна з морально застарілою системою інститутів. Вона має потребу в докорінній інституційній перебудові. Необхідно залучати в інвестиційні процеси кошти інституційних фондів; відтворити на їхній основі механізми перетворення «коротких» грошей в «довгі» за допомогою взаємодії і взаємодоповнення банківського сектора з пенсійними, страховими фондами й інститутами фондового ринку. Забезпечити підвищення на порядок капіталізації промислово-фінансових активів через залучення основного їхнього масиву в обороти фондового ринку; стимулювати підключення до участі на фондовому ринку громадян, які мають

заощадження, роблячи їх таким чином реальними інвесторами. Створити умови і стимули для масової участі населення в операціях на фондовому ринку; максимально сприяти перетворенню прибутку від акцій у вагомий додаток до зарплат, пенсій і інших джерел існування пересічних громадян. Використовувати можливості комерціалізації науково-технічних розробок на основі диверсифікованості структури фондового ринку і виділення в його межах сегмента, аналогічного «NASDAQ» (індекс фондового ринку). Складність створення системи інститутів (включаючи інститути фондового ринку; банківську систему з можливостями формування «довгих грошей» і зниження процентних ставок; повноцінні страхові, пенсійні й інші фонди тощо) пояснюється інерційністю, тривалістю їх «виращування», сповільненістю цих процесів порівняно з можливостями розвитку сфери послуг і виробництва.

Істотно, що мова в такій концепції йде не тільки про окремі інститути фондового ринку, але й про інституціональну систему регулювання соціально-економічної сфери як сукупності взаємозалежних інститутів. Стає зрозумілим, що соціально-економічні інститути не стільки будуються або конструюються, скільки вирощуються. В останні роки постала необхідність глибокого переосмислення самої ролі інститутів у поточній економічній і соціальній діяльності, адже інститути створюють не тільки обмеження або стимули для відповідних дій, але й сам привід або можливість для них. Як приклад, гра на фондовому ринку (неможлива поза інститутом фондового ринку), так і безліч інших економічних дій. Особливості й тенденції інституційної динаміки визначають, у свою чергу, потенційні можливості досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку.

Говорячи про ступінь значимості і динаміки інституційної системи фондового ринку, необхідно зазначити, що стан і еволюція інституційної системи суспільства залежать від стану й взаємодії фінансових інституцій. Концепція виникнення й еволюції соціально-економічних інститутів як результату певних взаємодій двох або більше особливих базисних інститутів утворюють інституційний генофонд економіки.

Л.В. Георгінова*

УПРАВЛІННЯ ЗДОРОВ'ЯМ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЗИЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Однією з характерних ознак сучасного, постіндустріального суспільства є зростання потоку інформації. За визначенням одного з дослідників інформаційного суспільства американського соціолога М. Кастельса, до основних ознак такого суспільства належать: можливість отримання інформації з будь-якого питання; широкий розвиток комунікаційних мереж, які зв'язують окремі регіони і континенти; передача інформації у глобальних масштабах.

Інформаційне суспільство – це своєрідний прояв інстинкту самозбереження людського роду. За таких умов особливо актуальним є питання щодо збереження здоров'я молоді, зокрема студентів, оскільки на фоні інформатизації всіх освітніх процесів підготовка фахівців у системі вищої освіти постійно ускладнюється, у той час як за останні роки відбулося значне зниження загального рівня фізичного розвитку дітей та підлітків. Тому важливо сформуванати у молоді бажання бути здоровими.

П.К. Анохін зазначав, що ми дуже добре знаємо, чому хворіємо, та дуже погано знаємо, чому здорові [1]. В.О. Сухомлинський підкреслював: «Я не боюся знову і знову повторювати: піклування про здоров'я – це найвища праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їх духовне здоров'я, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили» [6].

Видатний психолог Л.С. Виготський вказував на те, що в ряді випадків неможливо провести межу між лікувальними і виховними заходами, які повинні здійснюватись комплексно [3].

Останнім часом із запровадженням психологічної служби у загальноосвітніх школах та нової навчальної дисципліни «Валеологія» поступово налагоджується процес взаємодії між учителями, класними керівниками, шкільними психологами і медичними працівни-

---

* кандидат педагогічних наук, Український гуманітарний інститут, м Буча

ками щодо зміцнення здоров'я учнів [4; 5]. Але у ВНЗ ще дуже мало уваги приділяється вдосконаленню медико-психолого-педагогічної служби з метою збереження та зміцнення здоров'я студентів.

З метою пошуків шляхів щодо вирішення зазначеної проблеми, враховуючи особливості життя молоді, пов'язані з перебуванням в інтенсивному інформаційному просторі та в основному недостатньої рухової активності, варто звернутися до теоретичних надбань видатних психологів, фізіологів і педагогів.

У дослідження проблеми збереження здоров'я людини вагомий внесок зробили Л.С. Виготський, П.К. Анохін, Н.М. Амосов, А.П. Гречишкіна, Г.Л. Апанасенко та інші.

За визначенням Г.Л. Апанасенко та Л.О. Попової, існують різні підходи до діагностики, прогнозування здоров'я людини та управління її здоров'ям [2], яке, як відомо, включає його формування, збереження та зміцнення.

Формування здоров'я – це створення гармонійної, з високим енергетичним потенціалом психосоматичної системи. Турбота про здоров'я людини починається з доембріонального періоду та має продовжуватися все життя.

До основних принципів формування фізичного здоров'я належать: своєчасне та адекватне застосування тренувань, що забезпечують зростання рівня здоров'я; специфічна та неспецифічна профілактика хвороб. Метою ж формування психологічного здоров'я є гармонійна особистість, здатна до соціальної адаптації. Із врахуванням теоретичних засад щодо управління здоров'ям протягом восьми років в Українському гуманітарному інституті запроваджується система заходів, спрямованих на зміцнення фізичного та психологічного здоров'я студентської молоді в інформаційному та практичному аспектах. Наведемо деякі з них: 1) надання масової аргументованої інформації щодо необхідності поєднання інтелектуальної праці з фізичною та реалізація цього принципу через запровадження позанавчальної суспільно корисної праці студентів у приміщеннях і на території інституту; 2) використання відеоматеріалів щодо запобігання розвитку шкідливих звичок (алкоголізму, наркоманії, сексуальної залежності тощо) та участь студентів у програмах із профілактики зазначених проблем серед учнівської молоді в школах; 3) надання інформації щодо дотримання принципів здорового харчування, режиму дня, чергування розумової праці з відпочинком і запровадження всіх цих принципів через діяльність їдальні та пра-

вила проживання у студентських гуртожитках; 4) проведення занять з фізкультури на належному рівні з використанням ігрових форм, врахуванням інтересів студентів і стану їхнього здоров'я з систематичною фіксацією даних щодо тенденцій розвитку фізичних даних; 5) запровадження широкого спектру спортивних, секційних занять; 6) запровадження медико-психологічної служби через діяльність медичного працівника, психологів і наставників гуртожитків завдяки індивідуальній роботі, що сприяє розкриттю психологічного потенціалу студентів, ефективній психологічній адаптації до навчання у вищому навчальному закладі, своєчасній профілактиці психоемоційних стресів, психокомплексів, неврозів.

1. Анохин П.К. Узловые вопросы теории функциональных систем. – М.: Наука, 1980. – 197 с.

2. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Медицинская валеология (избранные лекции). – К.: Здоровье, 1998. – 248 с.

3. Выготский Л.С. Больные дети // Полн. собр. соч. Т. 5. – Основы дефектологии. – М.: Педагогика. 1983. – С. 185–186.

4. Гильбух Ю.З. Учитель и психологическая служба школы. – К.: Институт психологии АПН Украины, 1993. – 142 с.

5. Демиденко В.К., Мандрикіна Т.С., Гречишкіна А.П., Гречишкіна О.Д. Співробітництво вчителя початкових класів, шкільного психолога та лікаря щодо зміцнення здоров'я учнів // Початкова освіта в Україні: сучасність і перспективи: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, 11–13.12.1994. – Вінниця: ВДПІ, 1995.

6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1988.

М. Суржко*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сьогодні уже зрозуміло, що Україна об'єктивно рухається у напрямку вступу до Європейського Союзу, як зрозуміло і те, що навіть за найбільш сприятливих умов вона набуде повного членства в ЄС через багато років. Тому зараз важливою є розробка такого механізму регулювання суспільних відносин, який найбільшою мі-

---

* студент Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, м. Луганськ

рою сприятиме наближенню України до європейської співдружності розвинених держав, незважаючи на те, буде вона членом цієї співдружності чи ні.

Постає принципове питання: яким за своєю природою має бути цей механізм? Відповідь на це питання може бути тільки одна: ним може бути тільки державне регулювання. Але є політики, які вважають, що державне регулювання у вільній країні треба викоринити або, принаймні, звести до мінімуму. Це небезпечна омана, нав'язана радянською дійсністю, пов'язаною з політикою узаконеного диктату вкрай заполітизованої партійної держави щодо громадянського суспільства. Увесь світ знає, як нахабно ця держава втручалася у внутрішні справи громадянського суспільства, нав'язуючи йому ті або інші форми власності, господарські уклади, механізми обміну, способи розподілу благ, як вона обмежувала можливості громадян створювати необхідні для нормальної життєдіяльності політичні партії, рухи, суспільні організації, інші вільні асоціації. Але ж не про таке державне регулювання йдеться сьогодні в сучасній Україні, яка прагне досягти такого рівня свободи та демократії, який дозволить їй забезпечити комфортне спілкування не тільки у внутрішньому, а й у міжнародному середовищі.

В українському суспільстві вчені, політики і навіть пересічні громадяни все більше розуміють, що держава не повинна втручатися у внутрішні справи громадян і громадянського суспільства, бо вони розвиваються за своїми, тільки їм притаманними законами, які виключають волюнтаризм і насильницьке реформування з боку держави. І особистість, і її природне оточення – громадянське суспільство вільно і спонтанно переростають з одного стану в інший. Що ж стосується держави, то вона, будучи політичною надбудовою, покликаною захищати громадян та їхні різноманітні спільності від внутрішньої і зовнішньої агресії, повинна постійно змінюватися, реформуватися та вдосконалювати свої форми, щоб належним чином виконувати історичну місію щодо громадянського суспільства, яке не в змозі стабільно й ефективно функціонувати і розвиватися, якщо держава не буде розробляти для нього відповідні правові норми та забезпечувати їх дотримання.

Україна за допомогою різноманітних методів державного регулювання повинна, перш за все, інтенсивно розвивати своє господарство, піднімати його конкурентоспроможність на світовому ринку, що неодмінно призведе до прискорення розвитку української економіки.

З огляду на досвід використання методів державного регулювання західними країнами стає зрозумілим, що саме завдяки їх використанню був досягнутий високий рівень економічного розвитку в багатьох розвинених країнах, зокрема у США та Німеччині.

Дослідження методів провідних держав світу показує, що політика державного регулювання економічних відносин і підтримки національних підприємств більш прийнятна та ефективна, ніж вульгарна політика державного невтручання, яка завжди веде до обману ігноблення слабких суб'єктів господарювання більш сильними їх конкурентами, схильними до пограбування і порушення законів.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку України слід активно використовувати такі методи державного регулювання:

- загальнонаціональне економічне планування, яке, однак, виключає будь-який диктат держави щодо законослухняних суб'єктів господарювання;

- встановлення контролю цін, особливо на товари першої необхідності;

- надання допомоги національним підприємствам, створення пільгових умов для розвитку їхньої конкурентоспроможності;

- виключення будь-яких прямих методів обмеження імпорту;

- застосування правових методів, а також методів адміністративного контролю та примусу щодо тих підприємців, які спрямовують свої зусилля не на власний розвиток, а на боротьбу зі своїми конкурентами, використовуючи до них протизаконні та силові засоби.

Перш ніж створити відкриту, ліберальну економіку країни Заходу пройшли складний етап мобілізації економіки, за якого широко використовувалися методи державного регулювання, особливо такі, як підтримка національного виробника та торговий протекціонізм. Сьогодні й Україна зіткнулася з необхідністю більш активного використання механізму державного контролю за валютними та фінансовими потоками, справедливого регулювання цін, рішучого запровадження протекціоністської політики, а також прямого державного субсидування національної промисловості та сільського господарства. Саме така зважена державна політика, а не безконтрольна боротьба одних суб'єктів нерегульованого, хаотичного ринку проти інших найбільшою мірою сприятиме досягненню високого рівня економічного, соціального та культурного розвитку, що дозволить вільно обирати своїх партнерів і союзників.

О.М. Лук'яненко*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Останніми роками серед різних аспектів соціальної політики все більшого значення набуває її інформаційна складова. Цей новий аспект діяльності держави потребує обґрунтування варіантів рішення цілого комплексу іноді суперечливих задач соціальної сфери. Логічно стверджувати, що соціально-інформаційна політика реалізується в соціально-інформаційній сфері. Тому розгляд суті соціально-інформаційної політики держави необхідно почати з визначення її початкових положень.

У визначенні поняття «соціально-інформаційна політика» необхідно враховувати сутнісні риси загальної, соціальної та інформаційної політики. Це початкове методологічне посилення вимагає визначення не тільки основних рис, властивих політиці взагалі, інформаційній і соціальній політиці, але й особливих рис, властивих соціально-інформаційній політиці. Важливо підкреслити взаємозв'язок соціальної і інформаційної політики, оскільки це сприяє розумінню походження соціально-інформаційної політики. Оскільки мова йде про соціальну та інформаційну політику, то слід зупинитися на найважливіших положеннях, які характеризують їх як відносно самостійні сфери.

Інформаційна сфера набула чітких обрисів в останнє десятиріччя, стала істотно впливати на політику, економіку, соціальне, духовне життя людей, заявивши про себе як про самостійну сферу життя суспільства. Застосування нових інформаційних технологій, інформаційної техніки в соціальній сфері формує соціально-інформаційну сферу як самостійну сферу життєдіяльності людей. З'являються соціально-інформаційні потреби, інтереси людей, соціальних груп, держав, а також і суперечності, які вимагають вирішення.

Соціальна сфера існує реально і термін «соціальна сфера» достатньо широко використовується в науці. В соціальній сфері зви-

---

* асистент кафедри філософії КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

чайно виділяють ряд підсистем: інституційну (включає такий інститут, як соціальна організація держави); нормативно-ціннісну (законодавча база, традиції, звичаї); комунікативну (відносини, дії тощо); функціональну. Специфіка соціальної сфери полягає в тому, що вона складається як результат свідомої діяльності людей, соціальних груп, класів, націй, держав, які прагнуть оволодіти об'єктивними процесами, активно впливати на них. Соціальна сфера тісно взаємопов'язана з іншими сферами життя суспільства: політичною, економічною, духовною. Ці зв'язки багатоманітні, але найбільше значення мають причинно-наслідкові, генетичні, субординаційні. Соціальна політика, соціальна організація й інші категорії своїм конкретним змістом обкреслюють межі соціальної сфери суспільства.

У результаті взаємодії інформаційної і соціальної сфер утворюється відносно самостійна соціально-інформаційна сфера, в якій акумулюються й інтегруються специфічні соціально-інформаційні інтереси, відносини, суперечності, знання, ресурси, взаємодії різних соціальних і політичних сил, а також виробництво інформації соціального характеру і засобів її виробництва. В сучасному суспільному житті соціально-інформаційна сфера починає стверджуватися як відособлена частина життєдіяльності соціальних сил, як результат свідомої діяльності людей, класів, націй, партій, держав, які прагнуть оволодіти об'єктивними процесами в суспільстві і за допомогою соціально-інформаційних способів активно впливати на них.

Оскільки соціально-інформаційна сфера є результатом взаємодії соціальної й інформаційної політики, то логічно припустити, що соціально-інформаційна політика є похідною від них. Соціально-інформаційна політика – це не просто додаток до інформаційної і соціальної політики, скоріше – це похідне утворення. Будучи похідною від соціальної й інформаційної сфери, соціально-інформаційна політика детермінує їх характер і зміст і таким чином впливає на соціальну та інформаційну політику. Соціально-інформаційні можливості держави змушують формувати такий інформаційний потенціал суспільства і держави (інформаційну політику), частину якого можна використовувати з різною метою. Проте соціально-інформаційна політика не замінює і не підміняє соціальну та інформаційну політику держави. Соціально-інформаційна політика має свої риси, які залежать від загальної політики держави, тому існує необхідність теоретико-методологічного аналізу суті, змісту, механізму дії феномена «соціально-інформаційна політика держави».

Т.В. Глебова*

НОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Аналіз наукових досліджень у галузі філософії та педагогіки дозволяє переконливо окреслити світоглядно-методологічні основи освіти для переходу до етапу сталого розвитку людства. Цей етап охоплює економічні, екологічні і соціальні трансформації, які відбуваються в системі освіти. Як частина суспільного життя освіта виконує життєво важливу функцію і є фундаментальним резервом наближення гідного майбутнього.

Освіта для сталого розвитку потребує інтенсивної глибинної модернізації на основі новітньої науки, техніки і технології навчання, орієнтованої до людиновимірних нелінійних, відкритих, дисипативних систем сучасної техногенної цивілізації.

Методологічною основою реформування освіти для сталого розвитку, визначення закономірностей перебудови педагогічної системи є теорія синергетики, що визначає характерні особливості в розвитку системи освіти, якій притаманні функціональна нестабільність, самоорганізація, взаємопроникнення та нелінійність процесів розвитку. Це обумовлює значну варіативність розвитку системи освіти, ефективність якої повинна ґрунтуватися на аналізі результатів цілепокладання, цілереалізації та ціледосягнення.

Зміна парадигми освіти в умовах переходу до сталого розвитку залежать від стратегічних завдань, суспільно-економічних і духовно-ціннісних перетворень, урахування пріоритетів суспільно-економічного, культурного та духовного відродження і полягає у визнанні освіти як провідного чинника розвитку особистості.

Згідно з Програмою дій ООН на XXI ст. освіта повинна включати такі важливі компоненти, як екологічне та економічне виховання, відповідати ліберальним, демократичним цінностям соціально-політичного життя, бути випереджаючою, безперервною, творчою,

---

* асистент кафедри філософії КНЕУ, м. Київ

універсальною, орієнтованою на кращі національні загальнолюдські зразки.

Базисною основою успішної реалізації освітніх нововведень для сталого розвитку має стати якісна підготовка педагогічних кадрів. Оцінка професіоналізму і компетентності сучасного фахівця повинна базуватися не лише на певних стандартах оволодіння ним професійними знаннями та практичними навичками, але й на його вміннях їх ефективно, творчо, використовувати у розв'язанні конкретних завдань, забезпеченні продуктивної праці не лише сьогодні, але й у майбутньому.

1. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України.– 2001.– №1. – С. 11–17.
2. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. – К.: Магістр-S, 1996. – 256 с.
3. Лутай В.С. Реформування вищої освіти на основі становлення філософсько-методологічної науки. Рух на випередження // Вища освіта України.– 2001.– №2. – С. 33–43.
4. Сидоренко О. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні // Вища освіта України.– 2001. – С. 63–67.

ЕТИКЕТ І КОМУНІКАЦІЯ ЗА УМОВ СУСПІЛЬНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

А. Дерев'яно*

МУЗИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Наша невеличка розвідка щодо актуалізації музики як виду мистецтва в молодіжній субкультурі передбачає початкове визначення понять, які будуть аналізуватися в цій роботі. Одразу зауважимо, що термін «молодіжна субкультура» небезпечно багатозначний, бо, по-перше, широко існує в численних – і не лише наукових – контекстах; по-друге, він сам поєднує два поняття – «молодіжна» та «субкультура», кожне з яких визначається сучасною наукою досить неоднозначно. А тому свідомо виносимо такі дискусії за дужки, бо головне питання, на яке збираємося дати одну з можливих відповідей, чому в молодіжній субкультурі музика як вид мистецтва є найбільш привабливою, затребуваною, а естрадна музика, зокрема поп-музика, рок-музика користуються великою популярністю.

Субкультури – автономні цілісні утворення, які є частиною ширшої спільноти, що визначають стиль життя і мислення їх носіїв, яким притаманні свої комплекси цінностей, звичаї, норми й навіть інститути, які відрізняються від прийнятих у суспільстві в цілому. Молодіжна субкультура є одним із багатьох видів субкультур. Молодь створює свою жаргонну мову, моду, музику, моральний клімат. Особливості цієї субкультури пояснюються як надлишком життєвої енергії, потребою виокремитися, так і відсутністю в більшості молодих людей економічної та соціальної самостійності. Саме тому спосіб пошуку свого місця в молодіжному середовищі є способом самоствердження та самореалізації в суспільстві.

З огляду на суперечки, що точаться довкола поняття мистецтва, виявлення його прикметних рис та у зв'язку з питанням щодо музи-

---

* студент НМАУ ім. П.І. Чайковського, м. Київ

ки в тексті сучасної молодіжної субкультури, не зайвим буде познайомитися з аргументацією видатного польського естетика В. Татаркевича. У ХХ ст. поруч зі спробами дефініцій з'являється спроба відмови від дефініцій, бо «визначити мистецтво не тільки важко, а й узагалі неможливо»; назва «мистецтво» дається творам митця, а не тільки його майстерності [1, 37, 45]. «У прадавньому грецькому понятті мистецтво було майстерністю, а митець – професіоналом, якому така майстерність скоряється;... мистецтво – вміння творити прекрасні чи хвилюючі речі» [1, 45].

Нагадаємо, що давньогрецьке «*musike*» означало будь-яку діяльність під патронатом Муз, і тільки між іншим – мистецтво звуків. Поняття «*musikos*» вживалося не лише щодо музики в нашому значенні, а й ширше – до кожної людини, обізнаної з мистецтвами й наділеної хистом до них. Система мистецтв у греків відрізнялася від сучасної, так як і поняття про мистецтво. «Натомість музика завжди була вільним мистецтвом, бо музикування вважали за суто інтелектуальну діяльність, не менш інтелектуальну, ніж діяльність математиків» [1, 75]. У греків поезія та музика зближувалися, бо мислення і мова нерозривно зв'язані між собою. Людина може висловити свої думки багатьма способами (звуками, малюнками, знаками, фарбами, мімікою, жестами, готовими виробами тощо), але універсальними засобами є мова і музика.

Греки включали до сфери натхнення разом з поезією й музику. Поезія була співана, а музика – вокальна, і трактувалися вони як акустичне продукування. Від Платона через Аристотеля і Теофраста торувався шлях, який приписував музиці збуджувальну й очисну силу, а також те саме моральне й матеріальне значення, що й поезії. Отже, у греків музиці, як і поезії належала особлива роль, бо вони обидві піклуються про душу, її очищення.

Універсальні можливості музики та її різнобічного впливу на психіку, соматіку, душевний стан людини з'ясовуються сучасною наукою, а це сприяло появі музикотерапії – перспективного методу лікування хворих із порушенням нервової системи. Музика допомагає звільнитися від душевного дискомфорту, конфлікту, коригує емоційний стан, відновлює душевний спокій, позитивно впливає на психічне здоров'я людини.

Музика має унікальні можливості цілеспрямованого впливу в бажаному напрямі і не лише на емоційному рівні, а й на більш глибокому, пов'язаному з її першоелементами – ритмом, гармонією, ін-

тонацією тощо. Саме це пояснює, чому в європейських країнах обов'язковою складовою освіти і виховання підростаючого покоління є уроки музики, спів, гра на музичних інструментах. Це пояснює також і те, чому музика в молодіжній субкультурі є найулюбленишим видом мистецтва, бо це – і своєрідна музикотерапія в ситуації різнобічних негативних впливів, стресів, спричинених нашим бурхливим сьогоденням.

Одним із проявів молодіжної субкультури є тотальне захоплення естрадною музикою, яка нараховує безліч стилів і відповідних виконавців. У сучасному розумінні поп-музика – легка розважальна музика, а її характерними рисами є простота сприймання, демократичність, тягіння до актуальності проблематики у віршованих текстах пісень, стандартизованість музично-поетичної мови. У сфері поп-музики працюють такі українські виконавці, як Олександр Пономарьов, Ані Лорак, Наталя Могилевська та інші. До поп-музики належить рок-музика та диско-музика (танцювальна).

Сучасна рок-музика – складний конгломерат течій, що відрізняються за музичними та немусичними ознаками: належності до різних соціально-культурних рухів («панк-рок», альтернативний рок), вікової орієнтації (рок для підлітків, рок для дорослих), динамічної інтенсивності («важкий рок», «м'який рок»), місцем у системі художньої культури (комерційний «поп-рок», елітарний «рок-авангард») тощо. Видатних рок-музикантів багато, але серед українських надзвичайною популярністю користується «Океан Ельзи».

Реп – специфічний вокально-виконавчий стиль поп-музики та рок-музики, що виник у афро-американській вокальній музиці та зі скоромовки диск-жокеїв. Реп – це сольна або групова ритмізована рецитація (інтонується або не інтонується) чи промовляння текстів пісень (чи відокремлених строф).

Хіп-хоп – вільний стиль сучасної естрадної музики, включає в себе брейк-данс (сучасний танцювальний стиль), екстрим-спорт та моду. Яскравим представником стилю хіп-хоп в Україні є група «Танок на майдані Конго».

Творча діяльність сучасних відомих естрадних виконавців пов'язана з комерційною структурою шоу-бізнесу, яка відображає рівень монополізації естрадної музики. Технологія створення сучасної естрадної пісні та її «розкрутка» – дорогий, комплексний комерційний проект, реалізація якого починається з пошуків спонсора та вкладення певної суми грошей. Перетворення пісні в шлягер здійснює-

ться приблизно за такою схемою: а) ротація – трансляція проекту в засобах масової інформації (по радіо та телебаченню); б) випуск звукозаписних пісенних збірників, до яких входить ця пісня; в) популяризація в Інтернеті та в пресі; г) випуск сувенірної продукції, яка рекламує даний проект. Коли музичний проект розкручений, починається концертна діяльність виконавця чи групи на великих концертних майданах, у клубах, дискотеках та різних рекламних акціях. Виконавець і продюсер отримують гроші згідно з контрактом, укладеним на початку роботи над проектом.

При плануванні та розробці проекту враховуються вікові, психологічні та естетичні потреби аудиторії, на яку розраховує музичний проект. Комерційна структура сучасного шоу-бізнесу – є водночас «фабрикою зірок», конвеєрним виробництвом, основна мета якого – «гроші понад усе». У такій ситуації не можна сказати, що молодь свідомо й вільно обирає музику, бо така культура насаджується монополістами шоу-бізнесу з метою комерційної вигоди. Це також пояснює причини відсутності в Україні національної інформаційної політики, підтримка справжнього мистецтва. Стає зрозумілим, чому професійні музиканти змушені покидати свою батьківщину. Той, хто платить, той і замовляє музику...

1. *Татаркевич В.* Історія шести понять: Мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичне переживання. – К.: Юніверс, 2001.

Т.М. Дерев'янка*

ПРИКЛАДНА ЕТИКА ЯК РІЗНОВИД СУЧАСНОГО ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ

Спочатку варто відповісти на питання, чому в другій половині ХХ століття з'являється феномен, що отримав назву «прикладна етика», чому прикладна етика бурхливо й екстенсивно розвивається, а вже на цій основі спробувати з'ясувати її особливості та місце в системі етичного знання.

---

* кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету, м. Київ

На межі тисячоліть, у ситуації глобальних викликів сучасності спостерігається своєрідний «етичний поворот» – етика осмислюється як *philosophia prima*, зростає її значення в культурі та освіті, з'являється «прикладна етика» (екологічна етика, біоетика, етика бізнесу, юридична етика тощо), створюються комітети, зокрема, національні комітети з етики, центри прикладної етики при європейських університетах, з'явилася нова професія – експерт-етик. Про що можуть свідчити такі зміни? Які відповіді можна давати на такі запитання?

Поява прикладної етики, з одного боку, може тлумачитися як знак помирання гуманістичної моралі й Людини – автономного морального суб'єкта, здатного до свідомої та відповідальної діяльності й морального вибору в неповторних життєвих ситуаціях (саме цим пояснюється зростання значення авторитетного знання та роль фахівців-експертів, зокрема психотерапевтів та етиків), з іншого – як окрема відповідь сучасної етичної теорії, її застосування (зокрема утилітаризму в різних його варіантах) до тієї нової проблематики, що виникає у контексті глобалізаційних процесів. Поява прикладної етики може тлумачитися як пошук відповіді на ті проблеми людського існування, які сягають своєї граничної межі у зв'язку з втратою вищих ціннісних орієнтирів; зі згасанням моралі відроджується етика як своєрідне знання про необхідність моралі, розуміння людської приреченості до моралі.

Тема прикладної етики переважно обговорюється у зв'язку з теоретичною етикою, бо вже сама назва «прикладна» свідчить про прикладний характер такого знання. Розмірковуючи над питанням про структуру етичного знання, зокрема співвідношення теоретичного і прикладного рівнів варто не забувати про особливість етики як науки.

Етика початково та сутнісно є практичною наукою, має справу із практикою, більш того, є її певним моментом, рівнем. Етика – особлива наука, етичне знання – деонтологічне, змістом його є не суще – світ та людина, бо вони є недосконалими, а те, що може і мусить бути завдяки вчинкам, поведінці, відповідальним і свідомим зусиллям як окремої людини, так і суспільства. «Що мені належить робити?» – це основоположне питання етики, а навколо нього розгортається вся етична проблематика, пов'язана з недовершеністю людини та її людським покликанням – бути людиною. Етика як вчення про належне буття, гідне життя є «практичною філософією», бо в

ній філософія поєднується з практикою, а філософські світоглядні програми життя набувають характеру етико-нормативних програм і відповідних моделей поведінки. Отже, особливості етики як науки полягають у тому, що вона поєднує в собі знання і цінності, а її традиційна роль – бути «практичною філософією».

Структурно виокремлюють (хоча варто не забувати про умовність такого поділу) філософську етику, нормативну етику, дескриптивну етику. Дескриптивна етика (описово-пояснювальні теорії) належить до наукової свідомості, вона прагне звільнитися від прескриптивних і оцінювальних елементів. У традиційному розумінні дескриптивна етика виконує функції забезпечення знання про реально існуючу вдачу та моральний досвід, а вже на цій основі філософська етика здійснює узагальнення на рівні поняття моралі. Нормативна етика (моралістичні вчення) належить до ціннісної свідомості, її узагальнення безпосередньо або у підсумку підвладні ціннісним висновкам.

Добре відомо, що дати визначення моралі складно. Вона важко піддається логічно чіткому структуруванню, а тому деякі автори в цьому вбачають її специфіку, бо саме така багатозначність моралі забезпечує її особливе місце в культурі та уможливорює різноманітні інтерпретації. Для позначення феномену моралі використовують терміни «етика», «мораль», «моральність».

Прагнення філософів уточнити зміст зазначених термінів і закріпити термін «етика» за наукою (дослідницька традиція), а терміни «мораль», «моральність» за реальністю, яка є предметом етики, порушується стихією людської практики, яскравою ілюстрацією чого є прикладна етика. Тут термін «етика» має значення, наближене до моральної теорії, але використовується для позначення певного фрагменту моральної реальності.

Питання про предмет прикладної етики та її співвідношення з етикою в традиційному розумінні є дискусійним. Є різні думки щодо цього питання: а) прикладна етика як продовження античної традиції – «прикладання» етичної теорії до сучасної практики; б) це сучасний варіант професійної етики; в) сукупність особливих практичних моральних питань сучасності; в) нова сходинка розвитку етики, де теорія моралі прямо поєднується з моральною практикою суспільства.

Усе більшої легітимності набуває ідея, започаткована та концептуально представлена в моделі прикладної етики російських етиків

В.І. Бакштановського, Ю.В.Согомонова, про некоректність порівняння прикладної етики з теоретичною, бо в ній є своя власна теорія. Вони наголошують на необхідності порівняння прикладної етики з фундаментальним знанням, яке, набуваючи прикладного характеру, певним чином трансформується. Російський філософ А.А. Гу-сейнов також акцентує на тому, що прикладна етика – не вторинна рефлексія, а первинний моральний досвід, який лише після його наявності стає предметом філософських та інших спеціалізованих узагальнень. Такий підхід дозволяє побачити, що прикладна етика – не частина етики, «прикладання» етичної теорії, а сучасна сходинка розвитку самого етичного знання.

Прикладна етика – це царина знання і поведінки, предметом якої є практичні моральні проблеми, позначені межовістю та відкритістю. Прикладом таких проблем можна назвати смертну кару, евтаназію, трансплантацію органів, продаж зброї тощо. Такі проблеми мають межовий характер, бо торкаються фундаментальних моральних принципів, цінності самого життя, вони є відкритими, бо мають вигляд дилеми, вирішення якої потребує моральної аргументації.

Які особливості етико-прикладних проблем? Спробуємо окреслити прикметні ознаки етико-прикладних проблем:

а) вони з'являються в публічних сферах життя (юридичній, адміністративній, професійній), де передбачається та вимагається кодифіковане регулювання та контроль, в осередках інституційної поведінки, де вчинки усвідомлені, суспільно визначені. Вирішення подібних проблем залежить від свідомих зусиль та волі суспільства, втілених у відповідній інституційній організації життя;

б) для вирішення таких проблем недостатньо однієї доброї волі, моральної рішучості, потрібна ще професійна чіткість суджень, бо моральна обґрунтованість вибору поєднується з адекватним знанням предмету вибору;

в) такі проблеми породжують протилежні моральні оцінки, протилежні, але співмірні позиції щодо суспільного значення;

г) вони є відкритими, бо кожен раз потребують конкретного, одноразового вирішення як це відбувається у юридичній практиці, де найдосконаліші закони не звільняють від суду, покликаного кожного разу підтверджувати, конкретно досліджувати кожен окремий випадок порушення;

д) подібно до юридичної практики спосіб прийняття рішення теж є публічним, процесуально оформленим через особливі етичні ко-

мітети – носії етичної компетентності, діяльність яких має експертний характер.

Отже, моральні питання етико-прикладного характеру з'являються в різноманітних сферах практичної діяльності. Прикладна етика – це нова, внутрішньо різноманітна сфера знання і суспільної практики, яка конституюється на межі етики та інших конкретних форм науково-практичної діяльності. Власне прикладна етика – це назва, що позначає сукупність багатьох конкретних прикладних етик: біоетики, екологічної етики, політичної етики, етики науки, етики бізнесу тощо.

Питання про науковий і практичний статус конкретних видів прикладної етики ще не має однозначної відповіді. Прикладна етика – це не лише знання про те, як виявляється мораль у різних конкретних практиках, але й знання, зорієнтоване на сприяння цим практикам. Із появою прикладної етики розпочинається новий період у розвитку етики як практичної філософії.

Т.Е. Василевська*

ДИСЦИПЛІНА ЯК ПСЕВДОЦІННІСТЬ БЮРОКРАТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Дисципліна є одним із базових елементів організації колективного життя. Особливо значимим явище дисципліни стає для формальних організацій. Здебільшого під дисципліною розуміють певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій всередині колективу, обов'язкове засвоєння та виконання ними встановлених норм і правил (в т.ч. морального ґатунку), а також способи, за допомогою яких устанавлюється цей порядок [1, 74]. Попередньо передбачається, що в основі дисциплінованості лежить хоча б формальне прийняття цілей організації та налаштованість на ефективну діяльність для їхнього досягнення.

---

* канд. філос. наук, доцент Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ

Загалом, дисципліна є способом, певним організаційним прийомом для забезпечення та реалізації тих чи інших цінностей. Однак, у бюрократичному середовищі явище дисципліни може претендувати на роль цінності, тоді воно із засобу трансформується на ціль функціонування.

Одним із перших на згубність абсолютизації бюрократичної дисципліни звернув увагу Р. Мертон [2]. За Мертоном, дисципліна передбачає жорстке дотримання правил, яке породжує рутину, відсутність гнучкості, ритуалізм. Виконання приписів із засобу діяльності перетворюється на самоціль і призводить до нехтування справжніми цілями організації. Це значним чином впливає на зниження ефективності праці, оскільки не враховуються ситуативні контексти. Дослідник зазначає, що наслідком перетворення дисципліни у справжню цінність діяльності стає гіперконформізм, поступливість працівника.

Результатом надання дисципліні аксіологічного статусу стає нездатність бюрократа працювати з індивідуальними випадками, приймати самостійні рішення, боязнь нового, неспроможність продукувати творчі підходи вирішення проблем. Працівник стає розгубленим і безпомічним в екстраординарних ситуаціях, які складно класифікувати. Спотворення смислу дисципліни деформує особу працівника, виштовхує або не пропускає в організаційне середовище непересічних, креативно налаштованих людей.

Дисципліна як механізм субординаційного контролю, перетворюючись у цінність, гіперболізує ієрархічні залежності, обмежує постір діяльності, віддаляє їх від громадян, які потребують послуг бюрократії. Службова замкненість зміщує ціннісний ряд працівників. Залежність від настрою керівництва, сильна вмотивованість побудовою кар'єри, розповсюдженість маніпулятивних технологій і функціонування інтриги, пліток, лестощів стають симптомами деформації смислу дисципліни.

Причиною цих недоліків, на думку дослідників, є не лише особистісні вади службовців, а значною мірою – організаційні деформації. Будь-яка організація вирішує дилему:

- унормування та відпрацювання процедур для реалізації своїх цілей (чинник стабільності);

- перегляду та оновлення цих норм і процедур (чинник розвитку).

Пошук компромісної стратегії, яка б враховувала ці два напрямки організаційних потреб, йде досить важко, однак така робота є передумовою для ефективного функціонування установ.

Таким чином, дисципліна належить до нормативної, а не аксіологічної сфери професійної діяльності. Конституювання її як цінності має значні негативні ефекти для суспільства, організації та в кінцевому рахунку для повноцінного розвитку особистості працівника. Протистояти таким тенденціям повинне широкомасштабне навчання персоналу, орієнтоване на усвідомлення місії професії, реформування організаційного середовища, що включає децентралізацію та послаблення субординації, підвищення вагомості суспільного контролю за діяльністю бюрократії.

1. Словарь по этике / Под ред. И. Кона. – М.: Политиздат, 1983. – 445 с.
2. *Merton R. Social theory and social structure.* – N.Y.: Free Press, 1957.

В.І. Абрамов*

ЗВ'ЯЗОК РАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА ОБРАЗУ ПРИ ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Ідея укоріненості політики, влади в способах мислення людини, зв'язку влади і раціональності затверджується в політичній і соціальній філософії завдяки працям таких різнопланових мислителів, як Р. Маркузе, М. Фуко, М. Маклюен, Р. Дебре, А. Глюксман, Б.-А. Леві. Влада трактується як «ніщо інше як манера мислити» (Б.-А. Леві), сутність політики вбачається в «раціональності на службі абсолютного» (Р. Дебре), вважається, що виробництво і розповсюдження знань обумовлене розповсюдженням влади (М. Фуко). Органічний зв'язок політики, влади і раціональності вбачається в таких загальних якостях як спрямованість на виробництво цілераціональної дії; перетворення політичної влади в різновид технології; здатність бути основою опрацювання та реалізації соціальних і політичних проектів; орієнтація на наукове дослідження політичних проблем; вироблення на цій основі рекомендацій, різних прогнозів, сценаріїв; трактування основного засобу рефлексії влади – ідеології

---

* доктор філософських наук, професор КНЕУ, м. Київ

як певного відображення спотвореної, спрощеної, але адекватної реальності.

2. Важливий елемент такої логіки міркувань щодо формування політичних і духовних цінностей у сучасному інформативному суспільстві – **визнання органічного зв'язку раціональності (тексту) та образу**, що вибудовують думку і дію в певну послідовність правил, які приписують, нав'язують норми, підтримують порядок. У центрі процесу перетворення культурних підстав влади в сучасному суспільстві знаходиться образ, його продукування і маніпуляції з ним. Відбувається виразне символізування світу політики, і символ служить образом ідеї. Причому роль тексту і образу в політиці неоднозначні.

Текст при всій його багатозначності є раціональним продуктом, зверненим до розуму того, хто його освоює. Він припускає необхідність певного культурного порогу, перехід якого відкриває можливість його «автентичного освоєння», що зумовлює значення політичної освіти. Політичний текст структурований, він складається, принаймні, з таких компонентів, як пояснення, опис, постановка завдань і звернений до абстрактного мислення, без включення якого ця структура не може бути освоєною. Результатом дії цих специфічних особливостей тексту служить формування на його основі того, що М. Вебер називав «цілераціональною дією».

Образ специфічний тим, що його зміст закодований у формі. Образ синкретичний, його зміст неструктурований, поєднує «все в одному», зосереджуючи увагу на меті, образ ігнорує засоби, тому повної, розгорненої цілераціональної дії на його основі не відбувається. Образ народжує емоційний відгук, об'єднує, тому до нього постійно звертаються в політиці. Слід мати на увазі, що образ – це теж текст, але текст специфічний, він звернений не до індивіда і його свідомості, а до маси і її психіки, його зміст є згорнутим, стислим, невідрефлектованим, його тлумачення багатозначне і може стимулювати рух як до раціоналізації політичної дії, якщо росте інформованість і критичність мислення, так і до його дераціоналізації, що відкриває можливість неоднозначних і незапрограмованих дій. В образі скорочується темпоральний, текстовий об'єм одиниці інформації за рахунок її ущільнення і насичення. Йде тривалість, протяжність тексту, інформація уподібнюється окремим, достатньо агресивним, сконцентрованим ударами, що впливають на свідомість.

3. Необхідно бачити, принаймні, два значення образу. Сутність першого полягає в тому, що образ є фрагментом первинного, мі-

фологічного освоєння світу людиною, для якого характерна спонтанність походження, безпосередність відображення дійсності, емоційність форм виразу. Сутність другого в тому, що образ (імідж, яким насичене сучасне політичне інформаційне середовище) за своїм походженням і суттю є **артефактом** – продуктом спеціальної професійної діяльності, що спирається на досягнення як науки, так і політичної практики. Образ є символом, знаком умовного представника об'єкта, носія коду, глибина розуміння якого різна у різних суб'єктів його сприйняття. Такий образ, по суті, є згорнутим, зведеним до одного символу текстом. Таким чином, образ набуває важливих для забезпечення впливу переваг: конкретність, чітка прив'язаність до об'єкта, цілісність і емоційна насиченість. Необхідність в образному насиченні, символізуванні з'являється постійно, коли ідея шукає свого масового носія, потребує зрозумілих будь-якій людині засобів вираження, здатних зв'язати високе і буденне, абстрактне і конкретне, рефлексію і дію. Текст – це послання, налаштоване на розуміння; образ, символ – це послання, налаштоване на дію.

4. Образ є ефективним засобом мобілізації людей, управління їх діями, трансляції різного ідеологічного матеріалу. Його активно використовують в сучасному політичному житті, пропагандистській діяльності. При цьому слід враховувати багатство прихованих у символі маніпулятивних можливостей – здатність із його допомогою змусити людей діяти всупереч їхнім інтересам, здійснювати прихований вплив на їхню поведінку. Ці можливості приховуються в очевидній довільності тлумачення символу-образу, виникають з невідзначеності термінів, які вживаються, що створює підставу закликати до одного, чекати іншого, миритися з результатами, протилежними первинним задумам. Ясно, що політичне життя не може бути зведено до гри і панування багатой техніки маніпулювання. Повною мірою повинні бути використані існуючі можливості збереження раціональності і демократичності в постіндустріальну епоху. В тому, що ці можливості й зараз діють, переконує зв'язок ідей законності і консенсусу, в межах яких колективна автономія поєднується з демократичним суспільством, що обґрунтовує необхідність продукування суспільством норм, які встановлюються в ході раціональної дискусії. Зростає значення раціонального аргументування і раціональної дискусії, а також рівність і автономія для забезпечення раціональності ухвалення рішень. Воно виявляється невіддільним від

свободи і колективного обговорення як найважливіших передумов раціональності.

5. Слід зазначити, що створення концепції «образ цінностей» розкриває можливості в дослідженні суперечностей розвитку суспільства, у виділенні його якісних граней, зв'язків і взаємопереходів. Структура концепції відображає розвиток процесу пізнання системи політичних цінностей, що виражена через основні категорії дослідницького процесу. Такий підхід дозволяє виробити рекомендації щодо вирішення практичних питань, які стосуються вдосконалення структурних взаємин «людина – суспільство». Спираючись на них, суб'єкти державного будівництва здатні посилювати злагодженість функціонування політичних підсистем і розвивати їхні компенсуючі властивості.

Т. Бевз*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОЛЕКТИВНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

В останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. категорія «ідентичність» стала модним словом у західному та вітчизняному дискурсі. Інтерес до цієї теми був пов'язаний із фундаментальними соціальними і політичними трансформаціями. Тоді ж почали досліджувати й «національну ідентичність» як колективний культурний феномен. Класик цієї концепції Ентоні Д. Сміт пов'язує її, насамперед, з питаннями етнічної ідентичності й етнічних спільнот. Він зосереджує свою увагу на чотирьох головних питаннях: 1) характерні риси національної ідентифікації; 2) роль різних етнічних основ у формуванні сучасних націй і способи виникнення націй на початку новітньої доби у Європі; 3) природа різних видів націоналістичних ідеологій і символізмів та їхній вплив на формування територіальної та етнічної політичних ідентичностей; 4) політичні наслідки різних видів національної ідентичності, їхній потенційний вплив на виникнення етнічних конфлік-

---

* доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, м. Київ

тів, можливі шанси заміни ідентичностей та ідеологій, що призводять до місцевої нестабільності [2, 7]. Всі ці питання блискуче розкриті у книзі Ентоні Д. Сміта «Національна ідентичність».

Проте варто зауважити, що спроби окреслити поняття «ідентичність» робилися й раніше, однак дана категорія не використовувалася. Незаперечною є думка про те, що з категорією ідентичності співвідноситься поняття «національна свідомість», яка визначає спосіб самоідентифікації нації та її орієнтації у геополітичному просторі, ступінь національної консолідації та інтеграції. Досить тісно з категорією «ідентичність» пов'язана і дефініція «ментальність», яка відтворює сутність колективної свідомості, «невідкоригованої» зусилля мислителів [1, 22].

Саме через національну свідомість і менталітет здійснив спробу пояснити національну ідентичність український учений та громадський діяч Н. Григоріїв, який зазначав, що існує низка суспільних утворень, до яких люди вливаються: 1) цілком незалежно від їхньої волі (раса, вік); 2) в малій залежності від їхньої волі (професія, маєтково-правовий стан). Виходячи з цього, Н. Григоріїв стверджував, що В. Старосольський помилково відносить процес створення нації лише до волі людей, не враховуючи об'єктивних обставин її формування, не визнаючи того, що діти певних батьків вирости цілком окремо від них і не знаючи їх, дуже часто залишаються все ж таки схожими на них не тільки органічно (зріст, постава, риси обличчя, рухи, вдача взагалі), а й психологічно, тому що людська психіка значною мірою залежить від їхнього організму. У зв'язку з цим учений доходить висновку, що хоч діти не знають своїх батьків, а батьки дітей, між ними фактично існує спільність, яка їх, так чи інакше, об'єднує в одну групу схожих людей. Це і є ідентичність.

Крім того, підкреслював Н. Григоріїв, існує спорідненість не тільки по крові, а й по побуту. Селянин легко впізнає свого односельчанина на великому ярмарку у чужому містечку, навіть не будучи з ним знайомим (за манерою розмовляти, за одягом, за ходою). Ця подібність теж пов'язує людей.

Ще однією спільною рисою є мова. Учений зазначав, що «етнографічна різниця між людством занадто виразно написана. Йдучи по вулиці, навіть у Празі, серед маси народу, вдягнених на один європейський кшталт, ми відрізняємо невідомих нам до того українців не тільки від чехів і росіян, відрізняємо часто за ледве помітними антропологічними і культурними особливостями, які властиві нашій

нації». І далі Н. Григорієв наголошував: «певна подібність між членами однієї нації існувала й існує незалежно від людської волі й свій вплив на об'єднання нації робила й робить» [3]. Мова йде про етнічну ідентичність, в основі якої лежить спільність походження, мови, традицій, своєрідний «голос крові». Все це і є культура того чи іншого народу, того чи іншого етносу. У цьому контексті поняття культури торкається усього, не лише знання, але й вартостей, віри й мітології, до яких причетний цей етнос чи ця спільнота.

Культурну ідентичність Європи як комплексну проблему спробував розглянути Едгар Морін у праці «Європа – метанаціональна провінція?», зазначаючи, що ми живемо у той час, коли починаємо усвідомлювати свою культурну ідентичність та свою спадщину.

У сучасній соціальній теорії велике значення приділяється культурному виміру політики ідентичності. У зв'язку з цим виникає потреба більш тонко делікатно підходити до самої культури. З цього приводу А. Аппадурі зазначає: «Мало користі у розгляді культури як субстанції, її краще розглядати як вимір певних феноменів, вимір, який пов'язаний із розміщенням у ситуації і матеріалізованою відмінністю. Наголошення на димензійності, а не субстанційності культури дозволяє нашому мисленню про культуру менше бути властивістю індивідів або груп і більше – евристичним прийомом, який ми можемо використовувати, говорячи про відмінності» [4, 12–13]. У цього контексті автор критикує культуралізм. Культуралізм, на його думку, є «політика ідентичності, мобілізована на рівні нація-держава», «форма, яку схильні набувати культурні відмінності в еру мас-медіа, міграції і глобалізації» [4, 15–16].

Ідентичність, на думку М. Кастельса, це «процес конструювання змісту на основі певної культурної властивості або відповідної сукупності культурних властивостей, які володіють пріоритетом щодо інших джерел змісту».

Питання національної і культурної ідентичності стають об'єктом досліджень і українських науковців. Особливу увагу слід акцентувати на монографії Л. Нагорної, яка пропонує свій погляд на феномен національної ідентичності з урахуванням як його об'єктивної поліморфності і поліфункціональності, так і утилітарних, «смакових» підходів до визначення його суті.

За роки незалежності неодноразово наголошувалося на кризі національної ідентичності. У роковини Помаранчевої революції прозвучало, що «Майдан допоміг мільйонам людей утвердитися в українській ідентичності», проте подальші події знову виявили кризу.

1. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. – К.: Бланк-Пресс, 2002.
2. *Сміт Е.Д.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3562, оп. 1, спр. 10, арк. 163.
4. *Appadurai A.* Modernity at large: Cultural dimensions of globalization. – Minneapolis Univ. of Minnesota press, 1996.

Т.В. Лесів*

ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Структурна характеристика понять образу та символу в сакральному мистецтві загалом, а в українському зокрема не може повною мірою охопити всі явища і суперечності, які ці поняття уособлюють. Впродовж історичного розвитку релігійної естетичної думки поняття «образ» та «символ» трактувалися по-різному. Незважаючи на те, що кожен з авторів заявляє про свою істинність, насправді різні парадигми естетичної думки є очевидними. Попри це залишаються одвічні істини в розумінні тих понять, які ніколи не піддаються ревізії – це, насамперед, духовне значення релігійного мистецтва для людини, на якому ґрунтуються всі канонічні засади християнського образотворення.

Багатовіковий процес формування естетичного розуміння образу в сакральному мистецтві наглядно демонструє головну його ідею – повчання. В цьому закладена й основна функція цього мистецтва, яка визначається його здатністю робити якийсь позитивний вклад для добра як окремих індивідів, так і суспільства. Тому образ як естетична категорія на цьому тлі є виразником як суспільної свідомості, так і образотворчою рефлексією основних догматів віри (тайни втілення і догмату Святої Трійці). Якщо звернутись у цьому контексті до християнської гносеології, то побачимо, що в ній увага віруючого і художника акцентується на тому, що художній твір – це не образ, який втілює істотне в реальному об'єкті, а лише слабке нагадування про здійснене божественне ідеальне начало.

Як показує історичний досвід, для кожної епохи характерне втілення свого естетичного ідеалу в його художньому вирішенні. Так,

---

* аспірант кафедри сакрального мистецтва Львівської національної академії мистецтв, м. Київ

протягом століть на основі художніх культур різних народів формувалася своєрідна наука «писання образу». Цьому явищу передувала, насамперед, глибока розробка релігійною філософією поняття трансцендентності Бога, особливо в період Середньовіччя: його особистісної трипостасності і триєдності, а також категорій прототипу й образу, що й склали основу християнської образності, в якій на перше місце було поставлено не тілесне, а духовне. Таким чином, як вважає один із чільних представників неотомізму Жак Марітен, сакральне мистецтво знаходиться в абсолютній залежності від теологічної мудрості. Зокрема філософ підкреслює: «у знаках, що воно репрезентує нашим очам, виявляється щось нескінченно переважаюче все наше світське мистецтво, сама божественна Істина, скарб світла, куплений для нас кров'ю Христа» [1, 333]. Отже, божественну істину мистецтво може виражати, обминаючи зображення реальної дійсності. Оскільки художник є «засобом» божественного задуму, то уникнення ним реальних форм предметів набуває містичного значення. Тому то символічна форма має перевагу над наслідуванням реального образу предмета, оскільки перше дає можливість для безпосереднього вираження божественної ідеї.

Можемо з впевненістю констатувати, що сучасна актуалізація східнохристиянського мистецтва в Україні не є абстрактною ідеєю в банальному прагненні відродити втрачене мистецтво. Насамперед тому, що ікона не просто є твором мистецтва, вона здатна динамічно виразити духовну силу людини, розкриваючи при цьому її правдивий «образ», більше того, в ній, як справедливо зауважує відомий мистецтвознавець Володимир Овсійчук, «втілена душа народу» [2, 394].

Щоб стати гідними спадкоємцями нашої минулої високої духовності, потрібне чимале інтелектуальне зусилля, без якого ми не спроможні до вирішення заповітних духовних програм і завдань. Насамперед, серйозне осмислення історичного досвіду, без якого дуже легко можна впасти в крайнощі, серед яких прямолінійний відрив духовного від предметного в сучасному мистецтві, де розуміння образу проникнуте абсолютним нехтуванням особистісно існуючого як цілісного розуміння духовної монади. Образ, який розкладається на субстанційний дуалізм конструкцій (кубізм), чи розруху всієї духовно-внутрішньої сутності (абстракціонізм), нездатний увійти у сферу сакрального. Ми не ставили і не ставимо за мету критикувати ці течії мистецтва, оскільки вони функціонально засто-

совуються, наприклад, в архітектурі, рекламі чи поліграфічному мистецтві. Тут є чудові досягнення. Але, коли різні пофарбовані поверхні чи площинні лінії вважаються духовністю, то це вже нонсенс. У зв'язку з цим варто пригадати деякі сутнісні положення праці видатного іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета «Дегуманізація мистецтва», де автор, звертаючись до проблеми безпредметного мистецтва в його духовному значенні для людини, наголошує: «Звичайні люди думають, що дуже легко відірватися від реальності, у той час як це воістину найважча річ на світі. Легко сказати чи намалювати річ, що цілком позбавлена змісту, тобто непізнана, тому що для цього досить поставити слова одне за іншим без будь-якого взаємного зв'язку, як це робили дадаїсти, чи намалювати безладні лінії. Але, щоб могли створити щось, що не є копією «природного» та ще й було наділене якимсь змістом, необхідна найвитонченіша обдарованість» [3, 515]. В цьому значенні східнохристиянське (сакральне) мистецтво не є якимось особливим напрямком. Це вагоме, здорове мистецтво, яке існує відповідно до законів, даних Богом, володіючи вільним поглядом на реальність і життя. Підтвердженням цього є і багатівікова практика шанування нашим народом сакрального мистецтва, що, зрештою, є природним наслідком самої суті нашої Церкви, акумулюючи два нерозривні чинники – Божий та національний.

Тому сьогодні можна сміливо стверджувати, що духовна сила нації, культурно-національні здобутки та ідейно-творчий потенціал народу, головним чином, залежать від того, наскільки збережені, глибоко осмислені духовні здобутки попередніх віків. Бо саме це дозволяє ідентифікувати себе гідним носієм всієї великої спадщини минулого.

1. Долгов К.М. От Киркегора до Камю. – М.: Искусство, 1991.

2. Овсійчук В., Кравич Д. Оповідь про ікону. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000.

3. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник / Пер. с исп. – М.: Радуга, 1991.

Л.О. Ярош*

ХРИСТИЯНСЬКА ДУХОВНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У пострадянський період в житті нашого суспільства поступово змінюється відношення до релігії. В Україні існують різні релігійні конфесії, та в цілому розвиток національної культури вже більш як тисячоліття пов'язаний із християнством. Поширення інформаційних технологій створює в житті суспільства багато нових проблем. І однією з найважливіших є проблема християнської духовності.

Християнська духовність невіддільна від віри в Бога. Бог є не просто джерело всякого буття і свідомості, а сам є Буття, Свідомість, Істина, Життя, Любов. Проте невіруючих в Бога в сучасному інформаційному суспільстві більше, ніж віруючих, хоча абсолютно невіруючих людей немає. Якщо людина не вірує в Бога, то єдиною реальністю, в яку вона вірує, є матеріальний світ.

Перше, що відкривається людині безпосередньо з моменту народження, – це світ, даний у формі чуттєвих переживань, в полоні яких протікає життя. В процесі соціалізації, у ході виховного процесу людині прищеплюються ідеї та погляди, розповсюджені в практиці конкретного суспільства. В Україні, починаючи з першої половини ХХ ст., методично спустошувалися традиції християнського укладу життя. Старше покоління людей сучасного суспільства виховувалося носієм науково-орієнтованого світогляду, який протиставлявся релігійному світогляду. По суті, у свідомість радянських людей вносилися заідеологізована дезінформація, що базувалася на односторонній трактовці наукового знання та майже повній неінформованості щодо християнських істин. Вихователь має бути вихованим і завжди є носієм певної системи виховання. Не дивно, що традиція зверхнього ставлення до християнства ввійшла в плоть і кров старшого покоління. Через сім'ю, дитячі заклади, школу ця традиція проникає й у свідомість сучасної молоді. І молода людина, яка краєм вуха чула слово «релігія», впевнено заявляє, що те, про що

---

* кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса

говорить релігія – не доведено. Якщо спитати таку людину, що означає слово «не доведено», то в кращому випадку почуємо: це те, що не підтверджено експериментами (тобто не виявлено в чуттєвому досвіді). Або не доведено те, що не підтверджено вченими (хоча, як правило, за такими думками криється неінформованість про те, що багато вчених були віруючими людьми).

Сучасне покоління молоді знайомиться з християнством за підручниками з релігієзнавства, які написані невіруючими людьми, а тому описують релігійне життя так, як воно відкривається сторонньому спостерігачу. Релігія має дві сторони: зовнішню, яка пристосована до життя в цьому світі, конкретному суспільстві, і внутрішню. Внутрішня сторона християнства лише частково відкривається тому, чия свідомість задовольняється інформацією, запозиченою з літературних джерел.

Внутрішня сторона християнства відкривається тому, хто живе релігійним життям, духовною засадою якого є віра в Бога живого. І той, хто вперше замислиться про те, що ж таке віра, не відразу зрозуміє, що це не просто психологічний стан. Це не зміст свідомості чи розуму, який може бути об'єктивований у філософській рефлексії та вивчений і виражений у формі загальнозначимої інформації. Християнська віра – це той вимір людського життя, вектором якого є перемога людиною свого гріховного єства і спрямованість на виконання Христових заповідей. Сенс такої спрямованості життя виникає не просто в результаті освоєння інформації про християнство, а як результат пошуків особистого досвіду зустрічі з живим Христом. Бажання такої зустрічі можливе лише у випадку, коли людина починає розуміти, що Бог, який відкрився світу через Сина Ісуса Христа, є «путь і істина, і життя» (Ін. 14, 6–7). Істина, виявляється, не що, а Хто. У світлі сказаного стає зрозумілим, що питання Пілата «Що є істина?», по суті, було безглузде. Драма Пілата ілюструє і доказує неможливість вмістити в матеріалістичну свідомість Живу Істину, яка стояла перед ним, але була закрита від нього. Як сказано в Новому Заповіті: «Будете бачити і не побачите, будете чути і не почувате». Знання Бога можливе, але не як об'єктивована інформація, що відкривається тільки свідомості. Знання Бога відкривається як особливе духовно-тілесне єднання з Христом в Церкві, яка є спільнотою людей, об'єднаних Духом Святим. Осягнення Істини в християнстві звершується тільки через богоуподоблення. Тому християнська духовність була і є особистою справою вільного вибору,

шлях до якої завжди унікальний. Досвід зустрічі з Христом завжди неповторний і не може бути виражений засобами інформаційних технологій, а тому залишається проблемою інформаційного суспільства.

Т.С. Пітякова*

ФЕНОМЕН МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Головною особливістю постмодерністської культури філософських роздумів про світ, людину, її майбутню долю стає турбота про особистість в інформаційному суспільстві, яке неперервно удосконалює індустрію «комп'ютерних і спіритуальних засобів ідейного, інтелектуального, світоглядного оволодіння людиною» [2, 50]. Розгляд феномену масової культури як одного із суттєвих чинників сучасної культури є важливим з огляду на той вплив, який мають продукти масової культури на формування стереотипів, зразків поведінки та мислення сучасної людини.

Формування масової культури характеризується кількома суттєвими ознаками. Так, соціальна ситуація кінця XIX – поч. XX ст. була пов'язана з радикальним вибухом в історії розвитку людського суспільства, різкою зміною темпів і ритмів життя цивілізації, що породили феномен масового суспільства та масової людини. Осмисленню даного процесу присвячений масив дослідницької літератури, в якій відображена вся гострота процесів поляризації більшості та меншості в XX столітті. Спроби осмислити проблему «людина – маса» робляться, зокрема, відомими філософами Х. Ортегою-і-Гасетом («Бунт мас»), К. Ясперсом («Духовна ситуація епохи»), Р. Гвардіні («Кінець нового часу»).

Колосальне зростання (переважно міського) народонаселення на рубежі XIX–XX ст. спричинило різку зміну в умовах людського існування та суттєво вплинуло на долю духовної, в тому числі й художньої творчості. Як зазначав Х. Ортега-і-Гасет, у масу вдихнули силу

---

* викладач кафедри філософії КНЕУ, м. Київ

сучасного прогресу, але забули про дух. Масова людина, відчувши свою перемогу, відчувши свою більшість, відчуває себе досконалою. Людині непересічній для цього потрібна неабияка зарозумілість. Якщо вся архаїчна культура намагалася подолати архаїчні риси, що закладені в природі людини, піднести та одухотворити її, то в ХХ ст. вся архаїка виступила без маски. Архаїчні риси, що живуть в глибині людини, святкують свою перемогу в феномені масової культури [3, 73–79].

Шлях людини до самої себе, до пошуку власної індивідуальності завжди пов'язаний із подоланням стереотипів, небажанням залишатися в межах досягнутого. Саме ті труднощі, які заважають людині здійснитися, будять та напружують її сили та здібності. Маса ж відрізняється дивовижною лінню, небажанням напружуватися, щоб проникнути в специфіку мови культури, осягнути неоднозначність культурних процесів.

На процес породження феномену масової людини та масової культури суттєвим чином вплинув бурхливий розвиток засобів масової комунікації, що дозволив залучити до культури та мистецтва велику кількість населення. Народна культура, до якої входили казки, фольклор, пісні і міфи, належала бідним. Але з появою засобів масової інформації відбулося стирання меж між високою та народною культурами, внаслідок чого виникла масова культура, не пов'язана з регіональними, релігійними або класовими субкультурами [4, 321]. Це змінює умови культурного життя, ламає вікові форми існування традиційних видів мистецтва. Культура стає масовою, коли її продукти стандартизуються і поширюються серед широкої публіки.

Масова культура, пов'язана з уніфікацією і стандартизацією духовного начала в особистості в суспільстві, є поверхневою і не збагачує духовно, на відміну від найкращих взірців високої культури. Так, Л. Лоувенталь вважає, що ця обставина, з-поміж інших, не сприяє створенню умов для повнішої реалізації особистості в сучасному суспільстві. Водночас О. Якуба, загалом погоджуючись з таким розумінням масової культури, виражено зазначає, що негативні характеристики масової культури не заперечують високого рівня окремих її проявів [4, 322].

Зазначається також, що притаманний продуктам масової культури високий рівень стандартизації дозволяє людині відпочити та відійти від дійсності, не напружуючись. Крім того, стандартні конст-

рукти, скажімо, любовних історій або детективів, формують певні очікування і, як наслідок, виникнення почуття задоволеності та комфорту, які прямо пов'язані з процесом осягнення вже знайомих форм. Оригінальність сприймається лише в тому випадку, коли вона підтверджує очікувані переживання, суттєво не змінюючи їх, як це відбувається у творах найбільш видатних майстрів цього жанру (А. Конан Дойля, М. Мітчелл, А. Крісті, С. Кінга та ін.).

Масові форми потребують побудови яскравого дійства та ефектної сюжетності; вони успішно експлуатують елементи небезпеки, насилля, сексу, викликаючи інтенсивне і негайне переживання. Масове мистецтво певною мірою задовольняє потребу людини в яскравому емоційному світі, в переживанні високої амплітуди почуттів, що перевершують рутинність і заорганізованість повсякденного життя.

Про важливість цієї проблеми в наш час писав Р. Гвардіні, відзначаючи дефіцит переживань сучасної людини, дефіцит безпосередності живого почуття. В цьому відношенні масове мистецтво здатне відіграти суттєву роль, не змушуючи людину рефлексувати з приводу власних мотивацій і досвіду, надаючи можливість розслабитися в спогляданні чуттєво «сфокусованого», цілісного та впорядкованого світу [1].

Однак, жодна суспільна культура не може обходитися без інтелектуальної верхівки: за відсутності такої суспільство заповнить хвиля масової культури. Елітарність, яка виконує в суспільстві роль культурного лідера, підтримує інтелектуальний рівень культури. Головною позитивною ознакою елітарної культури є забезпечення прогресивного розвитку культури, створення нових культурних цінностей, а отже, розширення культурного діапазону національної та світової культури

Для адекватного сприйняття елітарної культури необхідна спеціальна підготовка, оволодіння певним запасом культурних знань і навичок, що не приходять самі по собі. Ще А.П. Чехов, характеризуючи «сповзання» культури до простонародного рівня, де вона починає поєднуватися з масовою, писав: «потрібно не Гоголя опускати до народу, а народ підіймати до Гоголя». Так, наприклад, музика Л. Бетховена, живопис П. Пікассо, психоаналітична теорія З. Фрейда свого часу були безумовно елітарними, але з розвитком загальної культури народу, під впливом пропаганди, під дією системи освіти тощо поступово свою елітарність втратили, перейшли до роз-

ряду загальноновживаних і зрозумілих. Саме тому проблема виховання художніх смаків, наслідування зразків елітарної культури, використання механізму дії масової культури для пропаганди високої культури є важливим завданням у вихованні духовного світу сучасної людини.

1. *Гвардини Р.* Конец нового времени // Вопросы философии. – 1990. – №4.
2. *Лук'янець В.С., Соболев О.М.* Філософський постмодерн. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
3. *Ортега-і-Гасет Х.* Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
4. *Черниш Н.* Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – 544 с.

Л.В. Северин*

ЛЮДИНА В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ СВІТОГЛЯДУ

Суттєвою характеристикою постіндустріального суспільства є зростання чисельності робочої сили й посилення в результаті автоматизації тенденції інтенсифікації виробництва та промисловості. Наслідком цього є виникнення такої важливої соціально-економічної проблеми, як безробіття.

Своєрідне бачення проблеми праці в умовах інфотехнологічної революції демонструє американський учений А. Тоффлер. На його думку, рутинна, монотонна робота, на відміну від творчості, сьогодні не є ефективною формою праці. А. Тоффлер переконаний, що основний шлях ліквідації безробіття, коріння якого у структурних змінах виробництва, тенденціях розвитку міжнародної торгівлі, державній політиці тощо, це перенавчання. Учений не заперечує необхідності підвищення науково-технічного потенціалу виробництва, проте найефективніший засіб його інтенсифікації вбачає у формуванні нового ставлення до людини, насамперед, як до особистості [4].

Отже, автоматизація як сутнісна характеристика постіндустріального суспільства, з одного боку, призводить до скорочення

---

* кандидат філософських наук, доцент КНЕУ, м. Київ

робочого дня, вивільняє більше часу робітникові, аби він міг займатися підвищенням свого загальноосвітнього й культурного рівня, оптимізувати відпочинок, приділити більше уваги сім'ї, дітям; з іншого – пов'язана з автоматизацією інтенсифікація виробництва здатна вивільнити значну кількість робочої сили, а отже, сприяти поповненню армії безробітних, що, призведе до загострення соціально-економічної кризи в суспільстві.

Водночас, зі збереженням кризи перевиробництва поглиблюватиметься й духовна криза: «...буде зростати потяг людей до насилля над іншими як спосіб життя, більший вплив матимуть цинізм, споживацтво, неофашизм тощо» [2, 88]. Згідно з уявленнями професора Вільного університету в Брюсселі Б. де Баля, який спробував створити соціокультурний проект європейця 2000 р., людина майбутнього – це «добре відрегульований механізм», повністю детермінований обставинами. Це «раціональна», соціально пасивна, стандартизована, аполітична й відчужена людина, яка прагне лише до власної безпеки й гедоністичних розваг, «функціональний» гвинтик «одномірного суспільства». Людина буде «включена» у складну структуру соціальних, виробничо-економічних і технічних відносин. Спостерігатиметься своєрідна примусова «соціалізація» й «кібернетизація» індивіда [3, 23].

Сучасна цивілізація демонструє тенденцію перетворення людини в машину, що є дуже непротим, хворобливим процесом. Технічна цивілізація, по суті, імперсоналістична, оскільки, вимагаючи від людини активності, не знає й не хоче знати людини як цілісної особистості [1, 158].

А. Тоффлер відкидає необхідність масового поточного виробництва й розподілу товарів, сучасного способу життя й моделі поведінки людей у капіталістичних країнах [4]. Відповідно до його концепції «електронного котеджу», переміщення робочих місць у житлові будинки могло б розплутати клубок проблем. Насамперед зазнає змін характер праці й виробничі відносини. «Рух назад – до будинку» дасть змогу корпораціям і державі зменшити витрати на нерухоме майно, підвищити продуктивність праці, полегшити роботу транспорту, зменшити витрати енергії й забруднення навколишнього середовища, допомогти розв'язати соціально-психологічні конфлікти, основою яких є відчуження працівника від результатів своєї праці, втрата стабільних емоційних зв'язків між подружжям, батьками та дітьми, друзями, колегами тощо.

Яскраво та образно змальовує А. Тоффлер людину в суспільстві майбутнього – суспільстві масового споживання. Одяг, умеблювання, всі речі, які оточують людину, самі по собі втрачають колишню престижну цінність. Чим частіше людина дозволяє собі їх змінювати, тим вищим є її престиж. Утверджується царство «речей одноразового користування». Зникає колишня привабливість «батьківського дому», руйнується соціальний інститут сім'ї та шлюбу, тісне коло друзів, «пошуки себе», «свого» стилю поведінки набувають форми «вільного вибору». Дедалі самотніше почувається людина в цьому «божевільному, шаленому світі». Усе частіше опиняється вона в стані шоку. Але це, наголошує автор, лише початок, оскільки виникає не просто шок, а футурошок від зіткнення з майбутнім.

Зневіра в майбутньому, страх перед прийдешнім, безвихідь, песимізм, байдужість, депресія – характерні риси багатьох футуристичних концепцій людини та її майбутнього. Носіями цих настроїв стали, зокрема, такі зарубіжні соціологи, як Ж. Еллюль, Л. Мемфорд, Т. Розак, Дж. Байрем, Е. Мюрез, Р. Хейлбронер та інші. Їх песимізм з приводу майбутнього пов'язаний з дедалі зростаючою дегуманізацією людини в умовах постіндустріального суспільства. Сучасній людині загрожує серйозна небезпека, оскільки вона все більше перетворюється у придатак техніки, об'єкт маніпуляції й підкорення. Констатується девальвація, «руйнація» людської особистості, втрата цілісності її внутрішнього світу (Е. Фромм), перетворення людини в індивіда, «яким керують ззовні» (Д. Рісмен), «одномірну» істоту (Г. Маркузе), колекцію «соціальних ролей», позбавленої внутрішньої структури (Р. Дарендорф) тощо.

Отже, економіка є необхідною умовою життя; без економічного базису неможливе інтелектуальне та духовне життя людини, неможлива ніяка ідеологія. Проте, мета та смисл людського життя, на наше глибоке переконання, варто шукати не в цьому необхідному базисові життя.

«Склалася парадоксальна ситуація: без техніки неможлива культура, з нею пов'язане, власне, саме виникнення культури, й остаточна перемога техніки в культурі, вступ у технічну епоху тягне культуру до загибелі...», – зазначає М.Гартман [1, 149].

Процес раціоналізації та модернізації світу, осторонь якого не може залишатися Україна, на нашу думку, не охоплює найелементарнішого й, водночас, глибинного рівня міжлюдського спілкування – простих законів моральності. Концепція цивілізованих ринкових

відносин, які прагне побудувати сучасна Україна в умовах глобалізованого світу, має вибудовуватися не лише з урахуванням матеріально-господарських, а й соціокультурних, психологічних, моральних чинників.

1. Бердяев Н.А. Человек и машина // Вопросы философии.– 1989.– №2. – С. 147–162.
2. Волкогонова О.Д. Приоткрывая завесу времени. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1989. – 111 с.
3. Зелінський М.Ю. Людина майбутнього: прогнози і пророцтва. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
4. Toffler A. The Theid Wave. – N.Y., 1980. – 280 с.

Г.М. Покотило*

АНТЕЇЗМ – ДОМІНАНТА СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ

Драматизм космологічної ситуації в світі, зростаючий розрив між людиною і природою, між цивілізацією і культурою змушує людство бути мудрим, переглянути смисложиттєві орієнтири свого буття. Зведена до становища автомата, дегуманізована людина техногенного суспільства, яка «споживає» та «розважається» з прогресуючими некрофільними тенденціями, потребує глибинного повороту у людській свідомості до біофільних, життєстверджуючих начал, заснованих на почутті любові до людини, природи, життя взагалі, всеохоплююче вираженого морально-етичною формулою Альберта Швейцера: «Я є життя, що хоче жити, я є життя серед життів, які хочуть жити» [5, 306], тобто, тих вічних людських цінностей, що утворюють багатство духовності.

Щоб збагнути рятівну сутність феномену духовності, в тому числі і його національного інваріанту, мусимо звернутися до субстанційних основ, торкнутися підвалин неповторно унікального витворення. Це, насамперед, потребує занурення в те природне середовище, в якому тільки й можливе найповніше та найефективніше предметнення національної ментальності. Кожна національна культура завжди зв'язана з тим природним світом, у якому вона витво-

---

* доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв, м. Львів

рилась і реалізує себе, і який адаптивно адекватний антропо- та психофізіологічному образу конкретної етнічної спільноти. Відомий український географ початку ХХ ст. С. Рудницький в унісон теорії географічного детермінізму твердив, що «кожний нарід зв'язаний з краєм, в котрім живе, безчисленным числом узлів, почасти й дотепер недосліджених. Природа краю впливає на економічний і історичний розвиток народу, его побут і культуру. Навіть, як многи кажуть, на его характер і поезію». При тому вчений риторично запитував: «Але скільки ж бо більше треба би вимагати від кожного, аби свій рідний край знав. На тій землі уродивсь, єї воздух віддихав, єї продуктами кормивсь, і в ній, мабуть, свої кости зложить, а мав би єї зовсім не знати і при тім називатись інтелігентним чоловіком» [2, 32]. На жаль, риторичність цього питання залишається актуальною і сьогодні.

Для корінного населення природа рідного краю є самодостатньою, набирає аксіологічного виміру, атрибууючись у таких категоріях людського буття, як «батьківщина», «край», «світ», «домівка», які є своєрідними олюдненими образами інобуття природи.

Батьківщина – місце, де вкорінене родинне гніздо, образно кажучи, це пуповина людини, її витоки. Це слово кодифікує домівку корінного етносу як єдиної великої родини, яка живе на землі своїх предків – батьків (на Батьківщині). Чимало сучасних дослідників доводять, що домінанта батьківщини в етногенетичному процесі ієрархії світоглядних особливостей того чи іншого етносу є початковою, бо тут здійснюється селектогенез – вибір середовища, яке біологічно найбільш комфортне.

Природні об'єкти Батьківщини в духовному тезаурусі України наділялися людською цінністю. Зокрема, ставлення до землі в українців завжди мало сакральний ореол. Її величали святою і матір'ю-годувальницею. Найсильніша клятва – клятва землею. Землю не можна було бити. Такий екологічний імператив походив від залюблення національним образом природи, дозволяв зберігати і збагачувати її єство протягом тисячоліть. Слід зазначити, що ця зжитість з природою породила «дуже тонке відчуття її краси, зовнішнім виразом якого є народне мистецтво», – відзначав І. Мірчук у своїй «Історії української культури». Як наслідок, перенесення краси природних форм, гармонії барв у побут, довкілля: облаштування житла, одяг, предмети щоденного вжитку. Продуктом інтимного споріднення з природою і переживання її краси є і народна музика, і багатий фольклор. Де б не жили українці, вони люблять оточувати себе жи-

вою природою. Тарас Шевченко і в далеких казахських степах саджає вербову гілочку. Залюблений у ніжну красу квітів, він все що є кращого в людях, порівнював з ними. В його кімнаті в Петербурзі, за спогадами М. Микешина, були численні пучки барвінку, засохлої рути й інших степових квітів і трав українського степу, які служили для натхнення поета.

Н. Полонська-Василенко в «Історії України» зазначає, що «українці жили спільним життям з веселою, радісною природою України і відчували її ласку» [1, 76]. Моральні засади, що формувалися на цьому ґрунті, були не зовнішніми нормами поведінки, а радше внутрішнім імперативом існування. Зокрема, уявлення про добро й зло надихалися доквіллям і працею та за своїм змістом і значенням виходили за межі власне етики. Вони відігравали роль вселенських світоглядних орієнтирів, на яких трималася складна конструкція надбудови етносу. Психологічна пов'язаність із землею, спостереження її явищ сформували народні звичаї, обряди, які передавалися з покоління в покоління, полегшуючи боротьбу за фізичне виживання. З часом витворилася з цього відповідна життєва настанова з такими прикметами, як терпимість, скромність, обережність, витривалість у прямованні до наміченої мети, спокій і врівноваженість у щасті й нещасті, а в деяких випадках навіть тихий героїзм. Взагалі, для українського менталітету характерна органічна поєднаність етико-естетичних начал. Г. Сковорода констатував цю нерозривність твердженням: «У нас користь із красою, краса з користю неподільні» [4, 107]. Доречно в цьому контексті пригадати зауважене Є. Маланюком вживання слова «гарний»: в українській мові «гарний» вживається в значенні «красивий» і в значенні «доброта» (гарна людина, гарний врожай).

У предметно-практичному освоєнні світу житість українців із природою трансформувалася у природовідповідні та людинодоцільні засоби аграрної, ремісничої та мистецької діяльності. Навіть у спорудженні городищ чи оборонного захистку (хоч би Змієві вали) чітко простежується намір максимального зважання на рельєф місцевості, бажання не знищити його краси й неповторності. У своїй діяльності український етнос завжди намагався створити модель такого універсуму, в якому б поєднувалися природа і доцільність людської праці.

Таке ставлення до землі, здатність радіти життю, насолоджуватися ним, чудуватися доквіллям (а «естетичне споглядання для людини», на думку українського філософа Т. Юркевича, «є природним

та необхідним» для збереження її людських потенцій), інтимний зв'язок з природою свідчать про невластивість для української ментальності «підкорення природи».

На жаль, мусимо констатувати, що привнесення (в силу об'єктивних причин – відсутність державності) невластивих українській традиції моделей і засобів природокористування (як і людинокористування) призвели до дисгармонії як у довкіллі, так і в людських душах. Руїнування українських екосистем мало таке ж негативне значення для життя та розвою нації, як і заперечення традиційної моралі для здоров'я довкілля. Це саме той приклад коеволюційності системи «людина – природа», коли збурення в одному зі складників боляче позначається на іншому. Розорання степу, бездумне вирубування лісів, перекриття Дніпра, знищення порогів, Великого Лугу, осушення боліт – фактично витворили своєрідну просторову аберацию: змістили етнос у незвичний для нього світ. І цей новий світ, попри свою генетичну спорідненість із колишніми теренами, набуває рис гомогенного простору з його сумними, одноманітними ландшафтами, тотальним зневажанням людини, відчуженістю до цінностей нації. Так, не покидаючи рідної землі, українці опинилися в агресивному щодо них середовищі, в якому насущною потребою вже стала потреба виживання. Бо зміна ландшафту вимагає від соціуму, який проживає на ньому, або пристосування, або ж призводить до загибелі і міграції. Втрата «місцерозвитку» веде до втрати національного обличчя характеру, національної культури, що зросла на конкретному підґрунті як соціальному, так і природному, перетворює народ у конгломерат людей, які тимчасово проживають на даній території.

З цього закономірно випливає, що національне відродження, за яке бореться український народ, має спиратися, поряд із соціально-економічними здобутками, ще й на реанімацію та реставрацію того природного довкілля, в якому й можлива його максимальна реалізація. «А українська земля така велика, – із захопленням писав академік С. Рудницький, – так вигідно положена, така багата, український народ такий великий, здоровий, здібний, має такі цінні завдатки у своїй простонародній культурі, що перед цим краєм, перед цим народом відчиняються в будучині величезні можливості» [3, 397].

1. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992.
2. Рудницький С. Нинішня географія. – Львів, 1905.
3. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994.
4. Сковорода Г. Соч.: В 2 т. – Т. 2. – М., 1973.
5. Швейцер А. Культура и этика. – 1973.

Л.І. Войнаровська*

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Межа тисячоліть традиційно актуалізує надії на зміни, проте частіше ці очікування є тривожними і невиразними. Загострюється ця проблема завдяки процесам економічної і політичної глобалізації, яка диктує необхідність зменшення ролі національних традицій, змушує долати культурні заборони. В таких умовах зворотньою проблемою є пошук ідентичності в контексті глобалізації. Йдеться не лише про втрату ідентичності та пошуки нового відчуття тієї ж ідентичності, яка б заміщувала традиційні основи і колишній спосіб мислення, не лише про особистісну ідентичність (філософська проблема тотожності особистості), але й про соціальну ідентичність, про можливість побудови глобальної спільності людей – суперетносу, мегакультури.

Одним із підходів щодо пошуків такої ідентичності є уявлення про культуру як спосіб пристосування до середовища, який передбачає напрацювання системи навичок, що дозволяють конкретному народові успішно виживати у нескінченно складному світі.

Кожен окремо взятий представник певного народу діє несвідомо, використовуючи спрощену модель світу, що утворюється в межах культури певного народу. Таким чином, в основі кожної національної культури лежить певна модель світу (національний стереотип), яка дозволяє не тільки виживати в складних умовах, але й утворює духовну основу суспільства.

Феномен глобалізації тісно пов'язують з одним із найважливіших її інструментів – засобами масової комунікації, завдяки яким виникає можливість взаємодії, а не взаємопроникнення (як вважають численні дослідники) культурних зразків різних народів. Ефект масовізації культури (як умова формування масової культури) неодмінно наштовхується на таке явище, як національний стереотип – особливості культурного розвитку, що формують сукупність погля-

---

* викладач кафедри філософії КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

дів, уявлень, переконань, образів та інших ідеологічних утворень, які описують і пояснюють соціальну систему, її організацію. Такі переконання є надзвичайно стійкими, оскільки вони виражають і захищають інтереси соціальної спільності.

Отже, найновіші засоби масової інформації не зможуть породити «нову людину» поза межами етносів, історія і культура яких сягає тисячоліть. Глобалізація не скорочує, а збільшує нерівність між країнами, провокуючи не тільки появу ідеології антиглобалізму, але й стає перетвореною формою державного націоналізму найрозвинутіших країн світу та посилює державний і етнічний націоналізм у країнах, що розвиваються.

Масовізація стала причиною протиставлення цивілізації як втрати ідентичності та національної культури, консервації тієї ж ідентичності. Отже, можливість створення масштабної спільноти на ґрунті певної соціокультурної парадигми не є дійсністю доти, доки не зникне національний стереотип. Мова може йти лише про взаємодію, а не взаємопроникність культур.

Досвід країн Південно-Східної Азії (Японія, Китай) дозволяє сподіватися, що без втрати власної ідентичності національної культури цілком можливо модернізувати власну економіку. Таким чином, майбутнє процесу глобалізації не є визначеним остаточно. Воно потребує напрацювання нових форм глобалізації на ґрунті національних концепцій розвитку з урахуванням, наприклад, релігійних особливостей та інших культурних цінностей певних народів.

Е.О. Остапенко*

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Проблеми становлення людини як особистості, психологічні та педагогічні аспекти цього процесу завжди привертали увагу науковців і досліджуються в працях К.А. Славської, А.Г. Асмолова, Н.Г. Баришнікова, І.Д. Бега, Я.І. Божовича, Н.В. Кузьминої, А.В. Мудрика, В.О. Сухомлинського.

---

* викладач кафедри іноземних мов КНЕУ, м. Київ

Особистість – це, насамперед, частина природи, яка живе і розвивається за її законами, маючи певні генетичні передумови до різних форм самовизначення і реалізації. Існують індивідуальні особливості розвитку психічних функцій, такі як сприйняття, мислення, пам'ять, мова, емоції тощо. Ці індивідуальні особливості зумовлюються біологічними, вродженими, генетичними чинниками, на які накладається соціальний. Щодо діяльності людини у зовнішньому об'єктивному світі, слід зазначити, що лише такі види діяльності посправжньому презентують і розвивають її як особистість, як ті, що спонукаються її глибинним «Я» і зв'язаними з ними морально-духовними принципами як безумовними цінностями.

Виховні задачі залишаються об'єктом наукових досліджень і посідають своє місце в педагогічному процесі. Вони полягають в тому, щоб навчити дитину бути людиною. Людиною, здатною твердо стояти на ногах в подальшому самостійному житті, людиною, яка усвідомлює своє призначення, значення свого життя і життя оточуючих.

У своїх працях В.О. Сухомлинський зазначав, що виховання емоцій, почуття обов'язку, відповідальності за свої вчинки є першим правилом моральної етики. Ще в дошкільному віці виникають передумови рефлексивного мислення людини – здатності аналізувати свої дії, вчинки, мотиви та співвідносити їх з загальнолюдськими цінностями, а також діями, вчинками та мотивами інших людей. Ще не розуміючи, що кожна її дія, кожен вчинок певною мірою впливає на соціальне оточення, дитина вже прагне впливати на нього, відстоюючи особисті бажання, потяги, потреби.

За В. Сухомлинським, виховання рефлексивного мислення – це, передусім, виховання у дитини «відчуття серцем іншої людини». Як педагог він прагнув розвинути у дитини здатність уявити себе на місці іншої людини, співпереживати радість чи біду інших, як свої особисті. «Якщо дитині байдуже, що в серці її товариша, друга, батька, матері, якщо вона не вміє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці, – вона ніколи не стане справжньою людиною» [2, 670].

На жаль, у наш час людина цікавить різноманітні інститути, які займаються суспільним улаштуванням, як соціальна одиниця, а не як особистість. У той же час духовний стан суспільства багато в чому залежить саме від правильного підходу до духовного становлення підростаючого покоління.

Розвинене ставлення до іншої людини як цінність – це, по-перше, здатність індивіда співпереживати радощам і горю, по-друге,

бажання розуміти, по-третє, всіляко сприяти досягненню морально значущих цілей у повсякденній діяльності.

Виховання у дитини прагнення цінувати людину може здійснюватися двома шляхами. Перший з них – детальне розкриття дитині позитивних якостей людей, які її оточують. Тільки у процесі формування в дитини цінності людської особистості можливе формування у неї адекватного оцінювання власної значущості, без якої неможливе моральне удосконалення. Завдяки реальному ставленню до себе людина може свідомо розвивати свої здібності.

Другий шлях виховання у дитини прагнення цінувати особистість людини – це попередження зневажливого ставлення до неї. Таке явище за недоцільних виховних дій може мати загрозливий характер. У цьому зв'язку Г.С. Салліван зазначає: «Самоутверджуючись за рахунок приниження інших, ви, як це не парадоксально, багато в чому програєте. Оскільки ви змушені підтримувати почуття власної значущості, доводячи наскільки недостойні оточуючі вас люди, ви позбавлені будь-якої інформації, що підтверджує вашу особисту цінність» [1, 227]. Почуття цінності іншої людини проявляється в повазі до її людської гідності, за якої несумісними є образи, зневажання, глузування тощо, як форми міжособистісних відносин.

Існує думка, що одним із шляхів запобігання зневаги в найменших її проявах є розвиток так званої вдячної пам'яті, що полягає в закріпленні добросердного ставлення до людей, які своєю працею створили і створюють сприятливі соціокультурні можливості. Йдеться, насамперед, про проблему зовнішніх і внутрішніх джерел психічного (інтелектуального й особистісного) становлення, проблему чесного самоствердження за повного врахування і визначення співучасті інших у своєму житті, а не самоствердження за рахунок відречення від них, відмови їм у будь-якій ролі («усім у житті я зобов'язаний собі»). Не кращою є й протилежна позиція, коли оточуючі підкреслюють свою роль, повністю анулюючи значення твоїх особистих досягнень.

Розвиток у вихованця почуття цінності іншої людини може успішно відбуватися лише за умов неперетворення його у «центр Всесвіту», за умови своєчасного приборкання Его-потягів, які деструктивно впливають на моральний базис особистості. Протидіяти цим проявам можна за допомогою їх усвідомлення, яке пов'язане з термінологічним визначенням. Усвідомивши наявність проблеми, можна починати боротьбу. Дитина мусить вчитися вести внутрішню по-

леміку зі своїми Его-пристрастями, засуджуючи їх, використовувати проти них вольові зусилля.

Без звернення до педагогіки та психології неможливо детально дослідити моральний світ людської особистості, виявити мотиви тих чи інших вчинків. Моральні норми спираються на авторитет суспільної думки і на моральні переконання окремої людини, як наслідок, мораль є соціальним феноменом, продуктом соціального буття, розвитку, що визначається соціальними умовами.

Першокурсники приходять вже з певним соціальним багажем, з власним, хай і не повністю сформованим світоглядом. Більшість студентського колективу – це молодь юнацького віку (17–23 років). Саме в цей час відбувається активне становлення особистості, формування її характеру. Цьому віку притаманний швидкий розвиток розумових здібностей, що є необхідною передумовою розвитку саморозуміння і самопізнання свого «Я»; це період активної соціалізації, становлення ціннісних орієнтацій, підвищення значущості емоційних контактів, пошуку покликання, професійного самовизначення.

Важливим чинником успішного і всебічного розвитку особистості є усвідомлення самим студентом неповторності своєї людської, професійної індивідуальності. У цей період людина визначає свій життєвий шлях, оволодіває професією і починає випробовувати свої сили в різних галузях життя, вона сама планує діяльність і поведінку, відстоює самостійність суджень і дій. У цей час у молоді з'являється прагнення критично осмислювати все, що досі не викликало в неї сумніву.

За час навчання у вищому закладі освіти у студентів значно розширюється сфера спілкування, пізнання та діяльності. Студент прагне знайти себе, визначити власне місце в житті відповідно до своїх нахилів, здібностей, інтересів. Виконання студентом важливої для нього соціальної професійної ролі суттєво впливає на його ціннісні орієнтири, мотиви діяльності, світогляд. Під час спілкування студенти здобувають навички майбутньої поведінки у колективі, уміння працювати з людьми, розуміти їх психологію. Саме тому основне завдання педагога полягає в тому, щоб поєднати розвиток здібностей із формуванням гідних морально-етичних принципів особистості.

1. Салливан Г.М. Интерперсональная теория в психиатрии – М.: Ювента, 1999.

2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1979–1980.

А.С. Голубкова*

КОМПРОМІС: ЕТИКО-КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ

Тема компромісу важлива не тільки в теоретичній площині, але й у практичній. Зокрема, в ситуації політичної кризи, яка є загрозою для національної ідентичності, вона набуває особливої актуальності.

Компроміс (від лат. угода, згода) – згода, порозуміння супротивників, досягнуті шляхом взаємних поступок.

Компроміси можна тлумачити по-різному. Одне з перших тлумачень передбачає поступку з боку іншого, і питання не в тому, щоб обирати між добрим і поганим, більше – між кількома рішеннями неоднаково вигідними з боку тієї самої проблеми. Другий смисл більш складний і висвітлює справедливе судження про реальність, з якою неможливо не погодитись.

Взаємні поступки необхідні для того, щоб індивіди або групи індивідів могли організувати свою діяльність і вирішити певні завдання. Це один з аспектів організації промисловості. Для того, щоб люди могли отримувати якусь (достатню) користь від природи і життя у суспільстві, вони повинні організовувати політично-економічні відносини. Так відбувалося ще за часів архаїчного суспільства, коли люди полювали на хижаків. В еру атомної енергії люди ще більше почали усвідомлювати, що вони отримують більше користі, якщо будуть жити в злагоді і шукати єдності.

Складність полягає в тому, що інтереси рідко узгоджуються без розбіжностей. У таких випадках поступки набувають ціни. Очевидно, що егоїзм процвітає, коли зіштовхуються бажання правлячих осіб. Це той випадок, про який вже йшла мова – відмова від взаємного визнання. Така ситуація можлива тоді, коли в одній і тій же організації партнери, які співпрацюють, не мають спільної думки. Звісно, вони мають спільний інтерес в тому, щоб підприємство добре функціонувало і приносило їм прибутки. Але щоб досягнути результатів, кожна служба і навіть окремі індивіди одного підрозділу можуть мати різні і навіть протилежні рішення.

---

* асистент кафедри іноземних мов КНЕУ, м. Київ

Не всі компроміси є такими простими як ті, у яких протилежні технічні рішення, де кожне має свої переваги і недоліки, і між ними треба обирати. Також існують випадки, коли краще може бути гіршим, і відповідальний за якесь рішення повинен змиритися з цим не стільки через власні переконання, скільки через те, що інші в цей момент опинилися під загрозою. Отже, тут дійсно треба говорити про етику компромісу (Жан Муссе).

Доконвенційний рівень моральної свідомості або «природна моральність» пов'язані з дитячою психологією та розрізненням лише двох кольорів, зокрема, чорного і білого: дитина нерозумна і лінива, бо не робить домашнє завдання, або розумна і наполеглива, бо завжди робить його. Він бреше або говорить правду. Між двома протилежностями прірва. Таке спрощення не відповідає моралі дорослої людини. Більшість відповідальних майже не мають вибору між добром і добром, але скоріше між двома виборами, де жоден неідеальний і де один тільки менш поганий, ніж інший. Йдеться не про здачу позицій чи страх, а про розум, який на службі у кращого.

Очевидно те, що при розв'язанні конфліктів і пошуку компромісів не обійтись без таких засобів, як комунікація та дискурс.

Комунікація – термін, що окреслює людську взаємодію у світі. Лише зовнішня, маніпулятивна комунікація призводить врешті-решт до переживання внутрішньої, екзистенційної самотності. Комунікація, яка спрямована до порозуміння, здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків і тому потребує уваги та поваги до іншого, здатності слухати й здатності говорити. У комунікації досягається згода щодо цілей і правил гри стратегічної поведінки.

У ситуації глибокого непорозуміння не лише «вони» мусять прагнути до того, щоб зрозуміти речі з «нашої» позиції, а й «ми» маємо так само намагатися збагнути речі з «їхньої» перспективи (Ю. Габермас). Оскільки комунікативна дія означає таке вживання мови, яке зорієнтоване на взаєморозуміння, вона має відповідати чітким умовам.

Комунікація має будуватись на взаємовизнанні і це є етичним аспектом, адже раціональне взаєморозуміння між людьми немислиме без нормативного фундаменту їхнього взаємного визнання як розумних, суверенних і зрілих особистостей. У цьому полягає початок і підґрунтя морального ставлення людей один до одного.

І.М. Машкова*

ЕТИКА БІЗНЕСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Наукова методологія потребує врахування всіх зв'язків об'єкта дослідження. Методологічні підходи не заміщують один одного, проте якщо вони вже виникли, то продовжують співіснувати, трансформуючись і реалізуючись у різноманітних теоріях, школах, *концептуальних підходах*.

Розвиток змісту і форми моралі в процесі конкретизації стосовно різних професій означає, по-перше, певне перетворення, перенесення акцентів, а іноді й переосмислення моральних уявлень, норм, оцінних суджень. Розвиток моралі через конкретизацію передбачає можливість виникнення нових установок, дозволів і заборон, які не застосовуються за межами певної сфери професійної діяльності, проте максимально сприяють підвищенню її результативності, а також посиленню гуманістичних орієнтацій цієї діяльності.

Виникає складна проблема не просто співвіднесення реалій морального життя з політикою, бізнесом, освітою тощо, а взаємопроникнення, злиття цих видів діяльності з перетвореними – у ході конкретизації – моральними інтенціями, гуманістичними орієнтаціями і цінностями.

У нашому сьогоденні все сильніше проявляється орієнтація на професійний успіх, безвідносно до засобів, які застосовуються для досягнення цього успіху, загрозою стає байдужість до наслідків власної діяльності, росте відчуження «світу професіоналізму» від гуманістичних завдань професії.

Досить розповсюджена ідея про те, що сфера міжособистісної справедливості відокремлена від сфери бізнесу, що, діючи як бізнесмен, суб'єкт виходить за межі еталонів доброчесності заради успіху у своїй діловій практиці. Проте в практиці бізнесу є набагато важливіша мета, а саме: сприяти підвищенню рівня життя членів суспільства. Тому представники сфери бізнесу не повинні вважати, що специфічна сфера підприємницької діяльності вступає в конф-

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету ім. В. Гетьмана, м. Київ

лікт із загальноприйнятим у суспільстві поглядом на справедливість.

Останнім часом одним з концептуальних підходів в етиці бізнесу почали вважати етику доброчесності, або ареотологічну етику, бо «бізнес надає особистостям можливості для реалізації своїх здібностей, тому необхідність культивування чеснот у бізнесі очевидна», – зазначає О.О. Сердюк у статті «Перспективи ареотологічної етики як однієї з концепцій етики бізнесу».

У межах етики доброчесності корпорації володіють засобами переконання людей, проголошують свої цілі на найближчий час. Ці цілі та бажання стають причиною вчинків людей. Якщо бізнес сприяє формуванню цілей, то він також сприяє й формуванню тих особливостей характеру, на основі яких люди діють у моральних ситуаціях.

Бізнес не можна сприймати як організацію, методи, цілі та діяльність якої відрізняються від цілей, діяльності та методів суспільства. Бізнес належить сприймати як моральну організацію, яка неминуче існує в межах суспільства й сприяє встановленню блага в усьому суспільстві.

Посилюється увага бізнес-структур до проблем талановитої молоді. Відчутною стала потреба у поєднанні зусиль науковців і практиків у вирішенні поточних і перспективних проблем суб'єктів господарювання. За останні роки значно розширилася сфера меценатства і благодійної діяльності великого і середнього бізнесу.

Отже, як моральний представник суспільства бізнес повинен усвідомити свої можливості глибоко впливати на формування членів спільноти, культивуючи певні бажання й заохочуючи різні типи моральної поведінки або перешкоджаючи їм. Бізнес повинен розглядати власні цілі та діяльність як підпорядковані відповідним цілям і діяльності суспільства загалом. Доброчесність і бізнес тільки тоді будуть пов'язані воедино, коли бізнес сприйматиме себе як частину суспільства, яка має можливість сприяти доброчесності у своїх представників.

Постійні дебати, які торкаються всієї сукупності проблематики етики професійної діяльності стосуються й етики бізнесу. Коли бізнес розуміється як соціальна діяльність, то вона поширює свій вплив далеко за власні межі. Етика доброчесності, коли її належним чином застосовують до бізнесу, змушує замислюватись про те, як бізнес, який посідає таке важливе місце в нашому житті, впливає на формування особистості. Отже, застосування етики доброчесності в бізнесі сприятиме загальнолюдському процвітанню.

Л.А. Ситніченко*

МОРАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сьогодні, майже трагічні, пов'язані із майбутнім і цілісністю України, проблеми своєрідно впливають на наше бачення не лише навколишнього світу, але й актуальних міжнародних філософських дискусій. Ці проблеми стають призвою актуалізації, життєво-значущого наближення лише на перший погляд абстрактних філософських понять, перетворення їх на своєрідні морально-антропологічні стратегії подолання почасти невід'ємної антиномічності існування не лише окремої людини в Україні, але й цілої нації. Особливо важливим стає філософське осмислення перспектив нашого буття як громадян, а не підданих, хай навіть і своєї, держави. До того ж саме послідовна та всебічна реконструкція місця та ролі таких громадянських чеснот, як солідарність, толерантність, справедливість, відповідальність, громадянська мужність, їх сутності та взаємозв'язку стає одним із засадничих предметів сучасної соціальної та практичної філософії.

Цій пильній увазі до (ще майже недосліджених вітчизняними філософами) соціальних феноменів, які Ф. Фукуяма вважає плідним шляхом до соціального та економічного процвітання людства, безумовно притаманний глибинний філософський сенс. Саме громадянські чесноти, витлумачені не лише як певні світоглядні константи, але й як життєдайні соціальні практики, є, на наш погляд, одним із дієвих та плідних способів практичного розв'язання проблеми поєднання протилежних соціокультурних орієнтацій – партикулярної, спрямованої на відродження національних традицій і звичаїв, та універсалістської, пов'язаної з орієнтацією на модернізацію нашого суспільного буття, залучення його до загальнолюдських норм і цінностей.

По-друге, особливе місце означеним громадянським чеснотам належить у становленні як цілісної правової держави, якою (споді-

---

* кандидат філософських наук Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, м. Київ

ваюсь, що не лише на словах) прагне стати Україна, так і модерної, постіндустріальної нації. У праці «Демократія в епоху глобалізації» О. Гюфе зазначає: «там, де дбають про громадянські чесноти, спільноти (як і держава загалом – Л.С.) вже більше не є втіленням ресурсів, якими їх члени користуються для задоволення власних інтересів або лише для правового захисту» [1, 193]. Іншими словами, завдяки розвитку та можливості реального втілення своїх громадянських чеснот ми й можемо не лише називати себе громадянами – активними співтворцями свого власного, національного, але нетрадиційного, домодерного, сучасного соціального буття, але й бути громадянами в повному сенсі цього слова. Тобто не лише покірними та конформними об'єктами справедливості та солідарності, але й суб'єктами, творцями демократичного громадянського суспільства.

У такому суспільстві люди поступово перестають бути електоратом, якому демагогічно нав'язуються небезпечні, спочатку лише нібито театральні-політехнологічні ідеї «двох різних Україн» і постійна «турбота про загальне благо та добробут», прагнення здобути монополію на політичну діяльність, що стає ознакою нового, патерналістського деспотизму. Це поступове, спочатку непомітне відсторонення нас як підданих, а не громадян від політичного життя наражає нас на небезпеку втрати не лише нашої людської гідності, але й впливу на подальшу долю тієї спільноти, яка називається Україною.

У тому безумовно істотному та значущому гроні громадських чеснот особливе місце належить добровільному відчуттю солідарності, яке прагне обмежити бюрократизацію суспільства, а також відповісти на питання про природу власного Я. Це можливо не лише у спілкуванні з іншими людьми, а й у солідарній, безкорисливій допомозі їм, як справжньому свідченні докорінної діалогічності, кооперативності людського буття та реально-практичному спростуванні тези про обмеженість людини лише своїми власними егоїстичними інтересами, що перетворює її на атомізованого індивіда.

І насправді, пов'язана з відповідальністю та справедливістю солідарність індивідів громадянського суспільства здатна зробити більше, ніж забюрократизовані державні установи – досягнути згуртованості та згоди людей замість ворожнечі та насилля, адже йдеться про сутнісний, доленосний чи ситуативний взаємозв'язок людей певної, великої чи малої спільноти. На думку Ю. Габермаса, саме солідність, завдяки її атрибутивно-кооперативній природі, мо-

же стати компонентою не лише традиційної, але й універсалістської моралі. Взаємне ж визнання людей як вільних і відповідальних особистостей уможлиблює реалізацію не лише солідарності, але й справедливості. Слід зазначити, що справедливість, на відміну від солідарності, – це не та громадянська чеснота (та й риса соціального буття), на яку лише сподіваються. Вона є засадничою умовою цього буття, справжньою запорукою суспільного порозуміння та злагоди.

До того ж справжнім засновком цієї тези має бути конструктивна, розширена модель політичної антропології, яка мусить позбутися однобічного (лише позитивно-комунікативного) образу людини. Адже оптимістичне (зорієнтоване лише на співпрацю) та песимістичне (що вважає людину конфліктною істотою) розуміння природи людини тісно пов'язані між собою. І навіть побіжний погляд на людське буття дає змогу побачити в ньому ознаки як співробітництва, кооперації, спілкування, так і конфліктів, протистояння, некомунікабельності.

Таким чином, запропоноване новітньою філософією визначення справедливості як справедливості обміну зумовлене не лише теоретичними, але й практичними міркуваннями. А комунікація та консенсус, втрачаючи свою рятівну силу за кризових ситуацій, поступаються місцем принципу взаємної відмови (від надмірних владних зазіхань) та примирення – швидше з огляду на взаємний не лише соціокультурний, але й економічний інтерес, або ж під тиском тієї чи іншої небезпеки (в нашому випадку – втрати України як самостійної держави). Адже на сьогодні мова йде не стільки про пошуки умов нашого порозуміння з іншими культурами, а про віднайдення їх на внутрішньому, загальнонаціональному рівні. Може хоч у такий негативно-комунікативний спосіб взаємної відмови «правлячої еліти» (під тиском громадської думки) від посягань на подальшу долю України вдасться уникнути доленосних помилок та долучитися, хоча б згодом, до сучасного цивілізованого світу.

1. *Hoeffe O.* Demokratie im Zeitalter der Globalisierung. – Munchen, 2002.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія. — К.: Світ Знань, 2002. — 528 с. Ціна без доставки — 25 грн.

Автор: **С. А. Єрохін**

Монографія присвячена актуальній проблемі світової та вітчизняної економічної науки. Викладені теоретико-методологічні питання структурної трансформації національної економіки. Розкрито загальний сценарій структурної трансформації економік розвинутих країн світу. Проаналізовані сучасні наукові парадигми суспільного розвитку, що базуються на немарксистській та нематеріалістичній світоглядній основі. Доведено, що понятійний апарат, так званого формаційного підходу не спрацьовує при вивченні трансформаційних реалій сучасної світової та української економік. Обґрунтовано

шляхи переходу економічної системи України на більш високий цивілізаційний рівень за рахунок докорінної модернізації основних інституціональних, управлінських, технологічних та виробничих структур.

Малий та середній бізнес в Україні. Навч. посібник. — К.: НАУ, 2003. — 368 с. Ціна без доставки — 15 грн.

Авторський колектив: **В.Є. Сахаров, Я.В. Белінська, О.В. Зав'ялова, О.Ю. Пащенко, Н.І. Норіцина, І.Л. Радченко, Ж.М. Пустовіт, В.В. Ковтунець**

Запропонований навчальний посібник є результатом співпраці викладачів Національної академії управління та Університету Центрального Ланкаширу (Велика Британія) у рамках проекту REAP (Регіональне академічне партнерство), здійсненого у 1998–2002 рр. під егідою Британського Фонду Ноу-Хау та Британської Ради в Україні.

У посібнику читачам пропонуються сім модулів, що охоплюють найбільш важливі теоретичні і практичні аспекти становлення і розвитку малого та середнього бізнесу, спираючись на багатий міжнародний досвід і вже існуючу вітчизняну практику роботи у даній сфері.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26
E-mail: book@nam.kiev.ua
тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Маркетинг для магістрів: Навч. посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка, д.е.н., доц. С.А. Єрохіна: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Національна академія управління, 2007. – 604 с.; Т. 2. – К.: Національна академія управління, 2007. – 544 с. Ціна без доставки за 1 том – 45 грн.; за 2 тома – 90 грн.

У навчальному посібнику в концентрованому вигляді викладено зміст усіх нормативних дисциплін по спеціальності «Маркетинг». По кожній з дисциплін базового курсу пропонуються контрольні питання, тести, глосарій і література.

Для викладачів, майбутніх бакалаврів і магістрів, аспірантів, маркетологів-практиків, наукових працівників, а також для всіх, хто цікавиться сучасними технологіями маркетингу.

Том 1

- Розділ 1.** Маркетинговий менеджмент
- Розділ 2.** Маркетингові дослідження
- Розділ 3.** Товарознавство
- Розділ 4.** Стандартизація і сертифікація продукції та послуг
- Розділ 5.** Поведінка споживача
- Розділ 6.** Логістика
- Розділ 7.** Маркетингова товарна політика
- Розділ 8.** Товарна інноваційна політика
- Розділ 9.** Маркетингова політика розподілу
- Розділ 10.** Інфраструктура товарного ринку
- Розділ 11.** Промисловий маркетинг

Том 2

- Розділ 12.** Інформаційний маркетинг
- Розділ 13.** Маркетинг у банку
- Розділ 14.** Маркетинг послуг
- Розділ 15.** Інформаційні технології в маркетингу
- Розділ 16.** Міжнародний маркетинг
- Розділ 17.** Кон'юнктура світових товарних ринків
- Розділ 18.** Маркетингова цінова політика
- Розділ 19.** Маркетингова політика комунікацій
- Розділ 20.** Рекламний менеджмент
- Розділ 21.** Стратегічний маркетинг
- Розділ 22.** Комерційна діяльність посередницьких організацій
- Розділ 23.** Маркетинг персоналу

Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2007. – 372 с. Ціна без доставки – 27 грн.

Автор: **Я.В. Белінська**

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування системи валютно-курсового регулювання. Розкрито проблеми формування і реалізації валютно-курсової політики на сучасному етапі в Україні. На основі проведеного дослідження обґрунтовані практичні рекомендації стосовно удосконалення інструменту валютно-курсового регулювання в період переходу до монетарного режиму інфляційного таргетування.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

E-mail: book@nam.kiev.ua

тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Менеджмент: Навч. посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2006. – 656 с. Ціна без доставки – 45 грн.

Авторський колектив: **М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, О.А. Стороженко.**

У даному навчальному посібнику викладено матеріал, який дає системне уявлення щодо менеджменту. Комплекс представлених навчальних матеріалів стосується відносин управління на макро- та мікрорівні економічної системи, що дозволяє сформувати сутнісне бачення щодо менеджмент-взаємозв'язків різноманітних видів діяльності. У цілому викладений матеріал суттєво поширює теоретичні і методичні уявлення щодо менеджменту.

Навчальний посібник включає теоретичні засади менеджменту, історію його виникнення і розвитку, форми і методи документообороту при здійсненні управлінської діяльності, основи операційного менеджменту, розкриває нові тенденції у розвитку стратегічного менеджменту. Містить також менеджмент-практикум щодо основних засад управління.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями управління.

Фінансовий менеджмент: Курс лекцій / За наук. ред. д.е.н., проф. Єрмошенка М. М. – К.: НАУ, 2004. – 506 с. Ціна без доставки – 35 грн.

Авторський колектив: **М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, О.А. Стороженко.**

У даному навчальному посібнику, який зроблено у вигляді курсу лекцій, викладено матеріал, котрий дає системне змістовне уявлення щодо управління капіталом. Комплекс питань, що стосуються фінансово-кредитних відносин на макро- і мікрорівні з точки зору міжнародних стандартів фінансового розвитку, дозволяє сформувати у читача глибоке уявлення про взаємозв'язки комерційної діяльності підприємств з державним механізмом регулювання монетарної сфери через розробку

і реалізацію фінансової і грошово-кредитної політики в Україні. Включає тезаурус з більш як 700 понять, використаних у курсі лекцій.

**ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОЛІТИКО-
ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ**
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник Л.І. Буряк
Верстка О.О. Кривонос
Літературний редактор Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 18.02.2008. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaС».
Ум.друк.арк. 15,2. Обл.-вид. арк. 17,3. Наклад 200 прим.
Замовлення № 48.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії АТЗТ «Атопол»
м. Київ, бул. І. Лепсе, 4
atopol_inc@ukr.net